

Nöden i Lund

SVEN B. EK

Utgivare: Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar, Lunds universitet

Text © Sven B. Ek, 1982

Denna text är licensierad under CC BY-NC-ND, Erkännande-Ickekommersiell-IngaBearbetningar. (Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.sv>.) Enligt licensen får verket spridas utan att tillstånd behövs, men bara i icke-kommersiella sammanhang. Verket får inte bearbetas och den som återanvänder verket måste ange dess upphovsperson.

Om inget annat anges är samtliga foton och bilder undantagna och du måste begära tillstånd från upphovsrättsinnehavaren om du önskar återanvända detta material.

ISBN: 91-38-60006-4

eISBN: 978-91-89213-63-0

Skrifter från Folklivsarkivet i Lund, vol. 11

ISSN: 0346-6051

Vid citering: Ek, S.B. (1982). *Nöden i Lund*. Lund: LiberFörlag. <https://doi.org/10.37852/oblu.88>

Information om Skrifter från Folklivsarkivet i Lund finns här:

<https://www.ht.lu.se/serie/folklivsarkivet>

Volymen är digitaliserad 2020/2021.

NÖDEN I LUND

NÖDEN I LUND

EN ETNOLOGISK
STADSSTUDIE
AV SVEN B. EK

LiberFörlag
Box 1205
221 05 Lund

Ek, Sven B.
Nöden i Lund
Upplaga 2:1
ISBN 91-38-60006-4
© 1971, 1982 Sven B. Ek och LiberFörlag
Lunds offset ab, Lund 1982

INNEHÅLL

	Förord	7
I.	De fattiga och föraktade	9
II.	Den nya staden	13
	Arbetarbostadsfrågan	13
	Ripas äng	16
	En modern bebyggelsesågen	17
	Nöden, Nya stan och Judéen	18
III.	Människan	23
	Härkomsten	23
	Bofastheten	24
	Ålderstrukturen	27
	Sammanfattning	28
IV.	Socialgeografisk belägenhet och funktion	29
V.	Den yttre miljön	33
	Gator och hus	33
	Bebyggelsen	33
	Den första tiden	36
	Kring seklets början	39
	Bostaden	44
VI.	Arbete och välstånd	49
	Mannens arbete	49
	Kvinnans möda	53
	Ungdomliga familjeförsörjare	57
	Den ekonomiska familjestrukturen	61
	Den ekonomiska miljön	62
	Ur en nödabos memoarer	67
VII.	Den enhetliga Nöden — rykte och fördom?	80
VIII.	Nödabon — en fiktion eller verklighet?	84
IX.	Det differentierade Nöden	89
	Nya stan och Tvärgatsområdet	89
	Den sociala skiktningen	96
X.	Stadens eldorado	99

XI.	Familjen	106
	Den sociala familjestrukturen	107
	Uppfostran och hushåll	110
	Uppfostrans karaktär	114
	Familjelivets intensitet och rytm	115
	Sammanfattning	119
XII.	Den externa gemenskapen	120
	Det interfamiljära umgänget	120
	Det öppna umgänget	121
	Sammanhållning och trivsel	126
XIII.	Nöden och omvärlden	130
	"Stan"	130
	Rikt och fattigt	133
	Lantbor	138
	De rika	140
	"Bagarmössorna"	144
	Prästerskap	147
XIV.	Ideologier	150
	Religiositet	150
	Kooperation	152
	Politiskt och fackligt	154
XV.	Ett lundensiskt ghetto	156
	Den judiska bosättningen	156
	Nödajudarna	162
XVI.	Judiska avvikelser	165
	Allmänna företeelser	165
	Helger och högtider	168
	Det judiska begravningsskicket	171
XVII.	Kontakter mellan judar och "svenskar"	176
	Handeln	176
	Sabbaten som kontaktpunkt	177
	Den judiska kosten och "svenskarna"	179
XVIII.	Attityder till judarna	181
	Materialet	181
	Moraliska egenskaper och beteenden	182
	Helhetsuppfattningen om judarna	188
	Sammanfattning	193
XIX.	Vad hände med Nöden?	194
XX.	Ett forskningsperspektiv	207
XXI.	Källmaterial och bilagor	216

FÖRORD

År 1971 kom "Nöden i Lund" ut första gången i en upplaga om 2000 exemplar. Boken är sedan länge utgången. När den nu ges ut på nytt har mycket hänt både med Nöden och forskningen. Den gamla skildringen kunde gott ha skrivits om, ett par avsnitt hade mått särskilt väl av det. Å andra sidan kan man om man är välvillig uppfatta den ursprungliga texten såsom ett tidsdokument som kanske har sitt egenvärde.

I den nya upplagan har jag gjort en kompromiss. Det gamla innehållet har behållits med undantag för slutord och summary. I gengäld har två nya avsnitt tillfogats efter mycken vanda – kap. XIX Vad hände med Nöden? och XX Ett forskningsperspektiv.

Jag hoppas den nya upplagan ska bli lika vänligt mottagen som den gamla.

Maj 1982

Sven B. Ek

I.

DE FATTIGA OCH FÖRAKTADE

”Mellan Stora Södergatan i väster och Trädgårdsgatan i öster, Södra Esplanaden i söder och Stora Tvärgatan i norr ligger ett stycke Lund, som i min barndom alls inte var något kärt barn och ändå hade många namn: Ripas äng, Nya stan, Gröna Nöden, Kappadocien och Judéen. Där nere bodde de fattige och föraktade. Under mina år på Arbetsförmedlingen bar jag bud till skurgummor, daglönare och andra tillfälliga arbetsvilliga därnere. Vad jag där såg, hörde, luktade och led, sammanfattades bäst av en lundaläkare så här: ”Barmhärtigast och billigast vore att övergjuta husen med fotogén och låta dem brinna upp.”

Orden är skåneförfattaren Nils Ludvigs. Själv föddes han visserligen utanför stadsvallarna men han har upplevt Lund med öppnare ögon än de flesta.

Som elev på Katedralskolan vid Södergatan kände jag själv inget namn på lågbebyggelsen mitt emot. Men jag trodde mig veta att det var en ohälsosam trakt för ”bättre” barn. I tonåren avlade jag upprepade mandomsprov genom att med i hög grad konstlat mod taga vägen genom området. Försiktigtvis valde jag Lilla Tvärgatan som låg den trygga delen av staden närmast. I mina ögon förblev Nöden långt senare ett slutet och ovänligt område, som man inte skulle besöka i onödan. Om jag och mina skolkamrater hade anledning att förflytta oss till området söder om Vallen valde vi Södergatan, Bankgatan eller Södra Esplanaden utan onödiga genvägar. Möjligen bottnade försiktigheten i suddiga minnen av äldres berättelser om gångna strider mellan Kattes ”grisar” och Nödens ”brackor”.

Min och mina kamraters försiktighet var emellertid varken unik eller ny. Jag har erfarit något liknande bl.a. av någon som något decennium tidigare gick av sina skolår på Rönströmska vid Södergatan — dvs. Högre elementarskolan i Lund för flickor för att ta till ett mer officiellt men mindre känt namn. Icke under något av sina skolår satte skolflickan sin fot på Nödens farliga gator; hon visste ingenting om stadsdelen mer än vad ryktet hade att berätta.

Ungefär detsamma har en annan berättat från Råbyskolan som också låg alldeles inpå Nödens knutar. ”Jag gick i Lilla Råbyskolan. Den låg på andra sidan Esplanaden. Barnen från Lunds landsförsamling gick där. Lilla Råbybarnen var ganska fattiga. Det var ett svalg befäst mellan dem och de i Nöden. Ingen vänskaplig relation existerade. Esplanaden var en gräns. Det var busar i Nöden, elaka ungar. Pojkarna etablerade slagsmål skolorna emellan. Lärarna fick då ta i med hårdhandskarna. Fördomarna var mycket stora mot befolkningen i Nöden.” (25. Siffrorna efter citaten hänvisar till uppteckningarna, se källförteckningen.) Mot slutet av 1920-talet köpte meddelarens svärföräldrar en fastighet i Lilla Tvärgatan. Svärmodern skämdes över detta och undvek umgänge i kvarteret.

Vad som nu har exemplifierats är strängt taget den inställning som man hade i de socialgrupper som stod på en högre ekonomisk och social nivå än nödaborna. Bland äldre infödda lundabor är den så välbekant att ytterligare underbyggnad är onödig. Intressantare är att fördomen mot Nöden delades av sådana som tillhörde stadens arbetarbefolkning.

Sonen till en ensamstående handsksömmerska från den nordöstra stadskärnan säger: ”Det sämsta klientelet bodde i Nya stan. De var ovilliga att arbeta . . . Min mor sa: Aldrig flyttar jag till Nya stan.” En annan vars far var modellsnickare i samma stadsdel uppger: ”Den enda stadsdel som hade något namn var Nya stan eller Nöden. Området omfattade Tvärgatorna och andra gator ned till Esplanaden . . . Det såg fattigt ut i Nya stan. Det gick alltid en massa trasigt klädda barn på gatorna. Det bodde också en del arbetare därnere. Kvinnorna stod ute på gatorna och på trapporna och pratade. De såg hafsiga ut har jag hört. Själv vågade jag inte gå ned där. Folket väsnades mycket i gatorna därnere. Det fanns visst också en del lösaktiga kvinnor. Folk vågade knappast gå ner i Nya stan, ty man hörde talas om att det var ofta slagsmål därnere. Mina föräldrar sa: I Nöden skulle vi aldrig våga bo. Någon motsättning mellan olika stadsdelar fanns inte annat än mellan Nya stan och övriga Lund. Folk ansåg inte att nödaborna var som andra människor.” (Luf 16586) Som ett eko heter det hos en annan sagesman som en kortare tid hade varit bosatt i Nöden att Nöden eller Nya stan var den enda stadsdel som omtalades. ”De som bodde uppåt staden tyckte att invånarna i Nya stan var andra sortens människor.” (Luf 16587)

Är nu dessa yttranden uttryck för eftertionaliseringar hos sagesmän som hörde hemma utanför Nöden? Eller döljer sig bakom uppgifterna en verklighet som var iakttagbar hos en viktig kontrollgrupp — nämligen nödaborna själva?

En allmän reflexion gör en sagesman som är husägare i Nöden och har en starkt positiv inställning till området: ”Ja, man kunde förstås märka ett visst

förakt eller en viss rädsla hos vissa personer i andra stadsdelar, när de fick veta var man hörde hemma.” (28) Den allmänna attityden tecknar han sålunda: ”Den här stadsdelen har ju i alla tider och har kanske i viss mån ännu i våra dagar rykte om sig att vara ett busarnas eldorado.”

Ett par konkreta episoder förtjänar att återges eftersom de berör inställningen till Nöden just bland annan arbetarbefolkning. En meddelare säger: ”Jag har aldrig förstått varför stadsdelen kallades Nöden, för folket var inte fattigare där än i andra delar av stan. En gång var en skolkamrat och hälsade på mig och hon sa: Usch, att bo här i Nöden, det skulle jag aldrig vilja. Hon bodde på Bredgatan i ett rum och kök och de hade det mycket sämre än vi.” (63) En annan berättar: ”Jag minns en fru när vi bodde på Bankgatan och skulle flytta ner till Prennegatan som sa: att ni vill flytta ner till Nöden. Men hon flyttade sen själv ner till Hospitalsgatan och då fick hon, för det var sämre där än på Prennegatan.” (31) Flera av de andra sagesmännen har kommit in på attityden mot nödaborna. Framför allt är det sina barndomsupplevelser de har relaterat. I de fallen är det emellertid klart att den fördom mot området som kom till uttryck hos andra barn var en avspeglning hos de vuxna — uppenbarligen både arbetare och andra.

”Nya stans ungar” omtalas såsom ett skällsord i skolan. (1) En annan säger: ”Våra skolkamrater var väl inte precis så att de skällde oss och så, men de visade likaväl litet förakt.” (14) Barnen erfor emellertid samma inställning ute i staden. ”Kom man uppå stan skrek dom: Där kommer nödaungarna efter oss. Likadant när de kom ner på Vallen, då var det barnen i Råbyskolan som ropade.” (33) En uppger att barnen från Nöden kallades ”nödaungar” av stadens övriga befolkning. ”Det blev ett slags skällsord för oss” (32), och en annan säger: ”Alla som kallades för Nya stan ungar skulle hållas på avstånd.” (40)

En antydning om att den negativa inställningen till nödaborna inte alltid saknade motivering ger följande uppteckning: ”Det fina började uppför Södergatan, och de hade ringklockan nere i ytterdörrarna. Vi brukade ringa där och sen sticka. Vi tog ut vårt hat på det viset. Vi strök som sparvflockar omkring på gatorna, och kunde vi ställa till med något, så gjorde vi det. Förbannade nödaungar, skrek de fine fruarna i husen från sina fönster.” (30)

I Lund fanns en utbredd, negativ inställning mot den sydöstra stadsdelen och inte minst mot dess invånare. Det sociala kastsamhället med dess botten-skikt av parias framträder i västerländskt urvattnad form. T.o.m. rädslan för den sociala smittan framskyntar i en del av utsagorna. Men materialet visar också att den negativa attityden såsom den förmedlas av sagesmännen i högre grad har fördomens än kännedomens karaktär.

Den bild av allmän uselhet, moralisk slapphet och mänsklig ynkedom som fördomen tecknar — är den då sann? På många punkter är det svårt att ge ett entydigt svar på frågan. Stundom kan materialet övertyga om att det måste ha förhållit sig på ett visst sätt. I andra fall får man nöja sig med att kunna registrera nödabornas uppfattning, vilket kan vara tillräckligt viktigt. Att söka klarlägga den negativa attitydens bakgrund och konfrontera den med verkligheten där det synes möjligt kan sägas vara undersökningens huvuduppgift och tema. Härigenom kommer arbetet också att visa hur nödaborna formade sitt liv och anpassade sig till sin miljö.

Den första deluppgiften blir att försöka klarlägga de fundamentala dragen av undersökningsområdets miljö och struktur. En god kännedom om området och t.o.m. dess historia får anses vara oundgänglig då man skall försöka värdera uppgifter som i sig själva är värderingar. Människorna påverkas av sin miljö och färgas av den — också utifrån betraktade.

II.

DEN NYA STADEN ARBETARBOSTADSFRÅGAN

Befolkningsökningen i Lund hade mot mitten av 1800-talet blivit mycket stark. På 1840-talet noterades en uppgång om drygt 27 % vilket återuppnåddes på 1860-talet efter en mindre avmattning på 1850-talet. Mellan 1860 och 1870 hade folkmängden stigit med drygt 2000 personer till 10688.

Med 1870-talet nådde stadens expansion i detta skede sin kulm, till följd av främst industriernas och hantverksföretagens utbyggnad. Arbetarnas antal steg mycket starkt som framgår av nedanstående översikt.

	1868	1875	1880
Industriarbetare	206	587	710
Hantverksarbetare	270	610	840

Av särskilt intresse är att arbetarnas största ökning inföll under perioden 1869—75. Till allra största delen utgjordes befolkningstillskottet av inflyttare.

I den nutida bebyggelsen låter sig konsekvenserna av denna inflyttning tydligt avläsas. En mängd småhus uppfördes i stadens innerområden på avstyckade tomter, vilka tidigare hade utnyttjats som trädgårdar och hagar. Särskilt 1850—60-talen resulterade i ett intensivare utnyttjande av tomtmarken längs de gamla gatorna. En del nya gator tillkom även, så Nygatan, Bangatan och Sigridsgatorna, varvid särskilt de senare och Nygatan kom att bebos av arbetarbefolkning. Vid 1870-talets ingång återstod blott få större områden i staden för nybebyggelse, ehuru behovet av sådan bara stegrades.

I första numret av Folkets Tidning för 1872 återfinner man på en undanskynd plats följande notis: "Inom Lunds äldre arbetarförening diskuterades vid senaste extra sammanträde den viktiga frågan om uppförandet av arbetarbostäder. Styrelsen har föreslagit att vid nästa sammanträde utse en kommitté, som skulle vidtaga förberedande åtgärder i detta avseende". Det rörde sig om

ett kännbart och aktuellt problem. Det skulle emellertid dröja nästan ett år innan arbetarföreningen kom så långt som till ett utspel.

I en skrivelse till stadsfullmäktige, daterad den 15 november 1872, tar emellertid W. H. Möller och M. Svensson å de kommitterades vägnar upp frågan. Det heter inledningsvis: "Sedan med anledning av den här i staden befintliga, allmänt överklagade bristen på sunda och i övrigt lämpliga bostäder för personer tillhörande arbetarklassen, fråga inom Lunds äldre arbetarförening uppstått om tillgöranden varigenom, såvitt möjligt vore, nämnda brist kunde i någon mån bliva avhulpen, så har arbetarföreningen uppdragit åt undertecknade jämte fem andra personer att i egenskap av kommitterade åstadkomma utredning samt avgiva betänkande och förslag i ämnet, med avseende varpå såsom särdeles önskvärt omnämnes uppförande av särskilda för ändamålet lämpliga byggnader". I valhända formuleringar omtalas vidare att man ännu inte hade hunnit "fullständigt" utreda frågan. Det underströks att arbetarföreningens tillgångar var obetydliga varför hjälp under alla förhållanden måste erhållas till att finansiera projektet. "Särskilt hava kommitterade vågat hoppas att ändamålet möjligen skulle bliva å stadens sida befrämjat; och är det i sådant hänseende kommitterade nu hos stadsfullmäktige anställa förfrågan huruvida fullmäktige skall vara benägna att, antingen utan ersättning eller också mot någon billig avgift, till byggnadsplats för arbetarbostäder här i staden, efter den plan som framledes för herrar fullmäktige skall framläggas, upplåta lämplig tomt, därtill kommitterade våga föreslå antingen den s.k. Sommeliiska lyckan eller ock å västra lergravarna". Skrivelsen ger intryck av att ha åstadkommits i stor hast, trots den långa tid projektet egentligen haft att mogna. Uppenbarligen var det föreningens tanke att föreslaget skulle kunna behandlas av stadsfullmäktige vid sammanträdet den 15 november. Ärendet kom också före då men remitterades till drätselkammaren för utlåtande.

Ärendet togs ånyo upp i stadsfullmäktige den 18 april 1873. Då förelåg också drätselkammarens utlåtande av den 31 mars. Häri tillbakavisades arbetarföreningens anhållan emedan kammaren "icke funnit de av kommitterade föreslagna jordarna lämpliga att för närvarande bebyggas, icke heller kan anvisa någon annan ändamålsenlig plats, och torde behovet av slik plats icke vara så oavvislig som kommitterade vilja antyda, helst slika företag må överlämnas åt de enskildas företagsamhet och att denna icke utebliver visas därav att redan två förslag om tomtindelningar inkommit". Med stöd av detta yttrande avslog också stadsfullmäktige arbetarföreningens begäran.

Samma dag var emellertid ett liknande ärende före och i det fallet blev utgången en annan. Det gällde nu en enskilds — rådmannen A. T. Ripas — anhållan att få lägga ut gator och avstycka tomter lämpliga för arbetarbostäder. Förmodligen fanns det ett visst konkurrenssammanhang mellan de bägge

ansökningarna. Ripa hade ursprungligen ställt sin skrivelse till drätselkammaren. Den var daterad den 2 november och behandlades redan den 12 samma månad. Ansökan remitterades dock nu till drätselkammarens tredje avdelningen som handhade byggnadsärendena. Frågan kom ånyo upp den 9 december men fick då bordläggas, och vid sammanträdet den 17 december anmodades tredje avdelningen ånyo att inkomma med utlåtande, eftersom sådant ännu inte hade inlämnats. Först den 31 mars 1873 fick drätselkammaren emellertid tillfälle att tillstyrka Ripas anhållan. Samma dag kunde kammaren således också avvisa arbetarföreningens förslag i medvetande om att ett för staden gynnsammare projekt då förelåg och var långt kommet.

Ripas anhållan var redan från början väl underbyggd. Plan och beskrivning över den tilltänkta nybyggnadsplatsen hade bifogats. Hans bärande motivering för projektet är av intresse, eftersom den väl tecknar bakgrunden till byggnadssträvandena. ”Bristen på boställen här i staden har länge varit erkänd och personer, som ämnat till staden inflytta hava måst härifrån avstad, emedan boningslägenheter ej varit att tillgå. I synnerhet har denna brist i höst låtit påminna sig och företrädesvis hava bostäder, avsedda att inrymma arbetsklassen icke kunnat erhållas, utan hava större familjer tillhörande denna klass måst tillgripa trånga och olämpliga lokaler, vilka egentligen varit beräknade för ett färre antal personer. Då de få byggnadsplatser inom stadens område, som för närvarande förefinnes, hålles i ett så högt värde att de icke lämpar sig till byggnader, som avse att emot en jämförelsevis billig hyra inlogera den mindre bemedlade befolkningen, har förslag hos mig framställts, att till byggnadstomter utlägga mina ägande tomter nr 145, 146 och 160, vilka därtill äro synnerligen lämpliga, såsom angränsande varandra och belägna intill Stora Tvärgatan och Prennegatan i väster och norr samt i söder till en del av sydöstra vällen och vallvägen, vilken senare i likhet med vad som redan blivit intaget med nordvästra vallvägen, förmodligen inom icke så långt avlägsen tid kommer att sättas i sådant skick att den mera allmänt kan komma att trafikeras”.

Ripa sade sig nu således vilja stycka och sälja tomter ”till ett sådant pris och på sådana betalningsvillkor att det bliver möjligt för en mindre bemedlad, företagsam person att mot billigt pris erhålla byggnadsplatser”. Jord till gatorna eller gränderna erbjöd sig Ripa släppa till kostnadsfritt. Bredden för dessa hade i enlighet med gällande byggnadsordning kalkylerats till 24 fot, varav 18 för körbana. En viss tveksamhet om huruvida detta skulle anses tillräckligt hyste Ripa tydligen, vilket bl.a. framgår av att han understryker att Sigrids gränd, som var nyanlagd, bara höll 20 fot.

Drätselkammaren tillstyrkte således förslaget men under vissa förutsättningar. Några gatujusteringar och rätningar skulle göras i Grynmalaregatan

— d.v.s. Stora Tvärgatan — samt Prennesträdet. Jord skulle anslås till en promenad om 25 fots bredd vid Södra vallvägen. Det viktigaste villkoret var dock att den nuvarande och de efterkommande tomtägarna skulle vara förpliktade att anlägga och för all framtid svara för gatorna och deras underhåll. Ytterligare ett villkor tillkom, då stadsfullmäktige den 18 april biföll förslaget. Vederbörliga vattenledningsrör skulle också inläggas på tomtägarnas bekostnad. Inställningen till projektet var emellertid positiv eftersom anläggningen ”vore med avseende på för handen varande behov av byggnadsplatser för staden gagnelig”. Den 21 maj 1873 godkände magistraten slutgiltigt den uppgjorda planen över gator och tomter på Ripas tomter.

RIPAS ÄNG

”Ripas äng” — tomterna 145, 146 och 160, se karta I — utgjorde ett stort, sammanhängande område, vilket i norr stötte till ”Grynmalaregatan” eller Stora Tvärgatan som den nu heter och synbarligen oftast också kallades tidigare. I nordväst begränsades området av tomten 147 och i väster av Prennesträdet. I öster utgjorde tomt 172 gräns och i söder Vallvägen. Fastän både Prennesträdet och Stora Tvärgatan var gamla gator hade den till gatorna gränsande tomtmarken inte utnyttjats i högre grad för bebyggelse. En plan över ”Ripas äng” upprättad år 1857 visar att blott två byggnader då fanns på tomterna.

De nya gatorna och tomtindelningarna skulle innebära ett intensivt bostadsutnyttjande av marken. Den angränsande tomten 147 utgjorde dock i viss mån en broms för områdets fulla utnyttjande. Av fundamental betydelse för den nya bebyggelsen blev Korsgatan, som avskar en bit av tomt 146 i väster med den där belägna, ännu idag kvarstående, byggnaden, anslöt till Prennesträdet eller Prennegatan och därigenom blev den förmedlande kommunikationsleden upp mot staden för de i syd-nordlig riktning anlagda Hospitals- och Mariagatorna. En ytterligare förbindelse norrut erhöles i östra delen av området där Trädgårdsgatan kunde anläggas på tomt 160 från Vallvägen i söder till Stora Tvärgatan i norr. Tanken var emellertid att ytterligare utnyttja den östligaste delen av tomten 160. Här projekterades därför Östergatan, en parallellgata till Trädgårdsgatan. Också på den samtidigt upprättade och av magistraten godkända planen för indelningen i byggnadstomter återfinnes Östergatan, med inte mindre än nio bostadstomter mellan gatan och tomten 172. Ehuru Östergatan därefter medtagits på flera kartor kom den inte att utläggas eller bebyggas förrän omkring 1930, då den snart förenades med Bankgatan. Ännu in på 1900-talet utgjorde således Korsgatan i öster en återvändsgränd.

EN MODERN BEBYGGELSEÄGEN

Fastän bebyggelsen på Ripas äng inte har hunnit bli 100 år har det utbildats vad som kan kallas en bebyggelsesägen.

Många hus i området hade samma byggherre. ”Det var bankdirektör Ripa, som hade Tornabanken. Han hade väl minst ett tjugotal hus”, yttrar en sagesman. En annan: ”Det var Ripa som byggde nästan alltihop härnere och det är säkert mer än hundra år sedan”.

En annan variant, som ligger sanningen närmare, lyder: ”Tomterna där Nya Stan nu ligger hette tidigare Ripas äng. Denna Ripa var direktör för Torna, Bara och Harjagers sparbank. Han hade genom spekulationer kommit över denna obebyggda mark. Nu igångsatte han att man fick låna av banken för att bygga sig ett hus där. Det var många som gjorde det, och de flesta kunde inte betala igen sina skulder, utan banken, fast det var nog Ripa själv, övertog huset. Snart ägde Ripa hela Nya Stan. Han satte in gamla poliser och andra hårdföra män som vicevärdar”.

Om den senaste anförda versionen skall genast sägas att den är en våldsam överdrift. Visserligen stod Ripa tidvis som ägare till åtskilliga fastigheter men inte tillnärmelsevis i den utsträckning som hävdats. Av större intresse i det här sammanhanget är emellertid hur den först anförda bebyggelsesägen förhåller sig till verkligheten.

Det visar sig att rådmannen Ripa inte var byggherre till något av de hus som uppfördes mellan 1874 till 1880 på Ripas äng. De verkliga byggherrarna fördelar sig efter sina yrken sålunda:

murare/gesäller	andra hantverkare	timmermän/gesäller	övriga
19	och arbetare	15	8
	7		

Den vida största delen av byggherrarna var alltså helt enkelt byggnadsarbetare. Man frågar sig då hur det kan komma sig att Ripa blivit utpekad som byggherren par préférence. Delvis beror detta naturligtvis på namnet ”Ripas äng” och på att han tidvis var innehavare av ett flertal fastigheter i området. Sannolikt hör emellertid en annan omständighet också hemma i bilden. Det har varit en allmän uppfattning att många av byggnaderna har blivit dåligt uppförda. Den rike rådmannen har antagligen fått personifiera den antagna spekulatören i arbetarnas bostadsbrist och allmänt låga bostadsstandard.

I själva verket kan det inte heller råda något tvivel om att många av husen tillkommit enbart i profityfte, ehuru spekulatörerna var andra än rådmannen — åtminstone vad själva byggandet beträffar. Tydligast framträder det spekulativa draget i att flera av byggherrarna — varvid märkes fem inom bygg-

nadsfacket sysselsatta — på egen hand eller i kompanjonskap uppförde mer än ett hus. Det är också att märka att husen i allmänhet direkt uppfördes som hyreshus och att därvid både byggnaderna och tomtutrymmet exploaterades hårt. Det förtjänar också att nämnas att bostadsstandarden i åtskilliga fall försämrades under byggandets gång. Ansökningar inkom till Byggnadsnämnden — och beviljades — att få ändra ett ursprungligen planerat, större vindsrum till två små i stället. I ett fall har också kunnat konstateras att en av byggherrarna — en murargesäll — vid ungefär samma tid var verksam med likvärdigt byggande på annat håll i staden.

Dessa omständigheter pekar alla i en riktning. Hade rådmannen Ripa tagit tillfället i akt att göra goda inkomster på sina tomter, så hade också de byggnadsverksamma inom arbetarklassen sett möjligheten att tjäna sig en slant som byggherrar och byggmästare. Att byggandet under de förhållandena inte alltid motsvarade rimliga krav skulle visa sig.

NÖDEN, NYA STAN OCH JUDÉEN

I det föregående har olika namn på undersökningsområdet skymtat förbi. De vanligaste i folkmun har varit Nöden, Nya Stan och Judéen. Orsakerna till namnens uppkomst är uppenbara: Nöden hänсыftar på ett ekonomiskt och socialt tillstånd och Nya Stan på en bebyggelsetillkomst. Judéen anspelade helt enkelt på det stora inslaget judar i området. För många har namnen varit synonymer för småhusbebyggelsen söder om Mårtensstorget, för andra har de varit beteckningen på vissa delar av bebyggelsen vilket kommer att exemplifieras längre fram.

Bebyggelsehistoriskt kan området uppdelas i två tydligt avskiljbara.

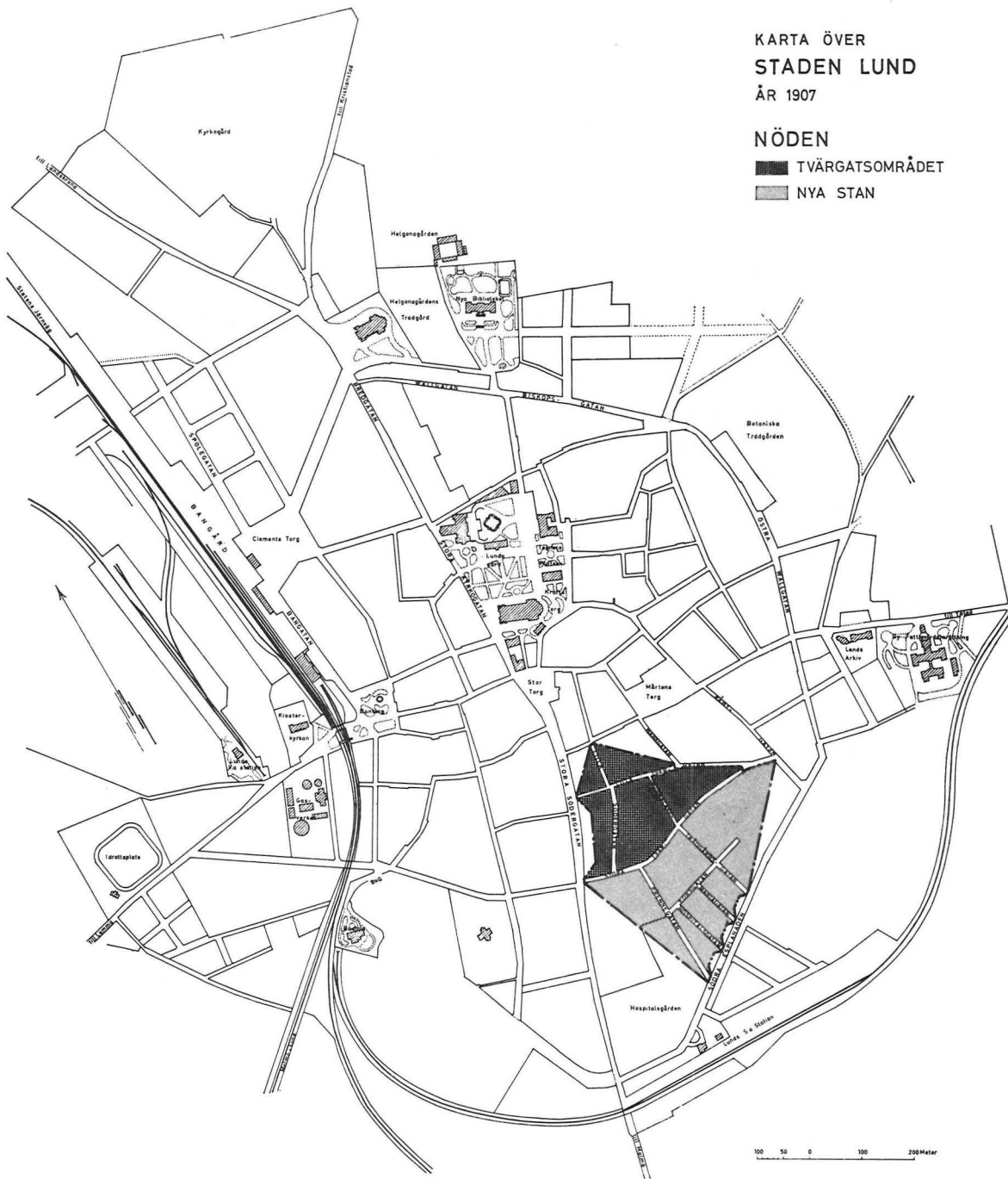
Den äldsta delen består av de nuvarande Lilla och Stora Tvärgatan, Lilla Södergatan, Grynmalargatan och Prennegatan. I nuvarande kvarteret Grynmalaren på hörntomterna mellan Lilla Södergatan och Stora Tvärgatan låg Heligkorskyrkan med kyrkogård under medeltiden. Exploateringen för bostadsändamål inträffade emellertid sent.

Kartan över Lund av år 1669 visar att bebyggelsen då praktiskt taget saknades; lyckorna dominerade bilden. Ett hundratal år senare hade smärre husräckor uppstått i Lilla Tvärgatan, Lilla Södergatan och Grynmalargatan samt i mindre utsträckning på de längre från centrum belägna Stora Tvärgatan och Prennegatan, vilket framgår av Caspar Espmans karta av år 1784. Den hårdare exploateringen av tomtmarken genomfördes emellertid först på 1850- och 60-talen, då tomter och lyckor avstyckades och utnyttjades för småfolks-

KARTA ÖVER
STADEN LUND
ÅR 1907

NÖDEN

- TVÄRGATSRÅDEDET
- NYA STAN

Karta I. Undersökningsområdets belägenhet i staden.

bebyggelse vilken inte var karakteristisk för området tidigare. En del av den nuvarande bostadsbebyggelsen tillkom dock först på 1870-90-talen, längre fram på 1900-talet kompletterad med modern bebyggelse. Detta gamla bebyggelseområde — utom den sydligaste gatan, Prennegatan — kallas i det följande Tvärgatsområdet, vilket motsvarar område B i författarens ”Sydöstra stadskärnan i Lund”, 1965.

Medan Nya Stan i yngre språkbruk kan ha betecknat både den bebyggelse som tillkom på Ripas äng under 1870-talet och den i Tvärgatsområdet, får man utgå från att namnet ursprungligen endast syftade på den förra. I undersökningen använder jag också begreppet Nya Stan för att ange bebyggelsen på Ripas äng jämte den i Prennegatan, eftersom bebyggelsen där både bebyggelsehistorisk och geografiskt närmast ansluter sig till den egentliga Nya Stan.

Det är möjligt att Nöden — som väl är ett yngre namn än Nya Stan och så småningom har fått något av honnörsord över sig — från början har varit en synonym till Nya Stan. I överensstämmelse med Ingemar Ingers definition i Ortnamn i Lund och åtskilliga sagesmän har jag emellertid valt att sammanfatta Tvärgatsområdet och Nya Stan med namnet Nöden. Detta torde vara fullt korrekt efter nyare språkbruk.

Som geografiskt begrepp är Judéen så svävande och kontroversiellt att jag helt avstår från att begagna det. För icke nödabor kan det förmodligen ha varit detsamma som hela Nöden medan nödaborna själva i allmänhet tycks ha åsyftat vissa förtätade judebosättningar inom Nöden, särskilt i Nya Stan (jfr. karta IV och V).

Hörnet Pannegatan-Södra Esplanaden omkr. 1900. Foto: Jöns Mårtensson. Kulturen B. 3907.

Lilla Södergatan, mellersta delen omkr. 1900. Foto: Jöns Mårtensson. Kulturen B. 3950.

Lilla Södergatan 1901/02. Foto: Bagge. Lunds byggnadsnämnd nr 15.

Lilla Tvärgatan 1924. Foto: Lunds Byggnadsnämnd nr 180.

III.

MÄNNISKAN

Mitt under stadens- och landets första industriella expansionsperiod hade således en ny stadsdel vuxit upp i Lund. Men vilka var det nu som bosatte sig i Nöden? Övergav de gamla lundaborna andra, eventuellt sämre bostadsområden i staden för det nya området? Eller var det utsocknes som fyllde bostäderna? Vilken bakgrund hade människorna, kunde de förenas av gemensamma traditioner och värderingar? En mängd frågor av det slaget inställer sig och har samtliga relevans för att belysa människan som blev nödabo. I det följande ges en första, grov konturteckning utifrån det demografiska materialet. Till grund för den följande framställningen ligger en stickprovsundersökning som företagits på sjutton fastigheter i Nya Stan — betecknad A — och fem i Tvär-gatsområdet — B. Uppgifterna har hämtats ur kyrkoböckerna och gäller tre perioder: 1=1875/76—81/82, 2=1892—97/98, 3=1914—1919. I vissa fall har data i detta och andra sammanhang hämtats från perioden 1920—25, vilket i så fall anges särskilt. Uppgifterna gäller den *vuxna, icke judiska* befolkningen.

HÄRKOMSTEN

Av födelseortsuppgifterna framgår först och främst att befolkningen i Nöden var skånsk. Endast en obetydlig del kom ursprungligen från andra län än de skånska, och av de senare dominerade i sin tur Malmöhus eftertryckligt. Detta innebar dock inte att människorna därifrån hade en i allt gemensam bakgrund, eftersom de kom från områden med i äldre tid delvis skiljaktlig bondekultur och med olikartat näringsliv. Å andra sidan kom flertalet från slättområdena och torde därigenom i varje fall ha vuxit upp i en tämligen ensartad *ekonomisk-social* miljö.

Vissa socknar kan i särskilt hög grad betecknas som födelsecentra för den nya lundabefolkningen. Till dem hör: Bjällerup, Bonderup, Dalby, Fjelie, Frenninge, Genarp, Gårdstånga, Göddelöv, Hardeberga, Holmby, Hyby, Håstad, Hällestad, Hörby, Knästorp, Kyrkheddinge, Kävlinge, Lomma, Lunds landsförsamling, Lyngby, Nevitshög, Odarslöv, S. Sandby, Slimminge, S:t Petri Kloster, Stehag, St. Harrie, Torrlösa, Uppåkra, Vallkärra, Veberöd och Östraby. Flertalet av socknarna låg i stadens närhet och tillhörde av gammalt dess omland. I några fall tycks det ha rört sig om en "kolonisationsrisk" inflyttning t.ex då plötsligt 17 personer kan inregistreras från Frenninge under andra perioden. Under den tredje fanns blott 4 därifrån.

De till Lund inflyttade stadsborna utgjorde ingen större del av befolkningen. Sålunda inregistrerades maximalt från Malmö — under första perioden — 20 personer. Övriga städer lämnade betydligt blygsammare bidrag.

I stort sett var det samma socknar och områden befolkningen härstammade från under samtliga perioder. Att detta inte beror på att det är samma människor det genomgående rör sig om har kontrollerats bl.a. genom materialets indelning i gifta och ogifta kvinnor och män och förskjutningarna mellan dessa grupper.

Av särskilt intresse är de infödda lundabornas andel i befolkningen. De ursprungliga lundaborna var under den första perioden i mycket klar minoritet. Endast 7 % av befolkningen (981 personer) var födda i Lund. Under denna tid tjänade området i särskilt hög grad som en den begynnande industriepokens smältdegel. Bärarna av de lokala lundatraditionerna kan inte ha haft stora möjligheter att sätta sin prägel på folklivet i den nya stadsdelen, om man ska taga hänsyn enbart till deras numerär. Redan under den följande perioden hade den ursprungliga lundabefolkningen tredubblats och uppgick nu till 21 % av 786 personer. Under den tredje perioden var det lundensiska befolkningsinslaget uppe i 40 % av 666. Den skånska befolkningen tycktes vara på väg att bli lundensisk. Men områdets karaktär av mottagningscentral för utifrån kommande arbetarbefolkning gick inte helt förlorad. Ser man till födelseorterna för de mellan 1920 och 1925 inflyttade finner man att lundensarna då utgjorde blott 35 % av 160 personer.

BOFASTHETEN

För människor som kom från olika håll av landskapet eller staden fanns det — trots den i mycket skiljaktliga bakgrunden — möjligheter att skapa en fast social gemenskap, när man bara varit bofast tillräckligt länge på samma ställe. När blev då Nöden platsen för en bofast befolkning?

En jämförelse mellan de olika perioderna visar, att det under den andra perioden har inregistrerats 11 gifta män och 1 ogift samt 6 ogifta kvinnor och 9 gifta, alltså 27 personer, vilka flyttat in under den första perioden. Det kan då observeras att samtliga dessa, som således har funnits i migrationsfastigheterna någon gång mellan 1892 och 1898, hade flyttat in mellan 1880 och 1882. Det vill säga att områdets första tid kännetecknades av en mycket stark instabilitet. Det var ett fåtal människor som stannade kvar i sina fastigheter under en tioårsperiod.

Liksom fallet var med den ursprungliga lundabefolkningens andel av fastighetsinvånarna inträffade emellertid en påtaglig förändring mellan andra och tredje perioden som framgår av nedanstående översikt:

Kvar sedan	G. män	Og. män	G. kvin.	Og. kvin.
1898—1904	13	13	14	16
1883—1897	10	9	9	19
1881—1882	1		1	2
	24	22	24	37

Summa: 107 personer

Härtill kommer 20 barn som hade fötts i fastigheterna och nu hade hunnit till den åldern att de inregistrerades som vuxna och förvärvsarbetande under tiden 1914—19. Sätter man gränsen för bofastheten i detta fall vid 10 år skulle således den i samma fastigheter bofasta befolkningen nu uppgå till 18 %. C:a hälften utgjordes av familjer med deras vuxna barn. Den lundensiska urbefolkningens andel av de bofasta svarade mot dess andel i totalbefolkningen, så utgjorde den 11 % under andra perioden och 18 % under den tredje, då de i fastigheterna födda barnen frånräknats. Ingenting tyder således på att de infödda lundaborna skulle finna sig bättre eller sämre tillrätta i Nöden än de utifrån kommande.

En indikator på den småningom lägre flyttningsintensiteten är totalbefolkningens minskning i migrationsfastigheterna. Medan 986 vuxna personer hade bebott lägenheterna under en sjuårsperiod 1875/76—81/82 vistades under nästan dubbelt så lång tid 1914—25 blott 845 personer där. Nedgången mellan andra och tredje perioden uppgick redan den till 13 %.

Stabiliteten i området kan ytterligare belysas genom en uppdelning av befolkningen allt efter den tidslängd den stannat första gången i migrationsfastigheterna.

I den efterföljande tabellen har bofasthetstiden inte bestämts för hela befolkningen. En uppföljning av de personer som inte flyttat ut under perioderna skulle medföra avsevärt mycket större arbete utan att motiveras av

problemställningen. Om de personer som i tabellen förts till gruppen "övriga" vet man således inte hur många år de bott i fastigheterna; det kan lika gärna vara ett som tio år. Tabellen refererar vidare till det antal år vederbörande har blivit registrerad i fastigheten. De till kolumnen "1 år" hänförda har således flyttat in och ut samma år och bott mindre än ett år i fastigheten. De som står under "2 år" har flyttat in ena året och ut nästa. Eftersom boendet i största utsträckning säkerligen följde de gängse flyttningsterminerna uppehöll sig dessa människor i själva verket ofta bara mellan $\frac{1}{2}$, 1—1 $\frac{1}{2}$ år osv. i samma fastighet.

Ser man först till fastigheterna inom de bägge delarna av Nöden (A+B) finner man en klar utvecklingstendens. Den allra flyktigaste befolkningen utgjorde visserligen oföränderligt en minoritet under de tre perioderna, men gruppen "2 år" visar en mycket stark tillbakagång från 44 % under första till 10 % under tredje perioden. Den kortvariga bosättningen mellan ett och två år hade således starkt reducerats. Anmärkningsvärt nog har detta inte medfört en ökning för grupperna 3 till 5 år utan en viss nedgång kan tvärtom iakttagas. Däremot märkes en tydlig ökning för gruppen 6 år eller mer — från 3 % till 13 %. Det är då uppenbart att den markanta stegring av gruppen "övriga" — från 29 % till 50 % — står i samband med den utveckling som skymtar i andra grupper. Den starka ökningen av personer för vilka utflyttningsdatum saknas under undersökningsperioden beror helt enkelt på att deras bofasthet har blivit avsevärt större. Genom att utflyttningsdatum har skjutits längre bort har de också i mindre utsträckning kommit med under perioden.

Utvecklingen för både A- och B-fastigheterna svarar nära nog identiskt mot förloppet för enbart A-fastigheterna, beroende på att större delen av de registrerade bodde i de senare. Med B-fastigheterna förhåller det sig litet annorlunda. Under första perioden var bofastheten tydligt större än i A-fastigheterna. Detta är i och för sig inte så egendomligt, då fastigheterna i B-delen av området var något äldre. Mer anmärkningsvärt är då att detta förhållande inte avspeglar sig accentuerat under andra perioden. Under den andra och tredje perioden kan inga väsentliga skillnader iakttagas mellan fastigheterna i de bägge områdena. Naturligtvis beror detta till en del på den ökade bofastheten i A-fastigheterna men väl också på att tendensen i B-fastigheterna under första perioden hade avstannat relativt sett. Under alla förhållanden kan fastslås att bofasthetsgraden i de bägge delarna av Nöden under de senare perioderna inte skilde sig påtagligt åt.

Här bör slutligen understrykas att bofastheten *inom området* givetvis var betydligt större än bofastheten inom fastigheterna. Detta antydes av den starka migrationen inom Nöden (se kap. VIII) och verifieras för tredje perioden av uppteckningsmaterialet.

Tabell över bofasthetslängden.

A+B	1 år	2 år	3 år	4 år	5 år	6 år	Övriga
1:a per.	4%	44%	13%	5%	2%	3%	29%
2:a	2	25	12	7	3	8	43
3:e	3	10	8	4	3	13	59
A							
1:a	4	48	13	4	2	1	28
2:a	3	25	12	6	3	8	43
3:e	3	10	7	4	3	15	58
B							
1:a	4	24	12	6	4	13	37
2:a	1	26	8	8	1	11	45
3:e	2	12	12	4	5	9	56

ÅLDERSTRUKTUREN

Den vuxna befolkningen i stickprovsfastigheterna har nedan bestämts efter det årtionde den var född. Eftersom utgångspunkten är fleråriga perioder går åldersgrupperna delvis in i varandra. Verkligheten låter sig trots detta tydligt utläsas.

Under första perioden utgjorde de som var 51 år och därunder 79 % av den vuxna befolkningen. En annan större grupp — 13 % — bildades av människor som under perioden var mellan 61 och 45 år. Åtskilliga av dessa tillhörde således egentligen för förra åldersgruppen. De verkligt ålderstigna och sådana som efter våra normer skulle ha räknats som pensionärer var fåtaliga, troligen inte över 5 % av befolkningen.

Någon större förskjutning hade inte ägt rum mellan första och andra perioden. De som under den senare var högst 47 år utgjorde 64 %, en grupp vars medlemmar var högst 57 år och lägst 42 omfattade 18 %, en annan — mellan 67 år och 52 — bestod av 10 % av befolkningen. Också i detta fallet har de äldre utgjort blott c:a 5 %.

Under den tredje perioden var den procentuella fördelningen ungefär densamma. Inte mindre än 67 % bestod av dem som var 48 år och därunder. De mellan 58 år och 44 utgjorde 13 % samt de mellan 68 år och 54 år 11 %. Det äldre befolkningsinslaget hade ökat något men uppgick ännu inte till 10 % av befolkningen. Det kan också noteras att av de som flyttade in i migrationsfastigheterna under tiden 1920—25 inte mindre än 85 % utgjordes av sådana som var 44 år och därunder. Det gäller också här endast kyrkobokförda, vuxna personer.

Befolkningen var således under hela den här studerade tiden mycket ungdomlig. De arbetsföra åldrarna dominerade helt. Den relativt obetydliga förskjutningen under tredje perioden svarar mot den ökade bofastheten i inflyttningsfastigheterna.

Ett anmärkningsvärt drag är att de ogifta kvinnorna i högre grad än männen och de gifta kvinnorna tillhörde de högsta åldrarna. Måhända rör det sig här mest om ensamstående, äldre kvinnor med släkt i området.

Tabell över åldersgrupperna (1 : a per. 986, 2 : a 1 792, 3 : e 687 pers.)

Årtionde	Period I	Period II	Period III
1800—10	2 %		
11—20	6 %	1 %	
21—30	13 %	7 %	
31—40	26 %	10 %	3 %
41—50	33 %	18 %	6 %
51—60	19 %	26 %	11 %
61—70	1 %	25 %	13 %
71—80		13 %	17 %
81—90			21 %
91—1900			22 %
01—10			7 %

SAMMANFATTNING

Den vuxna befolkningen i migrationsfastigheterna och Nöden var till vida största delen ung och arbetsför. Människor i fyrtio-femtioårsåldern och därunder utgjorde under alla perioder en klar majoritet, men en viss förskjutning mot högre åldrar — liksom f.ö. mot lägre — hade ägt rum under den sista perioden. Orsaken till detta var antagligen den ökade bofastheten i fastigheterna och området.

Till största delen kom människorna ursprungligen från andra orter än Lund — främst från landsbygden. Ofta hade de bosatt sig i Lund efter vistelse i annan stad. De infödda lundaborna ökade emellertid starkt och uppgick under den sista perioden till 40 % av befolkningen. Tydligt är emellertid att Nöden även under denna tid tjänstgjorde som en mottagningscentral för främmande arbetare som sökte sig arbete och bostad i Lund.

IV.

SOCIALGEOGRAFISK BELÄGENHET OCH FUNKTION

Vad som i det följande säges om Nödens socialgeografiska belägenhet i relation till övriga Lund och om områdets funktion gäller med smärre variationer från 1870-talet fram till 1950-talet. Särskild relevans har analysen emellertid för undersökningsperioden c:a 1890 till 1920.

Området Nöden hade i tre väderstreck sina givna gränser. I väster utgjorde Stora Södergatan, där de bägge Tvärgatorna mynnade, en klar gräns. Gatan var den sydliga delen av stadens uråldriga sydnordliga genomfartsstråk och slutade i norr vid Stortorget. Bosättningen i den övre delen av gatan ned till Stora Tvärgatans mynning hade ett starkt inslag av medlemmar ur de högre samhällsklasserna som framgår av kartan över socialgruppernas bosättning år 1892; i hög grad var den också affärsgata. I norr bildade Västra Mårtensgatan med likartad karaktär som Stora Södergatan gräns. Den var slutdelen av den viktiga Östra Mårtensgatan som var inkörsfarten för stadens östra omland. Söder ut låg Södra Esplanaden med Södervall. Gatan utgjorde ett brett promenadstråk. Bebyggelsen söder härom var helt obetydlig. Mitt emot Nya stan låg arbetarbostäderna i Prennellyckan och österut Lilla Råby. I öster har Råbygatan kommit att bli gräns för Nöden. Denna är väl den skenbart minst klara av gränserna. Befolkningsstrukturen där var visserligen mera skiftande än i Nöden men erinrade om Tvärgatans område. I motsats till Stora Södergatan och Västra Mårtensgatan var Råbygatan inte någon affärsgata. Yttre omständigheter gav väl inte minst gatan dess karaktär av gräns. Där Tvärgatan mynnade i Råbygatan låg Vårfruskolan på vänster hand och upptog halva västsidan av Råbygatans nordliga gatudel. Söder ut låg på västsidan Pantbanken och Församlingshemmet. Den i Nöden sammanhängande bostadsbebyggelsen bröts alltså av här. Därtill kom att Råbygatan blev genomfartsruta mellan Mårtens-torget i norr och Södra Esplanaden samt Lilla Råby i söder.

Bebyggelsemässigt och socialt låg Nöden som en enklav i staden. Inga direk-

ta förbindelseleder gick igenom området. Det saknades dessutom nästan helt anledningar för övriga lundabor att passera genom det. Stadsdelen utgjorde däremot ingalunda en självständig funktionsenhet.

Gränsande till Prennegatan, ehuru med Stora Södergatan som officiell adress, låg den betydande Bindgarnsfabriken, som sysselsatte en stor del av befolkningen i Nöden och var viktig för den kvinnliga arbetskraften. Strax utanför området låg Borgs, också på Södergatan, vilket även absorberade en hel del av arbetskraften i Nöden. För flertalet manliga arbetare låg emellertid arbetsplatserna betydligt längre bort, t.ex. Holmbergs mekaniska verkstad vid Bangatan.

Några större industrier fanns inte i Nöden, om nu inte Bindgarnsfabriken skall hänföras dit. Det till platser inom området knutna näringslivet överhuvudtaget har aldrig varit betydande och några anmärkningsvärda fluktuationer har inte observerats. Med utgångspunkt i Lunds stads adresskalender för år 1913—1914 skall nedan lämnas en översikt över förhållanden vid den tiden.

Mindre industrier förekom i obetydlig utsträckning. Dit hörde två bryggerier och en valskvarn. Hantverkare och hantverkerier spelade en något större roll. Ett glasmästeri, en kakelugnsmakare, en kopparslagare och en urmakare står upptagna i adresskalendern. De synes samtliga haft verkstäder inom området då de förtecknats under rubriken "Affärs, hantverks- och industri-företag" med endast *en* gatuangivelse. Någon utpräglad hantverksregion var emellertid området som synes långt ifrån.

De större affärernas antal var likaledes ringa. Medtagna i förteckningen är en antikvitetshandel, en pappershandel och en specerihandel. Till dessa affärer kommer emellertid talrika, små hökerier som spelade den viktigaste rollen för nödabefolkningens livsmedelsförsörjning. Dessas antal har fluktuerat en del men torde, efter traditionsmateriallets uppgifter, ha uppgått till omkring ett tjugotal vid denna tid.

Utöver de nämnda företagen fanns också ett åkeri och en pantlåneinrättning inom området. Alldeles angränsande till området — på Råbygatan och Bankgatan — låg f.ö. stadens bägge övriga pantbanker, vilket väl inte är en händelse.

Nu återger de officiella uppgifter som adresskalendern bygger på naturligtvis inte hela verkligheten. Smärre produktionsställen — t.ex. för vävning och stickning, tillverkning av lappskor — förekom också i Nöden, vilket framgår av traditionsmaterialet. Skrotupplag, stenhuggeri och gjuteri har även omnämnts, vilkas funktionstid dock inte behöver ha inträffat år 1914. Man får emellertid räkna med att enstaka småföretag av den typen kan ha förekommit också då. Klädes- och textilhandeln synes också till stor del ha försiggått inom Nödens gränser, dels via skraddare, dels och framför allt genom judarna såsom framgår

längre fram. Det är emellertid trots detta påfallande att icke någon av stadens 36 affärer i textil- och beklädnadsbranscherna var belägna i området. I övrigt försiggick nödabornas handel vad livsmedel beträffar — utom i de talrika hökerierna — på torget eller i området via den ambuleringande handeln — fisk, bröd och kött, det senare i varje fall i äldsta tid. Möbler inhandlades till stor del på auktionskammaren eller i affärer i stadens centrum.

Områdets svaga funktionsdifferentiering kan ytterligare belysas. T.ex. förekom i Nöden inga barberare (13 upptagna i kalendern). Detta stämmer väl överens med en upplysning om att folk gick omkring och klippte hår mot en sup som betalning. Vidare saknades bl.a. bokbindare (16 totalt i staden), charkuterier (12 totalt) och cigarraffärer (20 totalt). Utan tvivel avslöjar sig här en allmän företagaruppfattning att områdets befolkning trots sin talrikhet bildade ett svagt ekonomiskt underlag.

Det kan också noteras att inga av arbetarnas kooperativt drivna affärer var förlagda till Nöden. Lunds arbetares bageriförening på Råbygatan 13, där också en brödbutik fanns, låg närmast och de övriga på Västra Mårtensgatan, Kiliansgatan, Kattesund, Västra Förstadsgatan och i Klosterlyckan.

Som operationsbas för fackföreningsrörelsen har Nöden inte betytt mycket, vilket en genomgång av Hans Truedssons detaljerade framställning över arbetarrörelsen i Lund visar. Sporadiskt anlätades visserligen godtemplarsalen i de s.k. Godtemplarhusen, Prennegatan 5, som sammanträdeslokal för fackföreningarna. (Se Truedsson t.ex. s. 41 f, 63, 70, 79) Den s.k. Arbetarringen på Råbygatan blev emellertid färdig året före Godtemplarhusen — 1884 — och var från början den gängse sammanträdesplatsen, senare avlöst av Folkets Hus i Kiliansgatan.

Nöjesetablissemanger saknades helt i Nöden, även om lokala arrangement kunde anordnas i Godtemplarsalen på Prennegatan. Det kan också noteras att inte något av kyrkosamfunden hade lokaler här med undantag för judarna som vid denna tid hade sin bönesal i Stora Tvärgatan 2. Metodisterna som år 1875 hade låtit inreda en lokal i området hade nu flyttat till Lilla Kungsgatan på "Wieselgrens minne". Baptisterna hade sina lokaler i Vinstrupsgatan, Betania låg i Laboratoriegatan, Missionskapellet på Biskopsgatan 10 och Frälsningsarmén i Magle Stora Kyrkogata, samtliga i områden med stor småfolksbosättning ehuru med större social differentiering än i Nöden.

Offentliga inrättningar och anordningar var föga utmärkande för området. T.ex. fanns i hela området ännu 1914 icke en enda brevlåda. Däremot var två av stadens femton barnmorskor placerade eller i varje fall bosatta där och stadens arbetsförmedling låg på hörnan av Råbygatan och Stora Tvärgatan.

De fasta välgörehetsinrättningar som fanns var Barnkrubban i Korsgatan och "Mjölkdroppen" i Stora Tvärgatan för försäljning av flaskmjölk. Bägge

dessa inrättningar spelade naturligtvis en mycket stor roll för de talrika, ogifta mödrarnas försörjningsmöjligheter. Beträffande Barnkrubban, som dock kunde anlitas även av förvärvsarbetande gifta mödrar, är detta klart omvittnat av uppteckningsmaterialet.

För hela Nöden gällde således att det var ett utpräglat bostadsområde och att andra funktioner åtminstone delvis var rent av påfallande dåligt utvecklade. Såsom antyddes inledningsvis och som framgår av bil. 2 över affärs-, hantverks- och industriföretag fanns det dock en viss skillnad inom området. Karakteren av odifferentierat bostadsområde var vida tydligare för Nya stan. Endast fyra av företagen var lokaliserade dit; Maria- och Hospitalsgatorna saknade till synes helt kalendervärdiga företag. Tjugoen av företagen låg i den äldre bebyggelse delen, där endast Grynmalaregatan var en ren bostadsgata om man bortser från hökerierna. Stora Tvärgatan var den klart dominerande företagargatan i området. Här fanns inte mindre än tolv av områdets tjugofem registrerade företag. Av dessa var fyra skomakareverkstäder. Lilla Tvärgatan hade fem av företagen. Det är således tydligt att den äldre av bebyggelse delen av Nöden vad hantverks- och affärsverksamheten beträffar mer liknade stadens centrum och i detta hänseende utgjorde en övergångszon mellan centrum och Nya stan. Det är emellertid anmärkningsvärt att affärernas och hantverkeriernas avtagande från centrum inte var successivt proportionellt. Företagsamheten i Lilla Tvärgatan skilde sig sålunda föga från Trädgårdsgatan. Sannolikt var Lilla Tvärgatan för nära centrum för att kunna utvecklas. Stora Tvärgatan låg närmast hus- och befolkningskoncentrationen i Nya stan och erbjöd därigenom bättre möjligheter att utnyttja den sydligare delens behov. Med visst fog skulle man kunna säga att Stora Tvärgatan var affärs- och framför allt hantverksgata till Nya stan.

V.

DEN YTTRE MILJÖN

GATOR OCH HUS

Gatorna i Nöden blev som regel ganska trånga, c:a 8 m. Till följd av den hårda exploateringen av gatumarken ger de ett slutet intryck; hus ligger vid hus parvis åtskilda av en gemensam ingång till trädgårdarna. I undantagsfall har mittportar förekommit i fastigheterna.

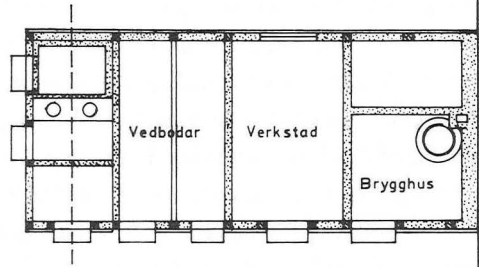
Den låga bebyggelsen gjorde emellertid att gatorna blev förhållandevis luftiga. Detta har tidigare gällt i betydligt högre utsträckning än nu. Från och med 1920-talet har nämligen kolonier, trädgårdar och obebyggda tomter i områdets ytterkanter kommit att bebyggas med hus i flera våningar, upp till fem. Särskilt den skärmlika husraden längs hela Nya stans sydkant jämte hög-husbebyggelsen på andra sidan Södra Esplanaden samt de något lägre husen på Prennegatans västsida och i Bankgatan har i det avseendet kommit att inverka ofördelaktigt på den sydliga delen av området. Fastigheterna i Tvär-gatsområdet drabbades då inte så hårt av bebyggelseutvecklingen. Detta område liksom den yngre bebyggelsen ned till Korsgatans nordsida karakteriserades dessutom av förhållandevis vältilltagna tomter samt i vissa fall av stora kvartersöppningar i centrum. Såväl den äldre som den yngre bebyggelsen kunde således vid 1900-talets början väl göra sig förtjänta av benämningen "Gröna Nöden".

BEBYGGELSEN

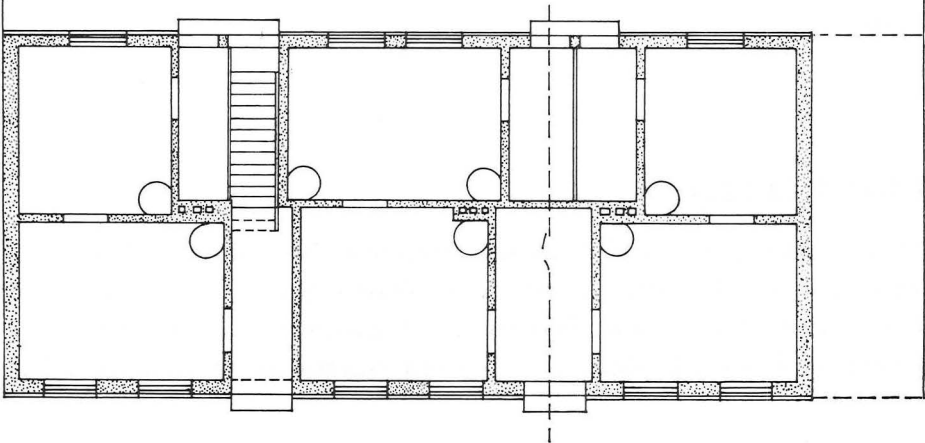
Den nya bebyggelsen anslöt till den lågbebyggelse som på 1870-talet var gängse i staden. I hela det nya området uppfördes gatuhusen i en bottenvåning och en inredd vindsvåning. Gavelrum var gängse och vindskupor vanliga. Frontespiser hörde till några av husen och enstaka andra variationer kunde

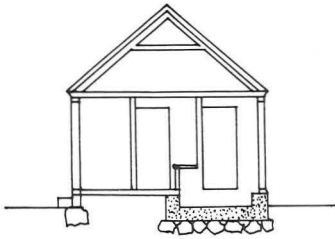
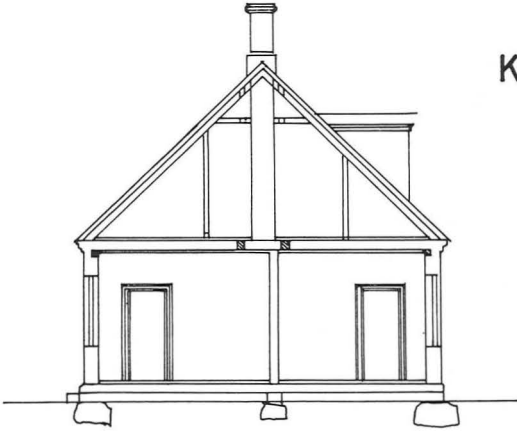
FASAD ÅT GATAN

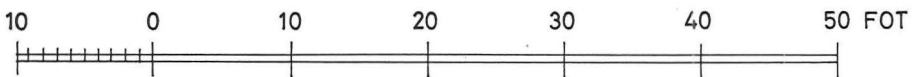
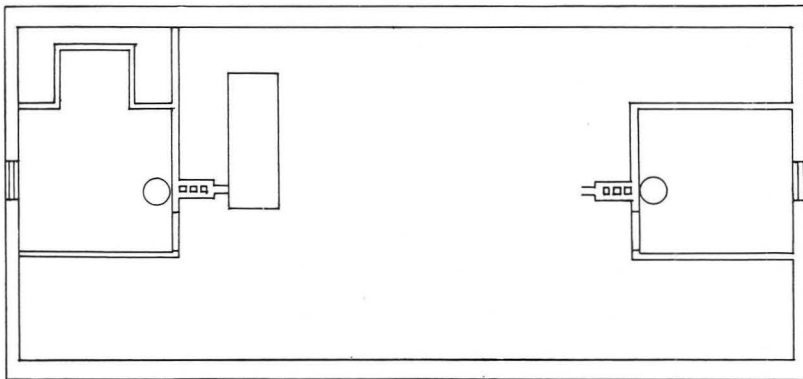
PLAN AV VÅNINGEN

KV. TRÄDGÅRDEN NR 9

PLAN AV VINDEN

Ritning inlämnad till Byggnadsnämnden visande en vanlig planlösning.

förekomma i byggnadernas exteriör. Mindre skillnader ifråga om byggnadsmässig standard kan iakttagas t.ex. ifråga om hög grund och full källarutbildning. Helhetsintrycket var och är emellertid en utomordentlig homogenitet. Interiört torde skillnaderna i kökens storlek utgöra den största olikheten.

Orsakerna till att bebyggelsen blev så likartad beror först och främst på att husen tjänade samma syfte och uppfördes av byggherrar och byggmästare av samma klass. För vissa detaljer — t.ex. trapporna — bidrog Byggnadsnämnden genom sina noggrant övervakande direktiv till att standardisera husen. I vissa fall ställde den sig även negativ till byggherrarnas önskemål om utsmyckningar och variationer och medverkade så till utformandet av enhetligheten.

Bebyggelsen vid de äldre gatorna var i huvudsak av likartat slag, ehuru den till ganska stor del var något decennium äldre. Enstaka större hus uppfördes där något efter 1870-talet. Främst bör nämnas de förut nämnda s.k. Godtemplarhusen på Prennegatan, uppförda 1885, vilka f.ö. även kom att inrymma en av judebefolkningens synagoger.

Bostädernas luftvolym var som regel ringa till följd av att rummen var låga och hade liten yta. En bostadsyta i en tvårumslägenhet — borträknat det dimunitiva köket — torde i allmänhet inte ha varit större än c:a 50 m². Många — även barnfamiljer — bebodde emellertid bara ett rum och hade 20 à 25 m² till sitt förfogande.

DEN FÖRSTA TIDEN

För många av Lunds arbetare hade ett nytt bostadsområde varit en önskedröm, vilket ju också skymtar i den äldre arbetarföreningens inlaga. Också rådmannen Ripa hade motiverat sitt förslag med en vilja att skapa bättre bostäder till rimligt pris för arbetarbefolkningen. Särskilt hade han uttalat sin omsorg om de större familjerna. Hurudant blev det i verkligheten?

För att först uppehålla sig vid de yttre förhållandena röjer även de nu kvarstående husen ett alltför ofta begånget fel vid området bebyggande; omsorgen av dräneringen var alltför liten. Både i Byggnadsnämndens och Hälsovårdsnämndens — före 1875 Sundhetsnämnden — protokoll och handlingar påtalas brister i detta avseende. T.ex. omtalas i hälsovårdsnämndens protokoll den 16 augusti 1876 att dräneringen på flera av Korsgatans fastigheter ännu inte hade fullgjorts. Vissa större avloppsproblem återstod också. Redan 1873 hade man i sundhetsnämnden framhållit att avloppsgroparna från Prennesträtet och Råbysträtet fordrade upprensning. Ett reguljärt avlopp hade visserligen senare iordningställts på den förra gatan, men ännu 1877 saknades rännsten som kunde leda vattnet från östra sidan till den västra, där avloppet fanns.

Både hälsovårdsnämnden och byggnadsnämnden — liksom drätselkammaren — var i olika omgångar på slutet av 1870-talet inkopplade på en annan, besvärlig fråga. Det gällde nu vattensamlingarna på Ripas obebyggda tomter i områdets södra del. Vattnet från Prenne-, Hospitals- och Trädgårdsgatorna samlades i två dammar öster och väster om Mariagatan. Som framgår av en handling av år 1877 trängde vatten därifrån in i gatuhusens källare. Ripa åtog sig nu att utföra förbättringar av dräningen bl.a. genom att lägga dräningsrör och förbinda dem med stadens avlopp. Ännu ett par år efter detta var förhållandena emellertid alltjämt otillfredsställande och hälsovårdsnämnden fann sig föranlåten ett par gånger under 1879 att vända sig mot detta. Bl.a. omnämnes vid södra änden av Hospitalsgatan en öppen ränna ”uppfylld av stillastående, förskämt vatten och stinkande orenlighet”. De yttre förhållandena var således långt ifrån idealiska.

Ett annat missförhållande som i hög grad utmärkte den första bosättnings-tiden var att bostäder uppläts åt hyresgäster i halvfärdigt skick eller i varje fall alltför snart efter det huvudsakliga färdigställandet.

I mars 1875 påtalades i hälsovårdsnämnden den alltför korta intervallen mellan byggandet och inflyttandet. Bl.a. kom hyresgästerna att plågas av svår fukt, ”föرنämligast drabbande den mindre bemedlade befolkningen i staden”. HN lät utfärda kungörelse om att bostäderna först måste besiktigas innan de fick upplåtas för hyresgäster. Allteftersom tiden gick tycks nämndens övervakning ha blivit strängare. Många gånger måste man emellertid kompromissa, i all synnerhet som hyresgästerna blev lidande på inflyttningsförbuden. Vid syn av vissa fastigheter vid Korsgatan, Trädgårdsgatan och Tvärgatorna i slutet av mars år 1875 befanns det att husen ännu var fuktiga, trots att den 1 april var inflyttningsdatum. Nämndmajoriteten beviljade dock inflyttningen bl.a. med tanke på de blivande hyresgästernas svårigheter att få bostäder, då det fick antagas att de hade sagt upp sina gamla lägenheter. Den 23 september samma år besiktigade nämnden ett tjugotal bostadshus, vilka skulle tagas i besittning den 1 oktober. En stor del av byggnaderna — däribland åtskilliga i Nya Stan — blev nu underkända. För dessa gällde att nästan alla lägenheterna led av fukt, ehuru inre väggar och tak hade putsats. I flertalet lägenheter hade kakelugnar ännu inte satts in och målningen av fönster och dörrar var i bästa fall endast påbörjad. På ”förekommen anledning och efter vidare överläggning i ämnet” uppmjukades dock redan följande dag de utfärdade bestämmelserna. Förutsättningen för att bostäderna skulle få tagas i bruk före de dagar nämnden ursprungligen hade stipulerat var dock att de hade blivit ordentligt uttorkade med koksgritor, att kakelugnarna hade blivit insatta och målningen avslutad.

De gentemot hyresgästerna ofta mycket nonchalanta byggherrarna hade sin bästa bundsförvant i bostadsbristen, som reducerade hälsovårdsnämndens möj-

ligheter att ingripa. De kompromissartade inskridandena var dock tillräckliga för att snart råda bot på förhållandena, särskilt som åtal också någon gång tillgreps som ett påtryckningsmedel. Bostadstillståndet hade avsevärt förbättrats t.ex. när 13 nya hus i Nya Stan synades den 16 augusti 1876 för inflyttning den 1 oktober och 9 fastigheter i Maria- och Trädgårdsgatorna den 8 februari 1877 för inflyttning den 1 april.

Alla brister gick dock ej att komma till rätta med. En del fanns från begynnelsen och skulle följa området så länge det var hemvist för stora barnfamiljer. Vällovliga önskemål från hyresgästers och myndigheters sida och de faktiska förhållandena skilde sig ibland mycket åt. Redan i augusti 1875 beslöt hälsovårdsnämnden att utfärda en kungörelse att bostadsrum inte fick utnyttjas av fler personer än att var och en hade 300 kubikfot luft. Den ”på förekommen anledning” införda annonsen upprepades efter beslut redan i oktober månad. Nu infördes ett hot om vite för överträdelser. För människorna var dock tak och väggar viktigare än t.o.m. luft.

I ett nämndprotokoll den 26 mars 1876 omtalas att ägaren till en fastighet vid Korsgatan hade hyrt ut ett rum åt en murare, som hade uppgivit sig ha en hustru och fyra barn. I verkligheten visade han sig ha nio barn, och fastighetsägaren frågade sig nu — förmodligen inte rent osjälviskt — om så många fick bo i rummet. Det mätte 10 fot 20 tum \times 6.23 och var 8.2 högt. Det vill säga att det höll något över 600 kubikfot och således enligt nämndens bestämmelse endast borde få upplåtas till två personer. Hälsovårdsnämnden torde dock redan ha insett det komplett orealistiska i sina framförda krav; den tillkännagav blott att lägenheten inte fick bebos av ett ”så stort antal personer”.

Av läkarnas sjukdomsanmälningar till hälsovårdsnämnden får man en viss inblick i de bostadssociala förhållandena, vilket skall exemplifieras här. I en rapport år 1877 angående en flickas dödsfall i scharlakansfeber i ett hus i Mariagatan står det: ”Familjen, 6 personer, bodde i ett litet eländigt vindsrum (vindskupa); i samma hus bo i liknande bostäder åtskilliga familjer, så vitt jag kunde se, judar”. Två personer hade insjuknat i en familj som var bosatt i ”Södra Rättgränd”, d.v.s. nuvarande Grynmalaregatan, och det heter: ”Bägge de sjuka samt deras moder och ett mindre barn bo i ett litet snuskigt rum”. Om en familj i Stora Tvärgatan upplyses: ”Familjen har 3 egna barn och de bo alla 6 i ett litet rum. I samma hus bo många familjer med ändå flera barn. Isolering, så gott sig göra låter”. Det hopplösa i att under dessa omständigheter åstadkomma en effektiv isolering framkommer mycket ofta i lakoniska yttranden som detta. Scharlakansfeber och andra epidemier kom naturligtvis också att i hög grad drabba befolkningen i det nya bostadsområdet.

”De bo i ett litet kvavt, dåligt rum, modern och 3 barn” skriver en läkare, när han rapporterar ett difterifall i Stora Tvärgatan. Den insjuknade — en

pojke — avled och vid nämndsammanträdet den 26 april 1877 omtalar stads-läkaren att liket var upplagt på vinden. Rening eller desinfektion hade inte förekommit ”och ansåg hr doktorn det vara av synnerlig vikt att liket snarast möjligt komme ur huset, däri mycket folk bodde”. Den av nämnden vid sammanträdet utsände vaktmästaren företog inspektion och måste rapportera, att liket fortfarande var kvar utan kista ”som dock, enligt moderns uppgift, skulle inkomma i afton då liket skulle nedsättas i källaren för att nästa lördag eller söndag begravas”. Nämnden beslöt att låta föra bort den döde till bisättningshuset samma afton genom polisens försorg.

Oförstånd och religiösa vanföreställningar gjorde att en del av människorna blev farliga för sin omgivning i farsotstider. Sålunda försökte stadsläkaren utan framgång förmå en drabbad familj i Nöden att lämna sitt eget ”kyffe” för att bosätta sig på epidemisjukhuset. Med hänvisning till att ”allt får stå till Gud” nekade familjen efterkomma uppmaningen. Om ett annat fall — i Trädgårdsgatan — skriver läkaren: ”Familjen har 4 barn, av vilka en beredes till konfirmation härstädes och lär vara på landet. Jag har framställt den önskan, att den förra måtte tills vidare utebliva från undervisningen, men de anse detta ej gå an”. Familjen bodde i ”ett *litet*, dock renligt rum”.

Alla dessa upplysningar talar samma språk. Med det nya bostadsområdet hade visserligen många människor beretts tak över huvud, men ideala bostadsförhållanden kan knappast sägas ha skapats ens efter den tidens krav. ”Bättre” bostäder var det väl egentligen inte, snarare höll de samma standard som motsvarande bostäder på andra håll i staden. Bristfällig dränering, trångboddhet och dålig hygien kännetecknade området under denna första tid — om man tillämpar vår egen och den dåtida överklassens måttstock.

KRING SEKLETS BÖRJAN

De socialhygieniska missförhållanden som antecknades från både Tvärgatsområdet och Nya Stan fr.o.m. mitten av 1870-talet bestod vid sekelskiftet och långt in på 1900-talet. Fuktighet och fuktskador omtalas också i intervjumaterialet och de gamla dräneringsförsyndelserna kan f.ö. ännu spåras i husbeståndet. De öppna rännorna med kvardröjande, hälsovådligt vatten torde ha förekommit åtminstone fram till sekelskiftet. Översvämningar i källarna omtalas också i intervjumaterialet. Antagligen upphörde de inte förrän husraden i Södra Esplanaden byggdes och ordentliga dräneringar utfördes i samband med detta.

Underhållet av husen var ofta bristfälligt, när inte hyresgästerna själva hade råd och lust att göra nödiga förbättringar. Variationerna beträffande byggnadernas kvalitet var emellertid ganska stora, en hel del hus får ännu idag sägas hålla en ganska god byggnadsstandard. I traditionsmaterialet hävdas också från husägare i området att mycket underhåll nedlades på fastigheterna och att de var välhållna (se 20, 28, 9). — Betecknande nog kom en av de berörda fastigheterna att kallas för "Gullhuset". — Det förefaller troligt att den verkliga standardgränsen vad gäller själva underhållet i allmänhet gick mellan sådana hus som beboddes av husägaren samt sådana där denne var bosatt på annat håll och enbart höll husen av vinstintresse.

Ett faktum är emellertid att inget annat *område* i staden i samma utsträckning har föranlett ingripanden från hälsovårdsmyndigheternas sida under de senaste fyra decennierna. Det bör dock understrykas att den generellt negativa bedömningen av just Nöden delvis har sin orsak i att detta var det mest homogena ur bostads- och byggnadssynpunkt. Enskilda fastigheter och smärre koncentrationer av hus med samma eller t.o.m. lägre standard fanns på många andra håll i staden men förekom där blandade med andra och bättre.

Råttorna, ditlockade av de öppna sopkärlen, och ohyran var de verkliga plågorisen i området. Även om dessa skadedjur inte var utmärkande speciellt för Nöden vid denna tid — vilket framhålles särskilt av en del sagesmän — är det tydligt att de var utomordentligt vanliga där. — Endast i ett fall har det uppgivits att man var förskonad i varje fall från vägglössen, ehuru dessa annars var gängse. (41) — Rent allmänt måste ha gällt att möjligheterna att komma till rätta med ohyran var beroende främst av husens invånare. Orkeslösa åldringar och mindre nogräknade familjer och enskilda underlät att hålla efter vägglössen, varför deras våningar blev härdar för skäktorna. De övriga i huset blev offer för de försumliga bristande hygien.

Ett tämligen omfattande ehuru ensartat traditionsmaterial belyser de hygieniska förhållandena i Nöden och vittnar om att nödaborna själva uppfattat råttor och ohyra som en av de värsta nackdelarna med området. Materialet är av betydelse för att teckna och konkretisera bakgrundsbilden för människorna.

Vid samtal med nödabor har författaren upplysts om att man vid besök på avträdet, sedan det skymt, var så rädd för de stora råttorna att man slamrade med locket och stampade i golvet. Detta är inte endast ett drastiskt sätt att berätta utan var ett verkligt bruk, som ger en god uppfattning om råttplågans storlek. Flera av sagesmännen har påpekat detsamma (t.ex. 11, 17, 42). Det har också hävdats att råttorna var så stora och farliga att katterna inte vågade sig på dem och att befolkningen drog sig för att gå ut på gården efter skymningen. Exempel har också givits på hur råttor och möss t.o.m. har kunnat yngla i

sängkläderna och hur barn kunde drabbas av chocker vid en oväntad beröring med råttor t.ex. i en tvättkorg.

På grund av en del mödrars stora arbetsbörda kunde städningen stundom eftersättas såsom nämnes i ett par uppteckningar. Normalt ingick emellertid både veckostädning och mer eller mindre täta bad — i kök, bryggstuga eller mer sällan på varmbadhuset — i den hygieniska rutinen. Även om förhållandena i dessa avseenden säkerligen kom långt ifrån dagens krav, bör tendenserna observeras såsom tecken på den sociala och ideologiska nivån. Råttor och ohyra var ett beklagligt faktum i Nöden, men det var ingalunda så att befolkningen i gemen accepterade förhållandena.

I ett flertal skildringar har särskilt understrukits hur man med all kraft försökte värja sig mot råttor och ohyra, ehuru framgången som regel tycks ha blivit ringa. Det finns ingen anledning att betvivla att den energiska kampen var karakteristisk för den genomsnittlige nödabon. Några exempel ur traditions-materialet kan tjäna till att verifiera det sagda och samtidigt ge en uppfattning om bekämpandets art.

”Skäktor och kackerlackor fanns det hemma, trots att mor höll rent och fint. Vi försökte bli av med dem genom att stryka väggarna med terpentin. Ohyran kom antagligen från lägenheten i jämte, för där kunde mormor inte hålla tillräckligt rent. Råttor fanns också, men far försökte hålla efter dem. Han grävde ner en halv meter bred plåt runt hela huset. Dom kom från granngårdarna och från sopestånden.” (9)

”Vi hade skäktor i lägenheten. Di luktade för räligt. Vi tvättade med ättiksprit i springor och i sängkläder. Det var t.o.m. de som använde saltsyra till att bekämpa skäktorna med. Råttor var det också gott om. Vi hade många medel mot råttorna; det var fällor och råttgift, man kunde blanda gips i mjölet de åt, man satte ut vattenkar som de drucknade i. Så kunde man ju få 10 öre rättan. Det städades nästan alltid hemma.” (46)

”Även om vi försökte skydda oss genom att stryka saltsyra runt sängen och i sängbotten, så kröp de upp på väggar och tak och lät sig släppas ner rakt på en. Vi försökte också hålla ohyrans borta med ättiksyra och ett insektspulver som hette Kammerjäger.” (5)

Särdeles intensivt bedrevs jakten på råttorna av barn och ungdom, vilket omtalas av många av sagesmännen. Delvis var det väl en sport, men delvis och kanske mest skedde det i förvärvssyfte. Varje nerlagd råtta inbringade 10 öre från hälsovårdsnämnden, om bara råttsvansen uppvisades. I stort sett var detta den enda egna inkomsten för barnen. En uppteckning kan anföras såsom exempel och miljöbild. Sagesmannen påpekar att råttorna kunde äta sig mätta i området, eftersom soporna förvarades i öppna kar på gården eller i bästa fall i något skjul.

”Av det blev de feta och slöa, samt även halvtama, vana som de var att jämt se människor omkring sig. Således var dessa stora råttor mycket lättfångade för oss pojkar. Far tillverkade ett långt spjut, försett med hulingar i spetsen åt mig att fånga råttor med. Det blev ett mycket populärt redskap inne på vår gård. Med detta spjut stack vi råttorna nere i deras hål och skrymslen, när de satt och lurpassade. En annan metod var att fånga dem i en stor, enkelt gjord råttfälla och därefter dränka dem i en balja fylld med vatten. Särskilt bryggeriet drog till sig råttor, där vimlade det av dem. Efter ett antal fångade råttor gick vi upp till en man på Mårtenstorget och visade upp dem. Vi fick då 10 öre per råtta eller uppvisad råttsvans. För dessa tioöringar sprang vi på bio. På den tiden fanns i Lund endast två biografer, Centralbiografen och Södran. Där visades olika småfilmer under en timmes tid per gång. Vi fick gå på bio hur mycket vi ville, under förutsättning att vi kunde betala själva, ty av våra föräldrar fick vi aldrig extra pengar eller s.k. veckopeng.” (32)

En vidare exemplifiering på dessa sidor av det hygieniska tillståndet i Nöden får anses vara obehövlig. En episod ur traditions materialet förtjänar dock att anföras till sist, eftersom den visar på den skillnad som trots allt fanns mellan de olika samhällsgruppernas bostadsförhållanden. Berättelsen verkar som en social anekdot, men då den härstammar från en av de mest intresserade och observanta sagesmännen kan den vara sann — och har i varje fall uppfattats så av berättaren. ”En gång när min mormor sålde lappaskor på torget hade hon fått en skäkta med i ett paket. En fin dam hade köpt ett par lappaskor och där var en skäkta och hon sa: Vad är det för något? Och hon fick den i en liten tändsticksask med sig hem att visa sin man — hon hade aldrig sett en. Hon tyckte det liknade en nyckelpiga.” (14)

Lilla Tvärgatan, gårdsinteriör från nr 7. Foto: Föreningen Det gamla Lund.

Lilla Tvärgatan, gårdsinteriör från 1890-talet. Foto: Lunds Byggnadsnämnd nr 122.

BOSTADEN

I det föregående har tecknats vissa sidor av den yttre miljö i vilka människorna levde och växte upp. Också själva bostaden och boendet kan ses såsom en viktig del av denna miljö.

Tvårummaren med kök var den förnämsta normallägenheten i Nöden. Det framkommer stundom i traditionsmaterialen att denna hade en viss social nimbus, ehuru det ena rummet många gånger måste hyras ut. — ”Endast fast anställda kunde ha tvårummare, det ansågs fint att ha. Oftast hyrde även de ut ytterrummet. Nygifta bodde ofta i ett rum ovanpå”. — I detta hus — Prennegatan 23 — bodde vid sekelskiftet 11 hushåll, två i varje tvårumslägenhet av vilka en del vid denna tid var uppdelade på så sätt att den förbindande dörren hade spikats igen och tapetserats över.

I de tvårumslägenheter som disponerades av en familj ensam kan iakttagas en klar tendens till finrumsbildning, givetvis i gaturummet. Detta framkommer även då meddelarna direkt förnekar att något finrum fanns; den bättre möbleringen i gaturummet avslöjar ändå strävan efter ett prestigerum. I de fall man medvetet har sökt hålla sig med ett särskilt finrum har man stundom måst kompromissa av utrymmesekonomiska skäl, så att det har varit i bruk för vissa ändamål även vardagar. ”Rummen kallades fina rummet och vardagsrummet. Mor sydde i vardagsrummet och kunde hon hålla oss ifrån fina rummet så gjorde hon det. När det kom gäster någon gång togs dom emot i fina rummet och släpptes in fina vägen”. Dock låg barnen — 7 stycken — i finrummet och föräldrarna i vardagsrummet. ”Det var ont om sängplatser och jag låg länge under bordet. Vi hade också en harmonika som vi kallade det. Det var en utdragbar säng som man kunde fälla ihop och ha att sitta på”. Blott i något fall finns det upplysningar om en sträng avspärning av finrummet så att det motsvarade bondgårdens. En familj om sex personer på Trädgårdsgatan 10 med två rum och ett litet kök höll sig med ett stående finrum, som saknade uppvärmningsanordning. ”I bästa rummet, som endast användes sön- och helgdagar och då det kom främmande, stod bl.a. en stoppad soffa, ett stort bord med fyra stolar och ett par korgstolar. I vardagsrummet bl.a. en enkel ostoppad soffa, en säng och en s.k. sängstol”. Här sov alla i vardagsrummet.

Eftersom hemarbete förekom i relativt liten utsträckning kan man inte säga att några rum anlitas speciellt för arbetsändamål. Den långa arbetsdagen för fadern och modern, barnarbetet och ungdomens samvaro med andra efter läxläsningen i hemmet torde ha verkat negativt på bostadens betydelse som centralpunkt för familjen. Framför allt var bostaden den plats man sov på.

Utrymmena var små, hushållslägenheter med ett rum och kök eller mindre — oftast hade man på svalen som bäst ett separat kontor att tillgå — var vanli-

gare än tvårumslägenheterna, familjerna ofta barnrika — och sovplatsproblemet påträngande. — ”Det var som att lägga pussel”. — Det var vanligt att något eller några av barnen sov på golvet, vilket inte nödvändigtvis var ett tecken på armod utan mer på svår utrymmesbrist. Från ett av de fattigaste hemmen är däremot följande skildring — alla fem bodde här i ett litet rum: ”Förutom sängarna fanns en byrå i rummet. På väggarna fanns spik, som användes till att hänga kläderna på vid sänggåendet. På golvet fanns trasmatör, som ofta fick anlitas som täcken, när det blev för kallt. I sängarna användes för övrigt bara ett lakan och en dyna att ha på sig”. — Här fick alltid någon ligga på golvet, liksom en fick äta stående vid byrån, om hela familjen någon gång skulle vara samlad samtidigt. En medlem av de bättre lottade familjerna i området säger talande nog om sitt eget hem: ”Varje familjemedlem hade sin egen bädd — till skillnad från arbetarna”.

Mot denna bakgrund är det klart att en strängare funktionsuppdelning av bostaden i allmänhet inte var möjlig ens i tvårumslägenheterna, särskilt som ett rum i dessa ofta var uthyrt. I första hand måste sovplatser tagas ut av utrymmena. Även köken fick tjänstgöra som sovrum där det var möjligt.

Köken hade två ytterlighets typer. Dels ett mycket litet som inte lämpligen kunde rymma mer än en person i arbete och som inte var tillräckligt som sovutrymme. Dels fanns vad som bäst kan beskrivas som stora rum med köksspis. Det var dessa som anlätades både som matplats och sovrum.

Var man hade matplatsen var helt beroende på utrymmena. Det var inte ens alltid möjligt att hålla sig med ett bord som var tillräckligt stort för alla. I en familj om 14 personer, vid seklets början bosatt i ett rum med litet kök i Prennegatan, åt man i rummet. ”Far satt, vi stod, mor sprang”. Som duk hade man tidningar, vilket kunde förekomma även sedan vaxdukarna kommit i allmänt bruk. Växlingarna mellan vardag och sön- eller helgdag tog sig vad matplatsen beträffar sällan påtagliga uttryck. Finrummet kunde visserligen i några hushåll vara platsen uteslutande för högtidsmåltiden men i andra familjer måste det regelbundet anlitas för måltiden, då plats saknades i övrigt.

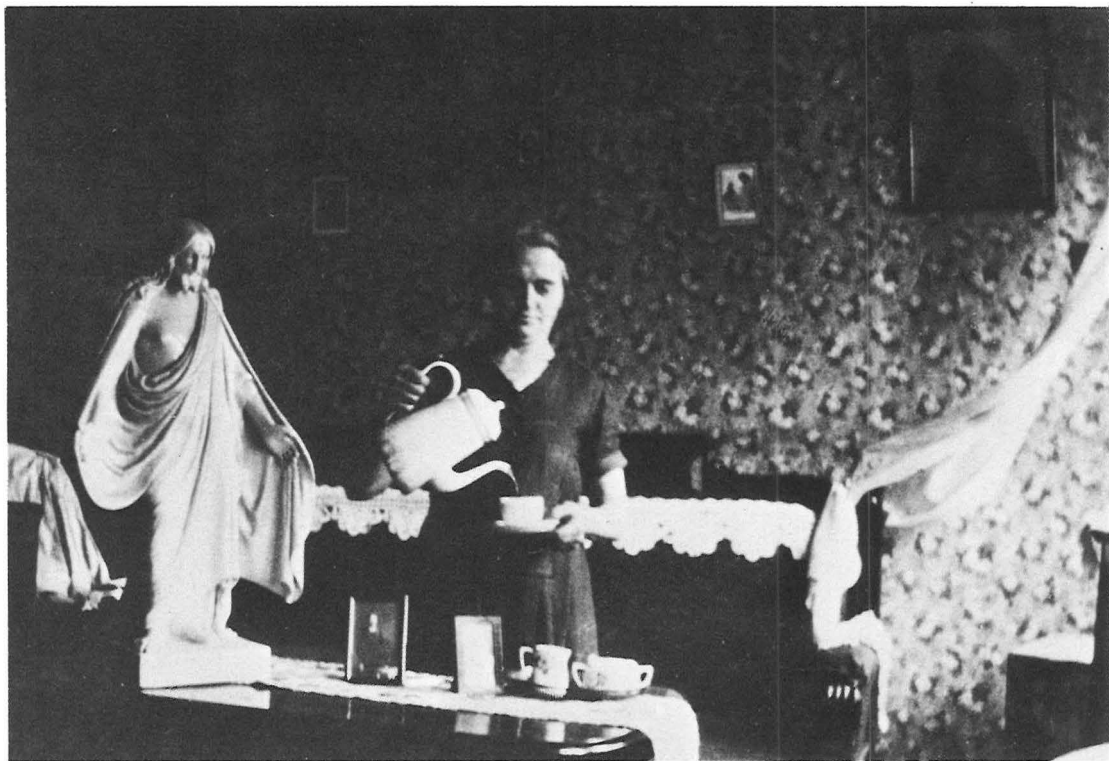
För hushållsuppgifterna fanns utrymmen som kompletterade köket. Ursprungligen hade köket främst funktionen som matlagingsplats. Vask tycks dock också ha varit det normala vid seklets början. Standarden var i detta avseende högre i bottenvåningen än på svalen, som också har uppfattats som något i socialt hänseende mindre fint. Vatten hämtades ursprungligen på gården, men rinnande kallt vatten lades allmänt in i bottenvåningarna. Gemensamt vatten och gemensam vask har däremot varit gängse på svalarna, ett förhållande som ännu kan iakttagas.

På gården fanns vedbodar, där man fick hugga veden till köksspis. — I rummen ersattes kakelugnarna med koksugnar av skilda slag. — Veden lagra-

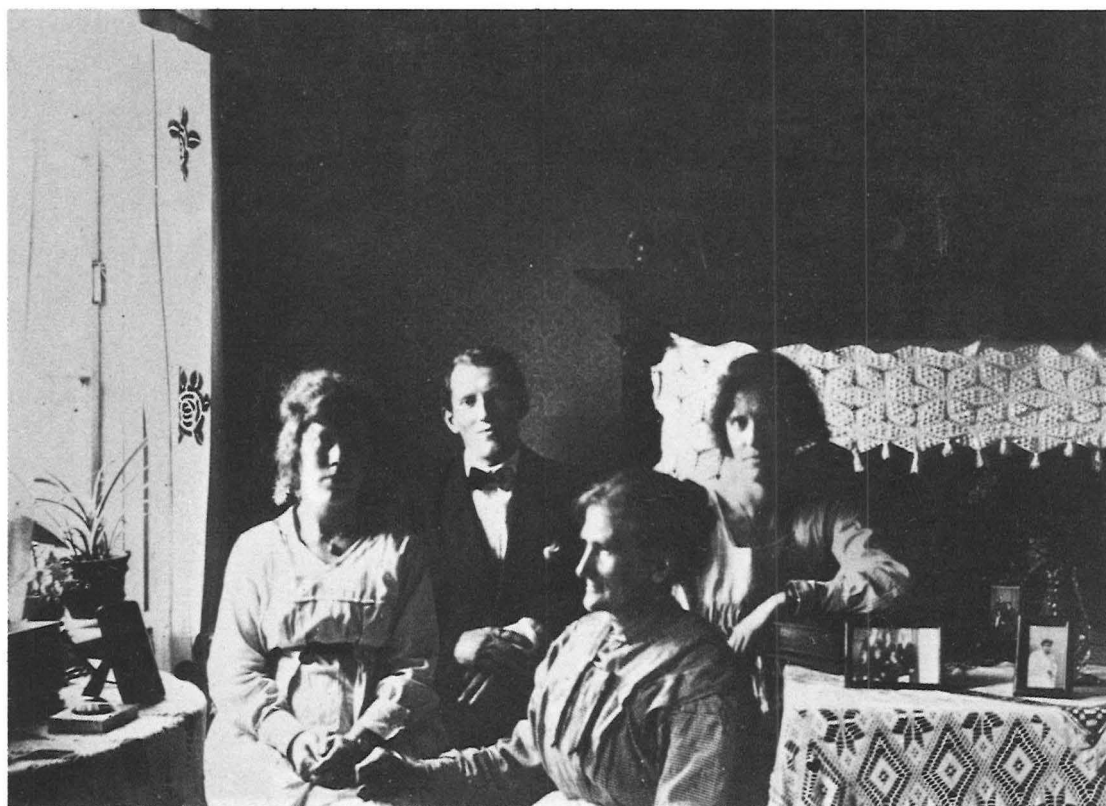
des i familjernas separata utrymmen. I gårdens ekonomibyggnad eller i källaren fanns tvättstugan som dessutom ofta — jämte köket för de mindre barnen — fungerade som badrum. Källare och garderober hörde vanligen till lägenheterna på bottenvåningen och mindre skrubbar och kontor till rummen och lägenheterna på svalen. I gårdens ekonomilänga låg också husets avträden.

Nära samhörigt med själva bostaden får både gården och kolonin sägas vara. Eftersom de inre utrymmena inte räckte till för ett vidare umgänge spelade dessa utomhusplatser en omvittnat viktig roll för umgängeslivet. Med en generell gränsdragning kan sägas att gården, som kunde vara försedd med ett litet lusthus, var platsen för det extrafamiljära umgänget — inte minst med husets folk — och kolonin för det familjära. Därtill vore att nämna för barnens del förstugor, vedbodar, gator och trottoarer samt för de vuxna — mest kvinnorna — husens inner- och yttertrappor.

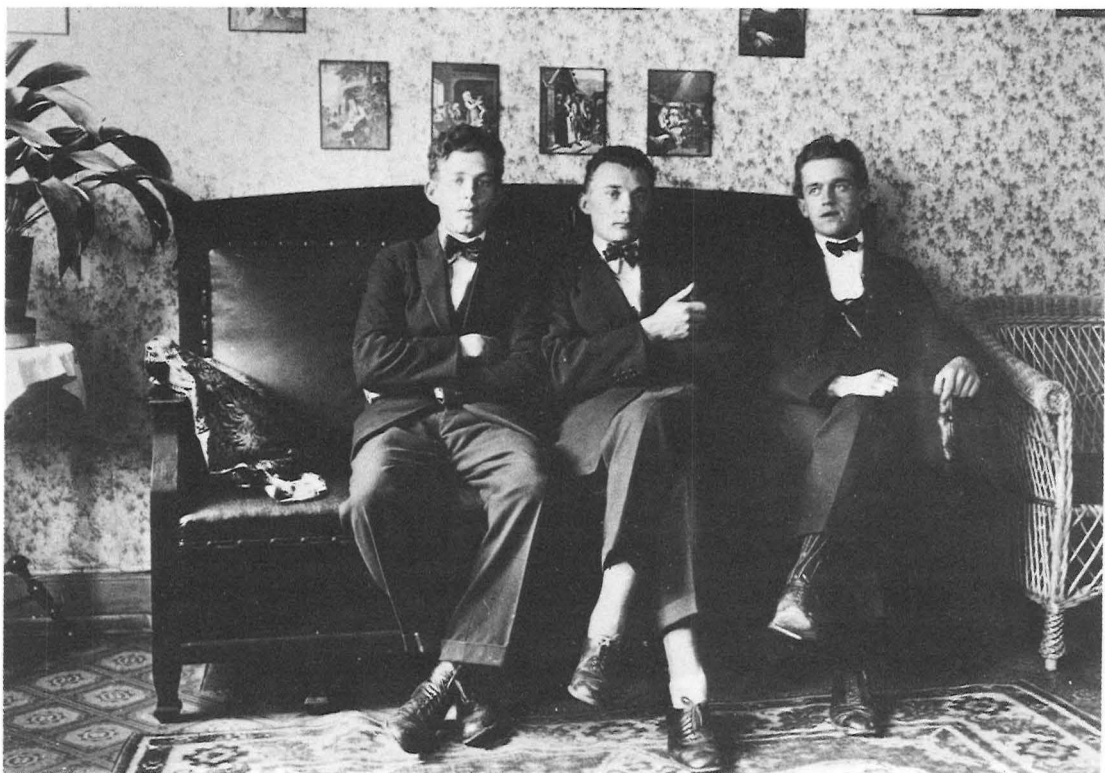
Det föregående visar att det är svårt att utskilja annat än de givna bostadsmönstren. Man befinner sig i en tid och i ett ekonomiskt skikt där variationsmöjligheterna var få eller inga. Frågan om sovplatsernas förläggande har helt dominerat bostadsskicket. Blott på en punkt låter sig *intentionerna* klart iakttagas; man söker skapa ett finrum om så detta endast kunde markeras genom en anhopning av ”bättre möbler” — t.ex. den stoppade soffan som var arbetarhemmets prestigesymbol. Däremot har intervjumaterialet inte tydligt belagt en strävan att låta barn och föräldrar sova skilda åt.

Fru L. i finrummet, omkr. 1924. Foto: Folklivsarkivet.

Vid bokbindare H:s begravning 1916. Foto: Folklivsarkivet.

En sagesman med kamrater i finrummet, omkr. 1920. Foto: Folklivsarkivet.

Repetition i finrummet 1926. Soffan hade tillhört professor Qvenerstedt och uppges vara tillverkad för Gustav V till ett besök i stan. Foto: Folklivsarkivet.

VI.

ARBETE OCH VÄLSTÅND

För många av de inflyttade nödaborna hade säkerligen staden och dess försörjningsmöjligheter lockat som ett sagoland. För en del kanske något av skimret blev kvar också efter konfrontationen — mycket beroende på vilka förhållanden man hade utgått ifrån — medan inflyttningen för andra ledde till ett brutalt uppvaknande. Något Schlaraffenland var staden inte.

I beskrivningen av nödabornas förvärvsliv har två skilda material kunnat användas. Dels det omfattande kamerala som kan ge en vid överblick över sysselsättningen och de olika yrkenas betydelse, dels intervjumaterialet som för tiden kring sekelskiftet på ett utmärkt sätt kompletterar och nyanserar det kamerala materialet.

MANNENS ARBETE

Bestämningen nedan av den manliga och kvinnliga befolkningens yrken i Nöden grundar sig på de data som erhållits från de tidigare angivna fastigheterna. Redovisningen omfattar samtliga kyrkoboksförda, vuxna individer som varit bosatta i fastigheterna någon tid under de tre perioderna 1875/76—81/82, 1892—97/98 samt 1914—25. Den här kartlagda yrkesstrukturen är relevant för Nöden i dess helhet, även om den inte kan appliceras på varje enskild fastighet. Den judiska yrkesstrukturen behandlas för sig.

Indelningen har gjorts med utgångspunkt från det faktiska materialet, i huvudsak dock överensstämmande med gängse demografiska redovisningsprinciper. De procentuella siffrorna grundar sig på uppgifter om 460, 370 och 381 män från respektive perioder.

Kroppsarbetarna — inklusive industriarbetarna — dominerade från begynnelsen i området. Redan under första perioden utgjorde de 42 % av den manliga befolkningen för att under den sista uppgå till 51 %. Under de första

bägge perioderna redovisades flertalet av dessa enbart som "arbetare" — 164 av 195 respektive 124 av 161. Säkerligen rör det sig till mycket stor del om grovarbetare och diversearbetare, även om man måste taga hänsyn till att yrkestitlar ännu inte fått samma specificeringsgrad som under tredje perioden. De specialiserade industriarbetarna var företrädesvis sysselsatta inom metallindustrin. Metallarbetare och textilarbetare utgjorde två huvudgrupper under tredje perioden men också då var de icke specialiserade arbetarna många; inte mindre än 58 av 194 redovisas som grovarbetare. Relativt sett var också arbetare inom stenindustrin talrika i Nöden.

En stark förskjutning mot specificerade arbetaryrken är tydlig i kyrkoboksmaterialet. Att specialiserade arbetaryrken under tredje perioden förekommer i så hög grad beror delvis på ändrade folkbokföringsprinciper. Men säkert är också att de specialiserade arbetarnas antal ökade ju längre tiden gick. Den industriella expansionen i staden var särdeles stark under 1890-talet och de första åren av 1900-talet och industriarbetarna blev allt fler. Det förhållandet att männen nu i högre grad var födda och uppvuxna i staden gjorde att allt fler av dem hade lärt sig och arbetade i industriyrken.

Det är emellertid anmärkningsvärt att vissa, i staden betydande arbetargrupper var förhållandevis svagt representerade i migrationsfastigheterna, vilket tydligt framgår av materialet för tredje perioden. Det gäller arbetare som var verksamma inom läderindustrin, livsmedelsindustrin och den grafiska industrin. Av allt att döma har dessa grupper således huvudsakligen haft andra bostadsområden i staden.

En befolkningskategori som stod kropps- och industriarbetarna nära utgjordes av gesäller och lärlingar. Deras andel av den manliga befolkningen utgjordes för de tre perioderna av 25, 16 och 11 %. De har här bestämts efter sin titel i kyrkoböckerna. Det bör observeras att denna inte utsäger något bestämt om deras sysselsättning. T.ex. kunde en skomakargesäll mycket väl vara skofabriksarbetare. Under alla perioderna utgjorde de byggnadsverksamma — inklusive målarna — ca en tredjedel av yrkesgruppen.

Hantverkarna — således utom gesäller och lärlingar — utgjorde under de tre perioderna 15, 24 och 18 %. Byggnadshantverkarnas andel var en femtedel under första och tredje perioderna och något mindre under den mellersta. Vissa förskjutningar inträffade inom hantverkarkategoriens sammansättning. Handskmakarna var fem respektive fyra under första och tredje perioden men inte mindre än fjorton stycken under den andra, vilket kan ha sin förklaring i tillfälliga konjunkturen. En mer trendartad förändring kan iakttagas för skraddarnas och skomakarnas del. Av dem fanns under de tre perioderna 17, 8 och 3 respektive 15, 9 och 6 stycken. Deras också relativt större andel i i befolkningen under de äldsta perioderna har väl inte haft så mycket att göra med Nödens

attraktivitet för dessa yrkesutövare under just den tiden. Här avspeglar sig snarare Nödens karaktär av passage till Staden för landsbygdens gärningsmän.

Av särskilt socialt intresse vad angår hantverkargruppen är emellertid de egentliga hantverksmästarnas ringa antal. Under första perioden synes ingen mästare ha varit bosatt i migrationsfastigheterna, under andra en och under tredje tre. Uppenbart är alltså att Nöden utgjorde bostadsplatsen för framför allt de lägre hantverkargrupper, som stod arbetarna närmast i ekonomiskt och socialt hänseende.

Kategorin inom serviceyrken verksamma — bestående mest av kuskar, chaufförer o.dyl. — visar en viss uppgång under tredje perioden utan att dock heller då utgöra en större del av befolkningen. Fåtaliga var också de som lantbor rubricerade, bl.a. före detta åboar. Soldater och f.d. soldater utgjorde också en minoritetsgrupp.

Det är påfallande att de lägre tjänstemännen — järnvägsfolk, vaktmästare o.dyl. — inte var bosatta i området i någon större utsträckning. Delvis kan detta förklaras av att vaktmästare önskade och kunde få bostad i närheten av arbetsplatsen samt att de järnvägsanställda hellre bosatte sig västerut i staden i närheten av järnvägen.

Arbetare i förmansställning var inte särskilt vanliga i Nöden. Blott under första perioden kom de upp till en procent. Likaledes sällsynta var handlarna och affärsmännen, vilka sjönk från 2 % under de bägge första perioderna till 1 % under den sista.

Manschetttyrkena blev vanligast under den tredje perioden men uppgick blott till 4 % av den manliga befolkningen. Kategorin bestod i huvudsak av tre grupper: akademiker, skollärare och kontorsfolk. Med tanke på den senare utvecklingen i Nöden är akademikerna av särskilt intresse. Under första perioden har en student inregistrerats, därtill kom två andra akademiker, med de lätt vemodiga titlarna "f.d. studerande" och "f.d. fil. stud." Den andra perioden upptar inte någon akademiker alls men den tredje tre, vartill kan nämnas en seminarist. Också det omfattande traditions materialet bekräftar att de studerandes bosättning i undersökningsområdet ännu blott var i sitt begynnelsestadium.

Yrkesstrukturen bland de intervjuades fäder kan i huvudsak anses svara väl mot den allmänna yrkesfördelningen i Nöden såsom den framgår av det kamerala materialet. (Se bil. 1)

Vad gäller anställningsförhållandena kan man indela arbetarna i tre huvudgrupper. Den ena utgjordes av de byggnadsanställda. För dessa gällde dels att arbetsplatsen var rörlig, dels att de regelbundet stod utan arbete inom sitt fack under vintermånaderna. Av de trettiofyra ickejudiska meddelare som utfrågats efter frågelistan — de sagesmän som är underlag för följande framställning — kom tio från byggnadsarbetarfamiljer. Så pass heterogena yrken som målare, murare och diversearbetare vid byggen har då sammanförts till gruppen. Flera av dessa arbetare hade extrainkomster men man kan inte av traditionsmaterialet utläsa att dett var regel. I flera familjer avstod den byggnadsverksamme familjeförsörjaren helt från extraarbeten. (17, 9, 8) Uppenbarligen användes det återkommande arbetsuppehållet av många nödabor enbart till vila och umgängesliv, varvid spritförtäringen kunde spela en framträdande roll.

För byggnadsarbetarna gällde att det inte fanns något intimt samband mellan den manlige familjeförsörjarens arbete och familjebostaden, eftersom de var borta från hemmet hela dagarna. Detsamma gällde för den andra större gruppens medlemmar, de helårsanställda arbetarna. Tolv av de åsyftade sagesmännen kommer från denna. Arbetsplatserna för familjeförsörjarna i gruppen var mycket spridda, vilket väl torde svara mot de verkliga förhållandena. Några av männen hade närbelägna arbetsplatser i Skolgatan, Vårfrugatan och Södergatan. Tämligen kort väg till arbetet hade de som var anställda vid Holmbergs mekaniska verkstad vid stationen och Gasverket utanför västra stadsvallen. För flera gällde emellertid att de fick bege sig iväg till den motsatta ändan av staden: Bredgatan, Renhållningsverket, Sockerraffinaderiet och Annetorps tegelbruk långt uppe på norr.

I en förhållandevis stor minoritetsgrupp, som får sägas vara överrepresenterad i materialet, var arbetsplatsen förlagd inne på gården eller — i fem fall — i själva hemmet. Det rör sig om sådana som var sysselsatta med traditionella hantverk: skräddare, skomakare och en toffelmakare. (19, 21, 23, 24, 41) De bägge skräddarna arbetade ursprungligen på förlag åt skräddare i staden. Den ene kunde dock senare etablera sig som egen och anställde då i sin tur en sömmerska som förlagsarbetare och byxsömmerska. Han kunde nu hålla sig med särskilt verkstadsrum i bostaden. Den andre skräddaren förfogade över ett enda rum men familjen bestod blott av två — ursprungligen dock fyra — personer. Skomakarna var egna företagare, den ene dock från början anställd men senare sin egen med anställd gesäll. I bägge familjerna fick det ena av de bägge rummen användas som både verkstad och vardagsrum samt uppehållsrum för kunderna. Hos toffelmakaren, som hade både arbetsbänk och ”tälje-

bänk" i verkstaden, tjänade denna som sovplats åt de bägge äldsta barnen medan de yngre hindrades att komma in genom en grind i dörren.

Samvaron inom dessa familjer fick förmodligen en fastare utformning. Då mödrarna var borta på arbete kunde fadern fylla övervakarens uppgift såsom också omtalas i ett par av uppteckningarna. Faderns hemarbete tycks dock inte ha ingripit i den traditionella fördelningen av hushållsgöromålen. I viss mån ett undantag utgjorde den skräddare som tydligen ofta svarade för matlagningen, men detta förklaras av att han var änkling.

Männens extraarbeten skiftade från helt tillfälliga uppdrag till regelbundet återkommande sysslor av vaktmästartyp. I ett par fall bedrevs extraarbete även i hemmet. Ganska många av de anställda arbetarna i Nöden tycks ha utnyttjat sådana förvärvskällor. (Se 1, 10, 6, 22, 15, 11 m.fl.) För de hantverkare som hade sitt arbete förlagt till hemmet gällde naturligtvis att den ordinarie sysslan också blev "extraarbetet".

Tabell över den manliga yrkesfördelningen:

	1:a (460)	2:a (370)	1914—25 (381)
Kropp- och industriarbetare	42%	44%	51%
gesäller och lärlingar	25	16	11
hantverkare	15	24	18
serviceyrken	1	2	5
lantbor	5	2	2
militärer	4	5	4
tjänstemän	2	2	2
förmän	1	0	0
handlande	2	2	1
manschettyrken	2	2	4
övriga	1	1	2

KVINNANS MÖDA

Kvinnorna var givetvis inte yrkesverksamma i samma utsträckning som männen. Kvinnor med enbart titeln "hustru" eller "änka" utgjorde 75, 78 och 52 % under de tre perioderna. Under den tredje hade en påtaglig ökning inträffat av hustrur och änkor med yrkesangivelser.

En inkonsekvens i kyrkobokföringen gör att den faktiska utvecklingen inom kvinnoyrkena är svår att överblicka. De som "pigor" rubricerade utgjorde 22 respektive 14 % under de bägge första perioderna men ingen procent under den tredje. De kvinnor som har rubricerats på detta sätt har haft alla möjliga sysselsättningar. Den påtagliga ökningen av kvinnor verksamma inom industriyrken — främst textila — från 1 % under andra perioden till 15 % under den tredje är den enda statistiska förändringen man mer bestämt kan sätta lit till och detta sker då främst på allmänna grunder. I själva Nöden har t.ex. Bindgarnsfabriken gett arbete åt många, inte minst, som traditionsmaterialen omtalar, åt ogifta mödrar.

Uppgifterna från tredje perioden är bäst ägnade att kommentera. En av de större yrkesgrupperna — 12 % — utgjordes av dem som var verksamma inom hushållen, således ett traditionellt arbetsområde. En närstående grupp — uppgående till 4 % — bestod av sådana som specialiserat sig på tyngre arbeten i hushållen — tvättning, städning o.dyl. Servitriserna uppgick till 3 %.

Vissa andra yrkestyper kan sägas i högre grad ha varit karakteristiska för industrialismens samhälle. Till dessa bör väl räknas sömmerskorna — 5 % — men än mer de butiksanställda — 3 % — och kontorspersonalen — 2 %. Särskilt den låga frekvensen för de senare bägge grupperna är avslöjande för hur pass långt man ännu under 1900-talets första decennier hade till våra dagars samhälle.

Kvinnliga handlande uppgick till 1 % medan lärarinnor och andra kvinnor med högre utbildning inte har avtecknat sig procentuellt i materialet. Sammanfattningsvis kan alltså sägas att de kvinnliga yrkena inte bara var av traditionellt slag utan också i arbetssocialt hänseende svarade mot de manliga.

Tabell över den kvinnliga yrkesfördelningen :

	1:a (556)	2:a (400)	1914—25 (406)
hustrur	65%	68%	44%
änkor	10	10	8
industriyrken	0	1	15
sömmerskor (även handsks.)	0	3	5
tvätt, städning		0	4
kontorsyrken	0	0	2
hushållsyrken	1	1	12
pigor	22	14	—
handlande	0	1	1
lärare	0	0	0
högrestandstit.	1	0	—
butiksanställda	—	—	3
servitriser	—	—	3
övriga	1	2	3

I sagesmännens familjer var männen de huvudsakliga familjeförsörjarna. En ogift mor, anställd på Bindgarnsfabriken eller "Boms" som den ofta kallades, samt en tvätterska vars man vårdades utanför hemmet är de enda undantagen. I ett par andra familjer fick mödrarna dock övertaga försörjningsplikten på ett senare stadium när den manlige familjeförsörjaren avlidit.

När det gäller det kvinnliga förvärvsarbetet, liksom i så många andra fall, speglar de officiella källorna emellertid inte hela verkligheten. Kvinnoarbetet utanför hemmen var vida vanligare än som framgår av de statistiska upplysningarna. I sagesmännens familjer med manlig huvudförsörjare var t.ex. inte mindre än femton av mödrarna förvärvsarbetande. Överfört på resultatet av undersökningen i migrationsfastigheterna, skulle detta innebära att endast ca 25 % av den kvinnliga befolkningen i Nöden skulle helt ha saknat förvärvsarbete. Av olika skäl — varom mera nedan — låter sig dock slutsatsen inte dragas; klart är emellertid att traditionsmaterialiet kraftigt korregerar den bild av det kvinnliga förvärvsarbetet i Nöden som de officiella källorna ger.

Drygt hälften av de förvärvsarbetande hustrurna var sysselsatta med lågavlönade, tunga arbeten av typ städning, tvättning (44, 1, 24, 10, 6, 7, 40, 15, 11) medan ett par var anställda vid Bindgarnsfabriken och Borgs, där de hade bättre betalt. (23, 43, 42) Förvärvsarbetets längd skiftade starkt bland de hustrur som inte hade fast anställning, vilket naturligtvis återverkade på arbetets konsekvenser för skötseln av hemmet. Några åtog sig endast tillfälliga uppdrag, andra hade fasta städtjänster men kort arbetsdag. I andra fall var arbetsdagen emellertid mycket lång och arbetet hade en fast karaktär. Några uppteckningar som belyser det senare må anföras här.

I en familj arbetade modern regelbundet på en sjukvårdsanstalt i norr var fjortonde dag men arbetade annars i olika familjer med tvättning och städning. Hon gick bort på morgonen och återvände på kvällen. De tre hemmavarande barnen fick sköta sig själva. "Far brydde sig aldrig om hemmets skötsel eller oss även om han var hemma. — — — Mor fick sköta allting när hon kom hem, både städa, laga mat, sköta barnen och göra allt annat." (44)

I en annan uppteckning heter det att modern gick omkring i hemmen för att "tvätta och slita och fara illa". Efter hemkomsten på kvällen fick hon sköta hemmet. Barnen var tidvis bortlämnade till barnkrubban men fick klara sig själva, när de blev litet större. Sagesmannen betraktar sig som specialist på plättar, som han utfodrade syskonen med när modern ej var hemma. (15)

En annan av mödrarna var tvätterska på S:t Lars. "Hon hade en mycket lång arbetsdag, och hennes arbete var ju alldeles för tungt. Det var svårt för henne att både sköta detta och hemmet. Men det fick gå så bra det kunde.

Hon skötte hemmet när hon kom hem på kvällen, men det blev ju inte så mycket då." Barnen var på Barnkrubban. (11)

I en familj där mannen var svår spritmissbrukare heter det: "Jag gick till arbetsförmedlingen och fick ströjobb för att klara familjen. Gick i städrockar i veckovis. Hann aldrig kamma ner margaretaflätorna. Jag fick ingen hjälp — visste aldrig var jag skulle hän. Jag lade mig aldrig före klockan 1 och sov bara ett par, tre timmar. Jag fick arbeta både som karl och fruntimmer, förstår bara inte hur jag kunde hålla ut. Men jag kan tacka Gud för en god hälsa, för jag har aldrig varit sjuk." Uppfostran av barnen omhänderhade sagesmannen själv: "Jag kunde aldrig slå dem. För när man måste gå ifrån dem kan man inte slå dem när man kommer hem. Jag gick halv åtta och kom hem halv fem så de fick helt sköta sig själva." (7)

En mindre grupp av Nödens mödrar kunde bedriva sitt förvärvsarbete i hemmet, vilket torde ha varit ganska vanligt i staden överhuvudtaget. Huvudsakligen har det vid denna sysselsättningstyp rört sig om förlagsarbete. I en familj, där husfadern dött tidigt, etablerade sig modern som handsksömmerska åt ett par firmor i staden. Betalningen utgick efter handskpar och hon fick själv hålla sig med maskin och nålar. (28) En var strumpstickerska och hölls med stickmaskin och garn. (29) En tredje var västsömmerska åt en skräddare, vilken levererade västarna i tillskuret skick. (9) Mindre vanligt torde det ha varit att kvinnorna verkade som egna företagare, ehuru exempel finns även på detta både bland de ensamstående och mödrarna. En av de senare hade specialiserat sig på att väva trasmattor, sedan hon på grund av sjukdom fått sluta sin plats som konstväverska. (17) Avyttringen skedde regelbundet en gång i månaden på Gustav Adolfs torg i Malmö, varvid sagesmannen var med och tjänade extraslantar såsom springpojke.

Många av hustrurna i Nöden var som nämnts enbart hemmafruar. Generellt kan man väl antaga att deras arbetsbörda var mindre men den bör inte underskattas. En viktig ekonomisk insats gjorde mödrarna genom att hålla familjens klädkonto nere, vilket allmänt skedde genom lagning och ändring av gamla plagg som ärvdes från barn till barn. Detta är så ofta omtalat att det kan sägas ingå i mödrarnas gängse arbetsmönster. Man kan dock förmoda att mödrar med tidskrävande förvärvsarbete inte i samma mån kunde fylla denna funktion. Även i övrigt måste familjeomvårdnaden gärna blivit sämre i dessa hem, d.v.s. att den tid mödrarna sparade genom att inte ha förvärvsarbete, antagligen oftast i stället utnyttjades för en bättre skötsel av hemmen varvid även sådant som de hygieniska åtgärderna bör ha varit tidsödande. I varje fall i de stora barnfamiljerna, medan barnen ännu inte gått ut skolan, har mödrarna säkerligen haft dryga arbetsdagar också utan förvärvsarbete, vilket också betonas av åtskilliga sagesmän. Det heter t.ex. att modern hade nog att göra

med hemmet. Hon ”hade aldrig några fritidsproblem” och satt ofta uppe sent om kvällarna. Hon stickade strumpor till hela familjen, heter det, och var ständigt sysselsatt med att sy: linne lagades, kläder ändrades och smärre plagg syddes. (22, även t.ex. 39, 47, 48)

Någon ideologisk motivering låg inte bakom hustrurnas förvärvsarbete. Det var, såsom framhäves av åtskilliga sagesmän, nödvändigheten som tvingade ut mödrarna från hemmet. I ett par fall har det också framhållits att man i dessa familjer ansåg att modern skulle vara hemma. (41, 16, 5) Även andra faktorer än familjeekonomi var bestämmande för om husmodern skulle taga arbete. Det framgår sålunda ibland att småbarnens antal var direkt avgörande. När barnaskaran växte slutade modern sitt arbete, på motsatt vis gick hon ut i förvärvslivet när barnen kommit in i skolåldern och inte krävde så omfattande passning av modern. Sannolikt har denna faktor haft avsevärt större betydelse än vad som framgår av traditionsmaterialiet och starkt bidragit till att utforma mönstret för det kvinnliga förvärvsarbetet i familjerna.

I intervjumaterialet kommer en spontan erkänsla mot modern mången gång till uttryck, medan fädernas insatser sällan kommenteras.

Det förefaller som om man ansåg att modern var den som gjorde den största arbetsinsatsen för hemmet genom både förvärvsarbete och tungt hushållsarbete med allt vad detta innebar av indirekta inkomster.

UNGDOMLIGA FAMILJEFÖRSÖRJARE

Beträffande barnens och ungdomens arbetsliv kan man urskilja tre viktiga åldersperioder. Den första omfattade tiden fram till den normala skolgångens upphörande vid 12-årsåldern, den andra tiden mellan den fullgjorda skolgången och konfirmationen samt den tredje tiden efter konfirmationen. Konfirmationen, som spelade en viktig roll bland nödaborna och hade kvar sin karaktär av rite de passage, betecknade den egentliga lärlingstidens början. Det var nu ungdomarna bestämde sig för ett yrke. Under de bägge år som vanligen låg mellan skolgång och konfirmation hade barnen uppehållande platser av främst budkaraktär. Detta var en regel varifrån endast de barn synes ha varit undantagna, som fortsatte sin utbildning. Barnen i de flesta familjerna hade emellertid börjat arbeta redan under skoltiden, vilket redovisas i bil. 1.

Också barnarbetet skiftade avsevärt till karaktär och längd. En av sagesmännen säger: ”När jag var sju år och hade mitt första sommarlov, vaknade jag gäss hos en bonde och fick tre kronor i månaden och hela nio

kronor när jag slutade. Då hade vi fest hemma. — — — Arbetet på bondgården varade från fem-sex på morgonen till långt fram på eftermiddagen. Jag fick det av en slump. Det var en bonde, som kände min bästa kamrat Ivar, som var i staden en onsdag då det var marknad. Han kom fram till oss och frågade om det var någon av oss som kunde vakta gäss och jag svarade snabbt att jag kunde. Egentligen hade jag nästan aldrig sett några gäss. På lördagen fick jag åka med honom ut på landet, min mor trodde inte jag skulle klara det utan sa att du kommer nog tillbaka när du blir hungrig. Jag kom bara hem en gång på tre månader, fast bonden var hemma och talade med mor och sade att jag var en duktig påg och gav mor två kronor i fästepengar. Pengarna jag fick lämnade jag hemma.” (17) Det stegrade arbetskraftsbehovet i lantbruket under sommarmånaderna återverkade alltså i staden t.o.m. bland barnen. Ovanligt tycks det inte ha varit att nödabarnen erhöll plats som vaktehörar under sommaren. (Se t.ex. 44, 1, 5) De direkta inkomsterna var visserligen förhållandevis små men för familjeekonomin var det också av betydelse att matutgifterna nedbringades på detta vis.

Arbetskraftsbehovet i staden spelade emellertid en vida större roll för barnens förvärvsarbete. Det rörde sig därvid i huvudsak om två sysselsättnings typer: budspringning och tidningsutbärning, stundom kombinerade av en och samma person. Ehuru de bägge arbetstyperna är omnämnda lika ofta i materialet råder det intet tvivel om att buduppdragen för affärernas räkning var de vanligaste i verkligheten, eftersom det måste ha funnits så många fler arbetstillfällen av detta slag.

”Vi barn fick tidigt hjälpa till med disk och städning samt passa småsyskon. Vi barn, både pojkar och flickor, fick börja arbeta så snart vi kunde. I de flesta fall var det platser som springpojkar och budflickor. Oftast hade vi ingen lön utan endast maten. Drickspengar fick vi förstås. De lämnades alltid till mor. Det var aldrig tal om några fickpengar på den tiden. — — — Det ansågs självklart att vad vi förtjänade skulle lämnas hemma, när vi fick mat, kläder och husrum.” (21)

”Redan som sjuåring började jag som springpojke hos en trädgårdsmästare. Fick 10 öre för varje bud, inte så dåligt precis. Som åttaåring var jag ute och plockade ärtbaljor på Råbyholm. Det var på ackord. Jag tjänade ungefär 25 öre om dagen. Arbetsdagen var lång men eftersom det var ackord kunde man ju avkorta den. Där var många galicier också som plockade ärter. En tid var jag springpojke i Valboms bagerifirma. Arbetet började ibland klockan 4 på morgonen med brödutbärning, ibland en timme senare. På eftermiddagen skulle man mala mandel och bära fram mjöl till bagarna, som kom på kvällen och bakade under natten. Min arbetsdag slutade i regel inte förrän 9 eller 10 på kvällen. Lönen var 4 kronor i veckan. Mor fick större

delen av pengarna som regel. Jag hjälpte min tre år yngre broder också med litet fickpengar ibland. Stryk kunde man få på arbetsplatsen ibland, både av arbetsgivare och av äldre arbetskamrater. Det var bara att tuga och ta emot. Springpojksjobb ansågs lämpligast och vanligast för pojkar i 7 till 10-års åldern. Utbäring av tidningar var inte så vanligt. Det sköttes mest av gamla gummor. Tidningen Arbetet bars ut av pojkar men endast av särskilt utvalda. Några regelbundet återkommande sysslor i hemmet kan jag inte minnas att jag hade.” (29)

”Vi pågar fick också hjälpa till med försörjningen. Nästan alla barnen i Nöden fick tidigt börja arbeta vid sidan om skolan. Det var en arbetsdag från det solen gick upp tills den gick ner. När jag var 7 år började jag som springpåg i olika affärer och det höll jag på med hela tiden jag gick i skolan. Man började springa ärenden på frukostrasten. Den varade mellan 11 och 2 på den tiden och jag fortsatte sedan efter skoldagens slut — ungefär från 4 till 7 på kvällen. Likadant var det för mina bröder. Vi var ju fem pågar. Systemen hjälpte till i en blomsteraffär. Om somrarna fick vi också arbeta. Två somrar var jag vaktehörs hos en bonde i Dörred. Jag var nio-tio år då och tjänade 15 kronor på 3 månader. Sedan hjälpte vi om sommaren till med att plocka ärtabänkar på Råbyholm utanför stan. Så gott som allt vi tjänade gick till hushållet. Vet inte om något arbete ansågs mindre lämpligt för barn — för det mesta fick ju vi barn syssla med sådana arbeten som springpojksjobb — men arbetsdagen blev tröttande nog ändå, även om det var lättare sysslor som utfördes.” (5, även 41, 10, 2, 6, 23, 40, 16, 15, 42, 36)

Förtjänsten av buduppdragen har givetvis skiftat avsevärt och en korrekt beräkning av medelinkomsten låter sig inte göras. Därtill är uppgifterna alltför få och tidsmässigt spridda. Det kan dock påpekas att veckoförtjänsten kunde bli förhållandevis god. Flera sagesmän omnämner inkomster på två till tre kronor, i något fall anges en förtjänst om 5 à 6 kronor.

Tidningsutbäringen var ingalunda så ovanlig bland nödebarnen som en av sagesmännen ovan synes mena. Däremot kan man misstänka att konkurrensen om sysslan var hård eftersom den gav en ganska god men framför allt en stadig inkomst. Förtjänsten var beroende av bl.a. utbärningsdistriktets storlek, efter vilka förtjänsten varierade mycket. Inkomster mellan 8 till 15 kronor per månad nämnes av flera sagesmän, men också högre nämnes. Uppgifterna om de högsta lönerna kan då emellertid kanske avse tiden efter fullgjord skolgång.

”Vi pojkar fick hjälpa till att upprätthålla ekonomin så snart vi kunde. Vi sprang med tidningar både morgon och kväll. Jag var tio år när jag började, och med samma arbete höll jag på under hela skoltiden: klockan 6 till 8 på morgonen, innan skolan började och klockan 4 till 6 på eftermiddagen. På det arbetet tjänade man 3 kr/veckan. Pengarna gick helt och hållet

till hemmet. Det spelade nog ingen roll på den tiden om arbetet var lämpligt eller mindre lämpligt för barn. Mina yngre systrar slapp ifrån tvånget att dra pengar till huset på ett tidigt stadium — då hade ekonomin börjat bli bättre.” (39)

”Så fort man blev gammal nog fick man börja arbeta. När jag började skolan fick jag också börja springa med tidningar på morgonen och kvällen. Det var Lunds Dagblad på morgonen, då skulle jag vara klockan 5 vid tryckeriet och hämta tidningarna. På kvällen var det Arbetet och då var man klar vid halvåttatiden. På Dagbladet hade jag 15 kr i månaden och på Arbetet 12 kronor; det var sammanlagt 260 tidningar att springa med och sista stället var en speceributik vid Allhelgonakyrkan. Mina andra syskon, vi var ju sju syskon, hade andra springpåsjobb.” (9)

”När jag var sju år började jag arbeta som tidningsbud på eftermiddagarna. Jag delade ut lösnummer och tjänade 3 öre tidningen. Jag arbetade från 1/24 på eftermiddagen till 6—7 tiden. På söndagarna sprang jag med extraupplagor och tjänade då 5 öre tidningen. Pengarna gick till hemmet, men ibland hände det, att jag kunde smita undan någon 25-öring.” (47, även 10, 2, 6, 46, 23, 45, 11, 42)

Hur pass vanlig och ekonomiskt betydelsefull barnens tidningsutbäring var får man en uppfattning om också av följande uppteckning, som också av andra skäl förtjänar att räddas undan glömskan. I hemmet började barnen med försäljning och utbäring av tidningar i sjuårsåldern. Sagesmannen uppger att inkomsten var tio kronor per månad. Pengarna tog modern hand om. ”Varje gång fick vi behålla 10 öre att gå på bio för. Det kostade 10 öre att sitta längst fram. — — — Jag kommer ihåg att vi tidningsgrabbar en gång begärde löneförhöjning. Expediören svarade då, att vi borde sammankalla stans alla tidningsbud och gemensamt och enhälligt framföra våra krav. Det var inte lätt att få alla med på det. Särskilt fanns det en del gummor som sålde Folkets Tidning. De var inte lätta att komma till tals med. Till slut lyckades vi få de flesta samlade till Folkets Hus. Expediören skulle komma och leda mötet, men han kom aldrig. Det var inte särskilt roligt för oss pojkar som varit ledare för det hela. Särskilt gummorna var arga och trodde vi bara hade drivit med dem.” (28)

Barnens inkomster tillföll oavkortat eller nästan helt familjen. Att detta var regeln är väl verifierat av traditionsmaterialen. Det var således ingalunda fråga om en föregångare till våra dagars veckopeng. Därmed är det också klart att drivkraften till arbetet var föräldrarna och familjens ekonomiska behov. Blott av en sagesman sägs det att pengarna tillföll barnen själva (22), men i det fallet var det inte fråga om ett mer reguljärt barnarbete utan tillfälliga småinkomster som erhöles genom barnpassning och liknande.

Även om barnarbete under skolåldern tycks ha varit det gängse i Nöden, bör det emellertid till sist understrykas att det också fanns en tendens att om möjligt spara barnen, vilken redan skymtat. I flera av uppteckningarna framhålls sålunda att barnen inte hade arbete under skoltiden utan först efter denna. (26, 24, 7, 43, 8)

DEN EKONOMISKA FAMILJESTRUKTUREN

Nödafamiljerna var alltså av olika ekonomiska funktionstyper. Klarläggandet av dessa och en ungefärlig uppskattning av deras frekvens såsom denna visar sig i traditionsmaterialiet är naturligtvis av intresse i sammanhanget. Det skall emellertid understrykas att resultaten på denna punkt inte är direkt överförbara på förhållandena i Nöden i allmänhet. Den ekonomiska familjestrukturen i området vid en given tidpunkt kan ha skilt sig ganska mycket från den bild intervjumaterialet ger. Såsom ovan framhävts skiftade strukturen i de enskilda familjerna efter de yttre omständigheterna, d.v.s. i huvudsak barnantalet och familjens ekonomiska situation. Vidare har familjeundersökningen på ett par undantag när inriktats på den tidpunkt sagesmännen själva var i uppväxtåldern och familjen i dess helhet som regel i sitt tillväxtstadium. Särskilt vad angår barnarbetets frekvens blir genomsnittsutslaget på sagesmannagruppen missvisande om det överföres på Nöden i dess helhet, men också förvärvsarbetet bland mödrarna kan ha haft en skiljaktlig intensitet. Även om intervjumaterialet inte kan anses ha proportionell relevans för den ekonomiska familjestrukturen i Nöden, synes det emellertid vara tillräckligt för att antyda mönstret inom de tillväxande familjerna eller i varje fall beskriva tendenserna.

Den ekonomiska familjestrukturen i sagesmannafamiljerna framgår av nedanstående sammanställning, varvid tre fall dubbelförts på grund av den manlige familjeförsörjarens frånfälle (FB MB) :

F	M	FM	FMB	FB	MB
8	1	3	12	9	4

Som synes uppbars familjeekonomin enbart av fadern i mindre än en fjärdedel av familjerna. För flertalet av dessa familjer visar traditionsmaterialiet att man hade det förhållandevis gott ställt. Någon klar tendens kan detta dock inte sägas visa; i andra familjer med till synes lika god ekonomi kunde hela familjen vara sysselsatt med förvärvsarbete. Anmärkningsvärt är emellertid att tre av de fyra nykteristerna bland familjefäderna fanns med i den förra gruppen.

Sällan var man och hustru gemensamt de enda familjeförsörjarna. I den vanligaste familjetypen arbetade både dessa och barnen, detta förekom i drygt en tredjedel av familjerna. I den närmast gängse typen arbetade fader och barn medan modern skötte hemmet. I bortåt hälften av de familjer där mannen huvudsakligen svarade för familjens uppehälle var mödrarna förvärvsarbetande. Tydligt är emellertid att barnen i dessa familjer i större utsträckning än mödrarna deltog i familjeförsörjningen. Deras förtjänster var alltid behövliga för familjeekonomin; många gånger — då flera av familjens skolbarn förvärvsarbetade — har deras sammanlagda inkomster uppenbarligen varit ganska stora och bör ha överträffat moderns.

Kombinationen mödra-barnarbete var som synes inte så vanlig men detta beror på att så få av sagesmännens mödrar var ensamstående. I verkligheten måste den ha haft ganska hög frekvens i Nöden till följd av de ogifta mödrarnas och änkornas stora antal.

DEN EKONOMISKA MILJÖN

Det har framgått att nödaborna till allra största delen var sysselsatta med tungt och lågavlönat kroppsarbete samt att de talrika barnfamiljerna som regel var stora. Redan härav förstås att Nöden var ett utpräglat slumområde.

Att Nöden var hemvist för fattigbefolkning har också ofta understrukits av sagesmännen. (T.ex. 7, 33) Även om det fanns fattigbefolkning på andra håll i staden så var dock Nöden det största fattigområdet (14); där fanns den sämsta hygien och den sämst ställda befolkningen. (37) Området liknas uttryckligen vid en slum (12) och en säger: "På den tiden ansågs Nya stan vara slumkvarter och det var den väl också." (11) Hos en heter det om området i dess helhet: "I vår barndom var staden indelad i olika grader eller delar, kan man säga. Den sämsta delen var nog Nya stan eller Nöden som stadsdelen också kallades." (21)

Det skulle i och för sig vara möjligt att utröna i varje fall den deklarerade delen av den genomsnittliga familjeinkomsten och kontanttillgången per capita. En statistisk beräkning skulle emellertid säga mindre och troligen även vara mindre rättvisande än traditionsmaterialens uppgifter. Det officiella materialet kan inte ange den verkliga familjeinkomsten bl.a. därför att många av männen hade extraförtjänster men ännu mer därför att det var så vanligt att mödrarna och inte minst barnen arbetade för familjeuppehållet såsom framgått. Vidare kan den statistiska beräkningen inte ge rättvisa åt de reella standardskillnader som uppstod genom t.ex. familjefädernas skiftande alkoholförtäring. En nykte-

rist lämnade mer till hemmets försörjning än en alkoholist. Även om sådana förhållanden är statistiskt irrelevanta så har de inte varit det för människorna själva lika litet som för deras livsföring i allmänhet.

Med hänsyn till dessa synpunkter har det ansetts riktigast att främst låta de talrika, i olika sammanhang förekommande citaten ur traditionsmaterialiet spegla verkligheten. Inte heller detta material tillåter emellertid en mer detaljerad, generaliserande beskrivning såsom framgår av bl.a. de kasuistiska skildringarna. Även om de ekonomiska differenserna utifrån sedda kunde te sig obetydliga, så hade de dock sin effekt, särskilt i kombination med hushållens skiftande storlek. Det bör också sägas, såsom f.ö. framgår av tab. 1, att de anlitade sagesmännen framför allt representerar den skötsamma barnrikefamilj som synes ha legat mitt emellan de extrema, ekonomiska skikten i Nöden. De bättre ställda nödaborna var visserligen få också i verkligheten, däremot har de verkligt fattiga varit betydligt fler än de proportionellt avspeglar sig i materialet. De omdömen som kan fällas med utgångspunkt från intervju-materialet är därför i varje fall delvis inte rättvisande för de extrema grupperna.

Ovetydigt framgår av uppteckningarna att man normalt ingalunda levde i misär i området. Med undantag för krigsåren, då ju livsmedelsförsörjningen kunde vara problematisk för stora grupper av landets befolkning, säger sig sagesmännen i allmänhet inte ha lidit nöd. Socialhjälp — om man bortser från fria trätofflor och tillfällig filantropi — synes ha varit relativt ovanlig. I allmänhet har det funnits ekonomiskt utrymme för t.ex. enstaka badresor eller andra utflykter.

Fotomaterialet visar att barnen långt ifrån var trashankar; detta gäller inte bara sådana kort som tagits i skolan utan även på gatan. Också i Nöden kunde barnen hållas med en sjömanskostym till finbruk såsom framgår av bilder och omtalas i uppteckningar. (T.ex. 28, 42, 23.) Att barnen i allmänhet hade särskilda söndags- och finkläder är helt klart, även om dessa stundom var av enklaste slag, t.ex. ett särskilt förkläde. Rent allmänt får sägas att fotomaterialets objektiva bild av nödabordna avfärdar tanken på att befolkningen levde i för tiden extremt usla förhållanden.

Även om således huvuddelen av befolkningen i Nöden knappast kan sägas ha levt under verkliga armodsförhållanden är det emellertid klart att den ekonomiska marginalen i regel var liten. Detta framkommer vid åtskilliga tillfällen i sagesmännens direkta uttalanden och visar sig indirekt i en mängd olika situationer, i samband med bjudningar i familjen, kostvanor, firande av högtider etc.

Det väl dokumenterade beroendet av hökarnas kreditgivning, liksom avbetalningssystemet vid textilköp från judarna (se nedan) är en signifikant av-

spegling av den ekonomiska normalen, det heter t.ex.: ”Man hade kredit hos högarna och det var nog många räddning.”

Det bör uppmärksammas att den ekonomiska situationen för nödafolket varierade tidsmässigt och väl generellt blev sämre efter undersökningsperiodens utgång. Följande uppteckning syftar uppenbarligen på förhållandena mot slutet av 1920-talet eller början av 1930-talet. ”Att man var med på utflykts-tågen till Bökeberg hände nästan aldrig, folk var för fattiga för det. Många hade söndagskostymen på stampen. Där var det 6 % ränta. Jag vet, det gällde ju att när någon inom fackföreningen hade dött så skulle kamraterna sluta upp vid begravningen. Den som inte kom skulle böta en krona till föreningen. Men jag fick sluta kräva ut de där böterna, för jag visste ju att folk inte kunde komma; de hade kostymen på stampen.” (37)

Två grupper synes framför andra ha utgjort den ekonomiska och sociala underklassen i Nöden. De ensamma mödrarna med barn var den ena och åldringarna den andra. Den förra gruppen skyntar dock bara emellanåt i materialet. En säger på tal om Bindgarnsfabriken: ”Där jobbade ofta ensamma mödrar av vilka det bodde tämligen stort antal i Nöden. — — — Man kunde se dessa ensamma mödrar, som hade det ganska fattigt, komma från högaren med stekt sill och kokt potatis, som man kunde köpa där. När de köpte kol, köpte de en spann och av spånved en bunta.” (15) Det heter också att den ”officiella” fattigvårdens största arbete var att se till att de talrika ensamma mödrarna i Nöden fick arbete och skötte det (6), men även när modern arbetade kunde klädes- och kontantbidrag var oundgängliga. (2)

Åldringarna har troligen dock utgjort en än mera vanlottad grupp. ”En del gamla hade själva ett litet krypin — många satt på ovanrummen därnere och varken hörde eller såg.” (46) Såsom framgått av analysen av åldersstrukturen i migrationsfastigheterna utgjorde de gamla visserligen inte en stor del av befolkningen, men den av sagesmännen ofta understrukna skräcken för fattighuset gjorde att åldringarna försökte draga sig fram på egen hand så länge de kunde. Städning, sopning och liknande litet lättare arbeten var vanliga sysselsättningar. (T.ex. 22, 44, 46, 47) Även nämnes att de gick omkring och sålde tvål och skosnören, vilket dock mest skall ha varit en ”förevändning för tiggeri” (34), en försörjningsform som f.ö. inte tycks ha varit helt ovanlig. Det förekom även att de gick omkring med kötråg och sålde för slaktarnas räkning. I en uppteckning heter det: ”Alla åldringar fick hålla på med sitt gamla arbete så länge de orkade. Sedan försökte de få något mindre krävande, oftast för att få en bit mat. Gamla gummor gick omkring och tvättade. De fick då maten på stället samt en mindre kontant ersättning. De började i regel tidigt på morgonen. Många gamla gubbar gick omkring för att såga och hugga ved i fastigheterna. Hyresgästerna fick ju själva svara för sin värme

på den tiden. Arbetet med vedsågning var säsongbetonat. Det skedde mest under sensommaren. Veden blev sågad, huggen samt nedburen och uppstaplad i källaren. Betalningen för sådant arbete var mycket blygsam, ibland endast maten.” (28) Möjligt är att denna billiga arbetskraft utnyttjades i mindre utsträckning även i Nöden — städhjälp anlätades stundom i de ”bättre” hemmen där — men säkerligen har åldringarna i största utsträckning måst söka sin utkomst på andra håll i staden. Sjukdom blev väl oftast orsaken till att de överlämnade sig i fattigvårdens händer. (2, 39, 43)

Lilla Tvärgatan. Foto: Jöns Mårtensson. Kulturen B. 3917.

Lilla Tvärgatan. Foto: Jöns Mårtensson. Kulturen B. 3918.

Prennegatans övre del. Foto: Jöns Mårtensson. Kulturen B. 3908.

Stora Tvärgatan. Foto: W.v.G. Föreningen Det gamla Lund.

UR EN NÖDABOS MEMOARER

Följande utdrag ur en av de bästa uppteckningarna är i första hand representativ för en av de sämst ställda grupperna. Differensen till de bättre ställda normalgrupperna är emellertid så liten av intervjuerna att döma att den i huvudsak kan sägas ge en god allmän beskrivning över livet i Nöden med undantag för socialhjälpens omfattning. Så länge sagesmannens mor var ensamstående åtnjöt hon särskilt understöd.

”Det var ett litet rum, när vi hade bäddat hade vi tjugo cm att gå på, mor fick gå på sidan. Ett bord och ett par stolar och en säng vid ena sidan och ett par stolar. Så det var ju bara ett sängställe. Det var en sådan här säng med hög gavel och krona på, så drog man ut den, på längden, den var avlång liksom. Så bäddade vi upp på soffan och hade bordet framför den, när vi åt. Ute på kontoret hade vi slagit upp hyllor, det var när vi kom dit, för tallrikar och koppar. Där hade vi kolsäcken i ett hörn och våra kläder, det lilla vi hade. Det var bara de som bodde nere på, i 2-rumslägenheten, som hade källare. Till kontoret var bara en smal dörr, också gick hustaket snett, så det var smått. Också vask ute på svalen.

När hon gifte om sig med min styvfar fick vi en större lägenhet, i 7-an. Där var vedbod. På 5:ans gård var det bara jord, ingen plantering, så stod där en liten öppen dörr, där stod ett par träbaljor, utan lock. Också dass, kallade vi det, låg i ett.

Där sprang råttor. De grävde djupa hålor där de visste att råttorna hade sina bo, gravar, manfolket som bodde därnere hade en hund, så slog de vatten i hålen, så råttorna kom upp, så högg hunden dem. Så styckade de rumporna av med en gammal kniv, så samlade de en hel hög, dem kunde de få mycket för. De gick upp och sålde dem på Hälsovårdsnämnden, det var för utrotningen, då hade de inte som nu, gift och allt sånt. Och där var så mycket möss. Var-enda gång mor skulle ha pannejärnet så var där märken att mössen hade ätit. Då diskade man ju inte pannejärnet utan flottet var kvar. Mor hade nie kattar, men de var ute var kväll, de livnärde sig själva. De var mycket för kattar förr, som för hundar nu. Skäkter det var där så det valade efter dem i möbler, ja, jag vet mor hällde fotogen och satte fyr, men det var inne i väggarna. I desse vite pottugnarna man hade samlade de sig för där var varmt. Också samlade man ju högar i håret också, det gjorde man, i skolan var där många som tog sabadillättika och band en klut om så gick det väck. Det fick vi alltid allihop på kolonierna, för man hade långtjockt hår, då var det inte som nu med bad och så. Men skäkter det var räligt, när vi tog ner tavlorna, och det örta så fort det var ett spikhål så var där djur i.

På väggarna hade vi tavlor. Vi hade mycket hyllor på väggarna, hörnhyllor och långa hyllor. Vi hade en över soffan med en tavla vid var sida, i kanten var där spets. Och där stod då lite småsaker, ett par kor, och lite sånt smått till prydnad, det var som de sålde i en basar, billigt, och små vaser med pappersblommor. Det var en bräda också gick där ner två små fötter, uthugna, och två rundningar man hängde den på. Också var det ju kungafamiljen och sådana här gipsbilder hade mor mycket, en med ett huvud i profil, om det skulle vara en kung eller nån — men så med åren blir det ju gult och kantstött och så kastas det. Vid ena väggen hade vi en pinnsoffa som man kunde sova i om man drog ut den. De var bruna när man köpte dem, sen kunde man måla själv, vi målade vår blå. Så tog man av locket och bäddade den med stora dynor, så lakan, men aldrig kuddar. Och ovanlakan hade vi aldrig, men täcke. Ibland någon filt om det var kallt. På bordet hade vi tidning. Mor la alltid Skånskan på bordet, så för var dag rev hon av ett blad, så var det rent. Och ute på vaskabordet, det var ju inte plåt då, la mor ett rent papper som fick ligga ett par dar, vek in kanterna och satte häftstift. Men det var de som hade vaxduk mina skolkamrater hade vaxduk. Men mor hade en liten duk också, hon kunde lägga på en kulört eller vit när nån kom, men det var sällan, någon morbror, men de hade det ju likadant själva nästan. Inne i själva skafferiet la

hon också tidningspapper, och så klippte hon själv taggar. Och bytte till julen. Men min moster hon hade en vit vaxduk.

Om morgnarna fick vi ibland kaffe av mormor, och smörgås, och var det då sirap på så slickade vi först av den och sa sen att vi inte fått något.

De hade klarskinn på kaffet, torkat ålaskinn, som de la på kaffet för att det skulle bli klarare. Man köpte ett hekto kaffe i en strut. Barnen drack också kaffe. Smörgås var en skiva bröd, aldrig pålägg, och en bit socker som man flyttade allteftersom man åt och hade till sist. Men sirap fick vi rätt ofta och pudersocker strödde man på. Hästkött hade vi mycket, det var billigt, och — hästleverkorv. Fisk var mest sill och torsk. Mormor malde senap själv. Mor lagade alltid så mycket mat på en gång om kvällarna för hon skulle ha till flera dar fram. Soppa, rabbemos och ärter — och satt uppe tills det var färdigt. Då åt hon. När hon kom hem köpte hon alltid en 8-öreslimpa eller en 10-öres, det var sursöt, så skar hon upp det, det blev många skivor, och kokte kaffe strax hon kom hem. Det var inne i rummet, på den lilla spisen. Så drack hon kaffe med smörgås.

Första kriget svalt vi. Jag gick och läse då. Jag kommer ihåg en gång jag gick igenom Södergatan förbi pastorexpeditionen, de hade satt ut en brödskiva till fåglarna, det var hackat på men den tog jag åt och åt på, jag hade inte fått mat den dan så hungrig var jag. När jag kom hem sa mor att den skulle du inte ha tagit, men det vara bara fåglar, det tyckte jag var ingenting. Min mor slog kokt vatten på en flaska och en sockerbit och ristade det till min lilla halvsystem, det fick hon dricka i stället för mjölk. De hade ju mjölk kort men när det tog slut — hon fick så länge det varade. Hon är född 1914 och har alltid varit klen. En bror som föddes 1916 dog när han var 20 år. Det var värst för dem som var så små och inte fick någon näring. Och som vi stod i kö i Hallen för paltbröd, runda bröd som var bakade på blod och vatten och rågmjöl. Så skar man det i sneda skivor och stekte dem i matolja, det kunde vi få, också rabbor, det stod vi också i kö för. Det kokte man i saltvatten, inga potatis, det var svårt att få tag i. Det var svåra tider. Det gick ju upp i pris allting, men inte lönen. Vi gick ut på landet och hörde med bönderna, för de hade ju, om vi kunde få köpa potatis. Vi tiggde inte. Men vi fick alltid en liten papperspåse med. Så gick vi runt om i de närmaste gårdarna, då fick man ju gå, och frågade. På nåt ställe fick vi, vi hade kanske en 3—4 stycken med oss hem, då hade vi gått hela dagen. Det var hemskt fattigt då. Men de som hade pengar de fick ingenting heller, för det var dyrt och de kunde inte skaffa.

De hade militärförläggning på Valskvarnen i Lilla Södergatan (där Brita & John är nu), och på skolan i Råbygatan. Det var 1914. Så hade de långa träbord ute på skolgården som stod på pålar och så fick de bleckskålar de åt sin mat ur. Då fick vi gå in när de hade avätit — så hade vi en spann med oss och

tömde det i våra spannar som var kvar, deras sladdar. De hade bröd i stora trälådor, och vaken gav oss bröd, knäckebröd, men bara bitar, sönderhackade, som de inte kunde lägga fram. Då sprang vi från skolan och dit. Till och med kaffe — när de druckit kaffe och lämnat lite i muggarna, det slog vi i en flaska och tog med oss hem. Så fort de reste sig var man där och riktigt slogs om det. Men då fick man ju ingenting annars, det var en sådan brist på allt. Och där låg bröd som de både bitit på och allt, men det gjorde ingenting, det gick lika bra, man var ju hungrig. Då var jag 10—11 år. Men de gjorde likadant från landsbygden. Och där var kasern uppe där nu Salanders är nu, där var vi också och fick bröd.

När vi kom hem på eftermiddagen skulle vi skynda oss att elda så det var varmt när mor kom hem. Spisen stod på tre ben och så hade den ringar, den var sådär en halv meter hög och eldades med stenkol, det fick vi köpa billigt på Bindgarnet. På vintern drog vi den på släde, där bak var en rygg, vi förde och mor gick före, vi köpte en halv hektoliter åt gången. Och så fick man lov att plocka spillkol på järnvägen. Först la man ett papper, sen lassade man bunta-bränne, och när det så tog var det att lägga på stenkol. Det var just mest stenkol, men man kunde elda med koks också, men det kom senare. Och så hade vi torvbriketter, för det var ont om stenkol. De låg och brände länge. Och så hade man ju flaskor med fotogen. Man köpte ju fotogen till sina lampor och till spisen. Många gånger tog vi fel för mor hade alltid vatten på en flaska och fotogen på en ute på svalen, och när vi skulle elda slog vi vatten i spisen i stället för några droppar fotogen. Det gjorde man alltid. Många hade ju fotogenkannor, men vi hade en litersflaska, vi köpte en liter fotogen. Det var en som gick omkring och sålde. Han hade en dragkärra, så hade han fotogenkannor på och de hängde på sidorna, det liknade en rullebör, men större, med två stora hjul. Så gick man ut med sina kannor, så hade han ett litermått och en tratt. Han kom om lördagarna och var man inte hemma, var det bara att sätta en lapp om hur mycket man ville ha, så fick man betala det nästa lördag.

Så var det drickavagnen, de sålde både till folk och hökerier, men de fick hela kaggar, en 25 liter, det var en tunna med en liten kran. De var olika stora, 5 och 10 och 25 liter. De låg uppe på vagnen och en del hängde på kanten i kedjor och dinglade, och när de var tomma dinglade de ju ännu mer och då var vi och hoppade upp och red på dem och hållt oss i kedjan — ibland fick vi piskan om öronen men ibland brydde han sig inte om det. Han gick omkring och sålde så de kunde köpa i hus också. Han hade ett mått. De köpte en liter. Det var häst och vagn och fullt av kaggar opeppå, men han körde ju överallt i Lund. Och sålde. Det var olika — Novillabryggeriet hette ett. Där var från varsitt bryggeri. Så hade han liksom stöttor på sidorna, så de inte skulle trilla av. De körde omkring och sålde bröd också, Brödringen,

Solidar nu, men mor var inte medlem. Men hon köpte bröd vid vagnen, jag tror det var tre gånger i veckan de kom, vid 9—10 på mornarna. Så öppnade de dörrarna där bak, — det var också häst och vagn — och där var fullt av bröd inne. Så tog han bröd och lavade på armen och den var inte alltid ren, men det fick han tillsagt också. Han hade en ringklocka, som de i skolan.

Kött har jag också varit med om de sålt så. Han gick väl för någon slaktare, så hade han väl procent på vad han sålde. Han hade ett långt, liksom tråg, på axeln, med fyra stycken tjocka pinnar som var fint formade som på en stol, med handtag i var ände. Så hade han små bitar och stora bitar och korv i bitar, och gick omkring och sålde. Det var ett papper över eller nån slags vaxduk. Han kom så titt in på gården och sa: ”Ska ni köpa fläsk eller kött i dag?” — — — Mor kunde köpa stora fläskbitar för en krona.

De körde omkring med rullebörar i gårdarna och sålde sill. De kom med tåget från Limhamn och så var lådan med sill med. Så körde de omkring med den på alla gårdar. ”Fin sill i dag, 25 öre tjoget”, ropade de. Val sålde de också i — det var väl 5 tjog. Då var det inte så att de vägde allting, utan de räknade, ägg i tjog och allting. Då kunde man gå och fiska i Höje å.

Mor började arbeta igen när mina halvsyskon var 6 veckor gamla, sedan passade jag dem. Då bodde här ju mycket äldre fruar som passade barn. De tog 60 öre/vecka. De fick ta barnen till dem om mornarna och hämta dem på kvällen, så fick de mjölk och nappaflaskor om de behövde det. De uppfödde barnen på krossad rågskorpa, så socker och litet smör, och kokt vatten. När mor var 14 dar mosade mormor potatis och gav henne. Barnen togs ut på promenad i något som liknande en mangelkorg med fyra hjul på, de körde ut den på gården och där fick de sitta. Så var där glyttar som körde runt om och lekte med dem. Men inte ute på gatorna, det skulle vara nån som inte arbetade, som tog dem med till torget. Så hade vi vaggor. Jag hade en i var ända på vaggan, där var bara två år emellan. Men det fanns sängar med, järnsängar, som man satte papp vid sidorna för där var ju galler. Pappskivorna klädde man med blommigt tyg. Men min bror och jag fick ligga i samma soffa.

Mor började ju halv sju och då fick vi liksom opp. Hon skulle opp och var rädd att vi skulle försova oss. Och då fick jag ju springa hemifrån halv sju. Men vi började inte förrän nio. Då gick jag omkring till de andra, där fick jag ju sitta och vänta på dem. Våra skolkamrater var väl inte precis så att de skällde oss och så men de visade likaväl lite förakt. Det var mer kontroll på den tiden när man skulle ha något. Det ordnades till exempel skollovskoloni av skolorna om sommaren. Där var jag varenda år, och min bror med, — i Barkåkra och Vejbyslätt och Glimminge. Och eftersom min mor var ensam de första åren, ända tills jag var tio år, fick vi ju liksom vara med längre, två turer, för vi var ju ensamma hemma om dan. Vi kunde få vara ute rätt länge

på det viset. Det var 5-veckorsperioder. De som hade sina mammor hemma var ju liaväl med, men bara en tur. Det var mest för luftombyte. Vi brukade vara 25—30 stycken. Men det var olika, där var från Malmö också. Och många hade ju släktingar de reste till om sommaren. Så fick man fylla i lappar att man behövde det, inkomst och bostad, att man hade det lite trångt. Vi bodde ju i en sån där kupa, vi bodde i ett rum och mormor i ett, på samma svale. Inget kök, men ett så kallat kontor, då fick man gå tvärs över svalen så var där en liten skrubb, där hade vi primuskök som stod på en låga. Där kunde vi laga mat, men de flesta eldade inne i rummet ändå, där fanns ju spis. Så ute på svalen var det en vask man fick dela. Där bodde fyra familjer med ett rum var.

När vi gick i småskolan hade vi griffeltavlor. De var ungefär så stora som en tidning. Så gick vi över Mårtensstorget, för vi gick ju i den skolan däruppe, och där stod en gubbe och sålde harar. Då fick vi hartassar. Och de band vi fast vid tavlan och hade att stryka ut med. När de blev utslitna fick vi nya. Så hade vi sydda tygväskor. Dem fick mor sy åt oss, en liten påse i vanligt bomullstyg med initialer på. Och vi hade pennskrin där det stod "Var alltid flitig" på, med en liten nyckel att låsa med. Så skrev vi med bläck och pennstift.

Det var barnbispisning i skolan, den var det rätt många som åt i. I min klass var vi bara tre, men det var olika. Det var på middagen, i skolan. Där fick vi pyttipanna och soppa och ärter — men vi fick aldrig frukt. Vi fick mjölk till maten och sen fick vi gå tillbaka och stå i en krok av skolgården och prata. Sen när de ringde i en klocka, skulle vi ställa upp oss i ett långt led och vänta på att vi skulle få lov att gå in.

Så fanns det här "Hemmet" som låg där yrkesskolan är nu. Där fick vi betala 10 öre/dag, det skulle betalas på en gång på lördagen, 60 öre. Så kunde vi gå direkt från skolan dit, och äta en bulle och mugg mjölk eller så på eftermiddagen när vi kom. Också fick vi göra våra läxor. Vi fick inte gå hem förrän det var tid att mor skulle komma hem. Det var Ida Västdal och en fröken Maja som stod för det. Där var leksaker också. Där var små vävar, där vi fick väva små mattor, det hade jag så många hemma som jag hade vävt, också spel och så. Hemma hade vi inte precis några leksaker. Jag har aldrig haft någon docka. Men vi hade skolådor med band till dockvagnar, där bäddade jag ner katter i stället. Och min halvsystem hade lappdockor med sydda ögon och mun. Man klippte lappar och stoppade i huvet. Lasadockor kallades de.

När vi lekte hemma var det mest att vi lekte "byta träd" på Esplanaden. Det var vår lekplats. Där var ju bara trädgårdar längs med då. Och "tutta över gatan" hette en, då sprang vi över gatan. Där var ju mycket barn och vi kom överens. Men ibland så krigade vi ju, gatorna med varandra. Så skulle vi springa om kvarteret, den ena på ena hållet, och den ena på andra, så skulle vi se vem som kom först.

När bommarna var nere och folk hade brått fanns där en järnbro på Bantorget, så folk kunde gå över. Dit sprang vi alltid efter skolan. Så fort loken kom var vi där och stack huvudet över räcket. Så tävlade vi vem som blev svartast. Vi gjorde skridskor av spetsade pinnar som vi band fast på fötterna. Sen när jag blev äldre fick jag ett par järnskridskor med krok fram som sattes fast med läderremmar.

Cirkus var där men där var vi aldrig. Det låg längre uppåt nånstans. När mor var yngre låg den i Folkets hus på gården och där spelade de teater. De blev uttagna i skolan. Tivoli var jag heller aldrig på. Bio gick vi på, på matine, men inte förrän jag var 12 år (1915), det var som nu och kostade 25 öre. På auktionskammaren var där cirkus och vaxkabinett på nuvarande Stadsbudsföreringen i Kattesund. Det var olika bilder, där var en serie där de först satt vid bordet — det var faren och moren och tre barn, och de hade det så gott. Så vid nästa började han komma ut och supa, faren, och så nästa slog han ihjäl dem allihopa. De var riktigt stora med kläder på. Det kostade 25 öre att gå dit och det var det enda vi fick springa ibland och titta på. Då var jag en 10 år. Sista eller tredje onsdan i månaden var det marknad på Clemenstorget. Då gick vi ju dit.

Vi köpte tidningen om lördagarna bara, Skånska Dagbladet, så var det Hemmet i med mycket läsning. Men sedan hon blev omgift prenumererade de på Arbetet. Moster köpte alltid Skånskan, var dag. Så fick vi dra ett blad och lägga under veden. Mor köpte mycket romaner, såna där häften, gamla. Där var ett som hette "Spöket på slottet Falkenstein". Det kostade 10 öre i veckan, då kom där en och lämnade var vecka. Sedan blev det en hel serie till sist. Det var ju grevar och mord och spöken. Ville man sen binda in den kostade det som en bok på biblioteket. Också lånade man av varandra hemma. Så var det jultidningar och julböcker de sålde, där var sagoprinsen och alla möjliga. Dem lånade man också av varandra. Och alla de där sångerna man sjöng. Jag har ett stort tjockt häfte med Alpens ros och Lejonbruden — dem lärde vi oss och alla de här gamla sjömansbitarna. Mor hade skrivit upp dem. De var så mycket för sånger och spela förr. När de kom på marknaden skulle de alltid ha gamla visböcker och sånger och mor sjöng alltid, och mormor sjöng — Kors på Idas grav och Älvsborgsvisan. Dem sjöng hon om kvällarna när hon gick hemma, och på lördagar och söndagar sjöng hon med oss. Det var omi husarer och torpare. En del av dem var till och med skrivet med gammal skrift, som hon skrivit av — det har väl varit i någon gammal tidning eller så. — När hon gick i skolan hade de den skriften. Hon var född 1878 så hon började skolan på 1880-talet och då hade de den skriften.

Vi fick ett par nya skor när det var examen; men de fick vi ju inte ha på oss för de skulle vara ett par år. Men vi kunde inte ha dem mer än två examen.

De sattes undan av mor. För man hade ju ont om det så man fick ju spara. Också tofflor. De var sådana som man har nu, man hade kapptofflor med men det var de som hade det bättre, det var en kappa upp där bak. Men vi fick vanliga, svarta, och dem fick vi hämta ute på Mårtenslund. Det var de som var ensamma mödrar och så som fick det. Så gick vi till Lysell & Holmkvist på Södergatan och fick en lapp, också vi fick gå ut där på fattighuset, så skulle vi gå ner i en källare och prova tofflor, så fick vi med oss 2 par, det var gratis. Men det var ett annat — stämpeln satt på. Så stämpla man oss fattigmanglyttar. Det var mest fattiga härifrån, men också i den gatan, Stadsgården, någonstans vid Tomegatan, Annegatan, där var Frälsningsarmén, där var många fattiga där också — som man kan tänka sig barnrikehus. Där var också de som hämta tofflor. Men där var den lilla stämpeln som satt på ovanlädret, för man skulle lämna tillbaka lädret, de skulle ombottnas. Annars kunde de bli klädda om jularna i skolorna — det hette ”Jultomtarna” — de klädde en från topp till tå ända inifrån med sånt där tyglinne med spetsar på. Det fick man gå och prova, och skor och alltihop. Utom kappa och mössa eller hatt det var nödvändiga ytterkläder liksom. Men då fick vi kängor ibland och skor ibland. Också klädde Frälsningsarmen barn, det var ju desamma. Det var varje jul men man fick inte var jul på samma ställe för det var så många att man fick lov att dela upp sig. Till slumsystrarna kunde de gå och få kläder hela året, äldre med. Jag gick med några gånger och kunde få strumpor och skor. Vi blev ju klädda på vårt vis. Kappor fick de, också en schal till vardags, en grov kjol, och vi fick ett par sommarklänningar. Jag vet att mor sydde ibland av tyger, men det var mer min moster. Hon bodde tvärs över gatan, hon var änka och arbetade också på Bindgarnet. Hon sydde kläder till oss, alltid en examensklänning till mig och den fick jag ha sen att vara fin med hela sommaren. Det var bara vanligt enkelt bomullstyg, det billigaste de kunde få, men det var ändå nytt. Om sommaren sprang alla barfota, fick man en glasbit i, var det bara att gräva ur den och binda en lase om. — — När jag gick och läste fick jag gå ut till fattighuset och få en lapp sen fick man gå i affärer och handla, men fick inte pengar utan tyg till en klänning eller vad det kunde bli, det fick man gå runt och få. Och det var många som gick så, som var sådär många barn. Men det fanns fattiga på Jutehusen också. Det kunde vara fattigdom lite överallt här i Lund, men det mesta var ju här nere. Det märktes på kläder och så när man kom upp i stan. Det var mindre folk då, och klädseln gjorde mycket. Vi hade jämt tofflor, längre upp i stan kunde de gå i skor — så man såg det bara på kläderna många gånger. Mormor sydde lappaskor. Hon la ett stort papper på golvet så fick de sätta sitt ben på det. Så låg hon på knä och ritade av det och sen sydde hon efter det. Så hade hon becktråd precis som skomakaren, så hade hon träläster, så klädde hon dem med tyg. Det var ett slags

prickigt, grönt, rött och brunt tyg, av någon slags plysch, rutigt och prickigt och med kantband och en plös. Så hette de lappaskor för de var gjorda av lappar, inte av skinn. Folk kom och provade som man tänker till en skomakare, så hade hon ett litet rum som hon hade som verkstad för sig själv, och så stod hon på torget och sålde dem. (Hon fick beställningar också). Vi skulle alltid vara med och bära lådan. Hon tog väl en 75 öre, eller 1 : 25 för dem. Hon fick fattighjälp. Hon hade ramlat så hon var halt, så hon fick ha sådant arbete där hon inte behövde gå. Hon fick 5 kr. i månaden från fattighuset. Det skulle vara till hyran. Så kom det en lapp som vi glyttar sprang och hämtade femman. Hon dog i astma när hon var 63 år. — — — Mor sa alltid fattighuset' hon kunde inte få in att det sen hette sjukhem. Där var alla som blev sjuka, men alla som var vilse var också i samma sal. Jag hade en skolkamrat, Johanna, hon fick så många barn, hon kom ut där, och hade barnen med sig, så fick de gå och hjälpa till därute. Men de var i en enda klump därute, de blev inte sorterade. Jag var med mor därnere och hälsade på en som hette Ebba, en släkting till mor, då gick jag i skolan. Hon var konstig, det var många förr, tyckte jag. Det var på en liten paviljong med bara en liten glugg till fönster. Men de hade sina ljusa ögonblick då de fick lära sig sy och väva. Men det var ju inte bra att de gick omkring bland de sjuka.

Också kunde man gå och hämta mat om julen på Frälsningsarmén. Då följde vi alltid med. Då fick de en korg med ett bröd och en påse risgryn, liksom julklappar, sedan hade församlingshemmet grötfest för äldre. Först när de kom in fick de kaffe och smörgåsar, så delade de ut julklappar — ett litet förklä, eller ett par näsdukar, eller en handduk eller så — så fick de äta risgrynsgröt och om de inte kunde äta smörgåsarna, fick de hem dem i en påse, så vi satt alltid hemma och väntade på smörgåsarna. Men det var bara de som var mindre bemedlade som fick hjälp, dem gick de omkring och sade till. Det bodde en fin dam uppe på Clemenstorget, hon hade klart pengar, så bjöd hon hem oss till sig. Så blev vi klädda. Vi fick prova hos en sömmerska i Korsgatan, och vi fick så fina klänningar med nån sorts bårder på. Hon bjöd hem oss på mat och allting. Så skulle vi gå till en skoaffär i Mårtensgatan (där det danska wienerbageriet ligger nu) och prova skor. Det var min bror och jag för då var min mor ensam. När vi då provade var där en annan fin dam inne, ljus, med skinnmössa, de var ju klädda så då, det var 14 dagar före jul. Sedan en dag knackade det på vår dörr — då bodde vi i 7 :an, där flyttade mor upp när mormor dött. Mor låg och skurade golvet, där var ju trägolv, det gjorde hon var fredagskväll, det var nog lilla julafton för mor hade precis gjort i ordning. (Hon satt alltid och klädde någon ljusstake, hon klippte pappet som fransar, så gjorde hon själv ljusstake av trådrollar. Hon tog av den översta biten på trådrollen, så hade hon tre stycken med små ljus i. Det hade vi alltid, men vi hade

ingen gran — — Så knackade det på dörren, det var hon ifrån skoaffären som kom in och hade med sig en stor korg med allt möjligt i, och hon hade en liten julgran också. Vi kallade henne för Julängeln, hon kom fyra jular på rad. De gick mycket omkring och gav åt de fattiga så, de som hade det bättre. Där var flera familjer som fick, de kunde gå omkring och dela ut, när det var något. Hon hade frågat i skoaffären efter adressen och fick vår. Mor grät ju, hon var så rörd. Där var risgryn och rökt korv, där var så mycket så, och en påse choklad och apelsiner och det var vi ju inte vanda att få, vi fick ju aldrig något sådant utom om det kunde vara någon gång om fredagarna när mor handlat. Hon ville inte säga vad hon hette. Men annars var det ingenting om julen. Mor satte bara lite fur i en vas också var det ljusstakar och städat, så det blev liksom lite påmint om julen ändå.

Min styvfars mor, hon bodde uppe i Magle Kyrkogata, hon gick omkring och tiggde i affärerna. Det gjorde de mycket då. Hon hade en sjal och en rund korg under sjalen, så ställde hon sig bak vid dörren i affären. Hon gick mycket till han Bengtsson, där nu Scan ligger i Skomakaregatan. Nu var hon ju också ensam med sina barn. Så tog han korvbitar, en bit kött, ett stycke fläsk, och gav henne vid dörren, eller biträdena. Han så var snäll, den gamle. De gick överallt. Så fick de en kladd smör, en bit socker eller karameller. De gick nog ut till fattighuset, men där fick de inte så mycket. De var bland de fattigaste. Men det var kanske bara sådär var 14:e dag, när pengarna tröt. Där var en kamrat till mig som fått halva armen av i Bindegarnet, hon gick också. Så fick vi ju gammalt bröd, då gick vi bittida om morgon, $\frac{1}{2}$ 8 till Malmströms på Södergatan, så köpte vi kaksmulor och bröd från dagen innan. Då fick vi bröd för flera dagar för 25 öre.

De kunde få till sjukvård, och när de var mindre bemedlade kostade det ingenting. Mor fick utslag i hela huvudet av sitt arbete, så hon fick länge gå på lasarettet. Blev man förkyld fick man gå med det tills det var över. Och för huvudvärk fick man ligga ett par timmar. Men mor hade alltid huvudvärkspulver hemma. Det var ett pulver, då hette det acetylsalicylpulver, det skulle lösas upp i vatten. Det var i små paket.

Och mycket Hoffmans Nervdroppar, hjärtstyrkande, det hällde de på socker och åt. Det fick man köpa på apoteket.

Till Mattssons trädgård gick vi alltid och frågade om vi fick plocka bär, så fick vi 2 öre litern och det gjorde även de äldre. Då var där en fru som hade fått utslag. Då sa moster: "Ja, det blir i naturen, det kommer från jorden". — — — Då skulle de bara ha en spann med vatten och sitta på den och imma sig. Och det hjälpte.

Där bodde en klok gumma på Hospitalsgatan, hon var sådan så hon gick omkring. När de hade kikhosta, då skulle de ha droppar av renad tjära i

vatten, upp till tio-tolv, sedan skulle man gå nerför igen, så skulle kikhostan vara över. Men var man ordentligt sjuk fick man ju ta till läkare. Min bror fick scharlakansfeber, då låg han på ett litet epidemisjukhus i Östra Vallgatan, vid Botaniska. Men jag fick det aldrig. Febertermometer hade vi aldrig. Hade vi utslag satte vi på Zinksalva.

När mor gick på Bindgarnet, tog de visst 60 öre i veckan, där skulle bli till fri läkare.

Mormor smorde mig på handlederna och bröstet för engelska sjukan, det bodde här annars rätt många nere som smorde förr. De hade själva laborerat med någon smörja. Det skulle vara linnelappar, så smorde man handlederna och bröstet och knäskålarna eller anklarna och sedan skulle det sitta vissa dar, sedan skulle man ta bort det genom att tvätta sig med något. Man gjorde det på små barn som var klena.

Sedan kom spanska sjukan 1918, en hel familj dog uppe i Hospitalsgatan — — far och mor och fyra barn. Det var snuva och feber och ont i halsen. Judarna vid sidan om oss hade en jungfru som dog. Det var en täckt vagn som kom och hämtade henne — — det var ju smittosamt. En av mina skolkamrater dog också. Nervfeber grasserade när min mor var liten.

När det var midsommar kunde de gå utåt fälten, där växte ju blåklint och vallmo. De skulle ut och se på säd och potatis hur det var. I stadsparken var det vackra blommor och planteringar, men ingen lekplats och musikpaviljongen kom 1907, den brukade vi gå och höra på.

Det var änkefru Petter Olsson, som hade trädgården i 7:an. Hennes man hette Petter Olsson, så fick hon heta mor Olsson. Vi sa 'mor' framför namnet när vi tilltalade dem, mor Berggren, mor Jöns Larsson. Sinsemellan sa de du till varandra. När de talade om sin man sa de hans förnamn. Till vår mor sa vi aldrig 'du', det fick vi inte, det gjorde nästan inga. Om vi av misstag råkade säga det, skämdes vi.

De skrämde oss med sotaren, honom var vi rädda för. Och för polisen, här gick mycket poliser. Dem var vi rädda för. De hade de där kaskarna, och så fort vi såg en sån, sprang vi. Vi gjorde ingenting men vi visste ju att vi stulit äpplen. — — "Ni ska inte springa och skrika så", sa de när vi lekte här på Esplanaden. De gick inte i våra gator men Trädgårdsgatan, så Esplanaden och fortsatte upp Södergatan, så stod de i hörnet. Det var inte mycket bråk alls. Inga bråkmakare och inget löst folk, men där bodde en tattarfamilj i 5:an oppe på gaveln, när vi bodde där nere. Där var en massa folk hos dem, där var bråk alltid. Tattarna de spela kort, och så kom de ihop sig. Stån var ju inte så stor, så poliserna fick ju tvunget gå runt det lilla de hade.

Om kvällarna satt de på trappor alltid, så satt vi ock lyddes på om händelserna, som hade hänt. För de hade ju inte så mycket tidningar. Så kunde de

berätta för varandra, då var vi med. Och de stickade strumpor och vantar. En som de kallade för farmor, hon gjorde alltid såna här spetsar de hade på sofforna.

Där var Döden vi köpte sand av. Det var i Prennegatan. Vi hade såna där dass ute, där strödde vi sand. Inomhus har jag inte vatt med om, men jag vet att förr hade de och klippte grane, enekvistar. Så hade han ett träskjul med snedtak, där körde han till Lomma med häst och vagn och hämtade sand. Vi köpte en kapp, det var fem liter, det kostade en 12 öre. Så kallade de honom för Döden. Han var ju så mager, med knoterna ut i ansiktet. Och hans ene pojke hängde sig i porten — han hade det där konstiga över sig. Men döttrarna de blev gifta och allting, — — men sommar och vinter gick han i en stor överrock. Moren hon låg i många år och var sjuk. Så hörde vi att Dödens fru var död —. Det är huset, där ligger vid Godtemplargården på Prennegatan, nära Tvär-gatan, det kallades Dödens gård ännu av gamla. Godtemplargården är den första på vänster sida. Det hette Godtemplarsalen när mor var ung och gick dit och dansade och de spelade lite teater. De roade sig sådär för det vet jag att mor talade om att det var det enda man kunde gå och dansa på. Men där bodde vem som. Sen i Godtemplargården bodde Fritz Pärla, men det är ännu sen mor var yngre. Han var ju inte riktig. Han stod alltid på gatan och räckte fram handen: ”Fritz får en pärla”.

Så var där Vinthunden. Han hade så långa smala ben. De var längre än han själv. Också var där Spottegubben, han gick jämt och spottade efter oss. Så var där Lumpelars, han hade också en gammal trasig överrock alltid. Han bodde i ett litet hål vid sidan om oss i Mariagatan, men han var ensam — — han var alltid så slarvig.”

Godtemplarlogen "Lunds framtid" på Kulturen omkr. 1907. Foto: Folklivsarkivet.

Godtemplarlogen "Lunds framtid" på morgontur i Botan omkr. 1908. Foto: Folklivsarkivet.

VII.

DEN ENHETLIGA NÖDEN - RYKTE OCH FÖRDOM?

Inledningsvis anfördes olika uttalanden som visar att det förekom en negativ attityd till Nöden både inom de övre samhällsskikten och stadens arbetarbefolkning. Så entydiga dessa uttryck än ter sig kan misstanken kvarstå att de bara är representativa för ett mindre antal individer ur olika socialskikt. Det är därför angeläget att söka korrelera uttalandena med mer objektiva uttryck för den påstådda attityden. En närmare analys av den demografiska strukturen i området och staden i övrigt kan i detta fallet ge vissa indikationer.

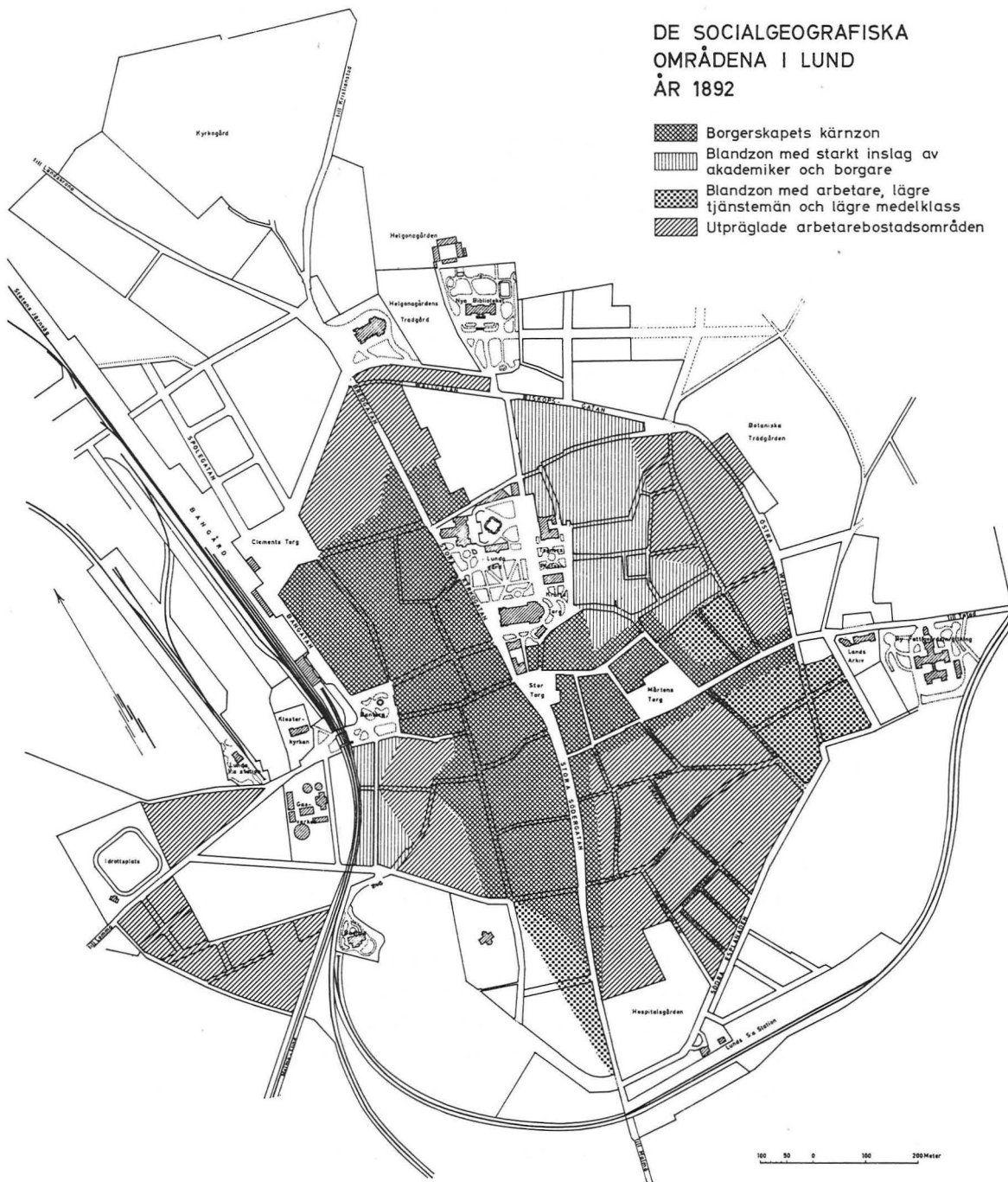
Undersökningen av befolkningsstrukturen i de s.k. migrationsfastigheterna gav till resultat att de högre ekonomiska och sociala samhällsskikten var obetydligt representerade. I kompletterande syfte har gjorts en socialgeografisk kartläggning över hela Lund år 1892 vilken här redovisas i schematiserad form av praktiska skäl (karta II).

Kartläggningen av befolkningsstrukturen i staden år 1892 ger samma bild för hela Nöden. Akademiker och "högre borgerskap" enligt titulaturen — i den senare gruppen innefattas sådana som högre ämbetsmän, industriidkare och handelsmän — saknades nästan helt i området. I tydlig kontrast gentemot detta står gruppens väsentligt större bosättning inom alla områden i staden där arbetarbefolkningen annars förekom talrikt. Förhållandet är delvis ett utslag av den allmänna socialgeografiska differentieringstendens som utmärker varje tätort. Till viss del kan praktiska omständigheter ha spelat in. Det var relativt få fastigheter i Nöden som hade karaktär av enfamiljsbostäder eller utan omändring erbjöd "ståndsmässiga" bostadsvillkor. Gentemot de äldre bebyggelse- larna i staden fanns ju den utgångsskillnaden att arbetarbosättningen där i stort sett var sekundär till övriga samhällsgruppers bosättning medan den var primär i Nöden och därför hade präglat så gott som hela fastighetsbeståndet särskilt i Nya Stan.

Det demografiska materialet har större relevans för frågan om attityd-

DE SOCIALGEOGRAFISKA
OMRÅDENA I LUND
ÅR 1892

- Borgerskapets kärnzon
- Blandzon med starkt inslag av akademiker och borgare
- Blandzon med arbetare, lägre tjänstemän och lägre medelklass
- Utpräglade arbetarbostadsområden

Karta II. Schematisk karta över de socialgeografiska områdena i Lund år 1892.

bildningen inom arbetarklassen och därmed jämförbara ekonomiska och sociala grupper. För dessa var inte den låga bostadsstandarden på samma vis ett praktiskt hinder för bosättning i Nöden.

I kommentaren till befolkningsstrukturen i migrationsfastigheterna påpekades att vissa grupper såsom lägre tjänstemän och kontorsfolk endast i liten utsträckning var bosatta där. Att detta verkligen gällde för Nöden i dess helhet framgår likaledes av 1892 års befolkningskarta. Kontorsfolket och de icke akademiskt utbildade lärarna, vilka markerats med gemensamt tecken på kartan, förekom spridda över staden dock för lärarnas del med en förtätning kring skolorna, där även tjänstebostäder fanns. Kontorsfolket vid denna tid var mindre talrikt, varför deras ringa förekomst i migrationsfastigheterna även under den sista perioden säger mer än befolkningskartan år 1892.

Beträffande de lägre tjänstemännen framgår det emellertid helt tydligt av befolkningskartan att de var underrepresenterade i Nöden. Deras frekvens var markant högre i området mellan gatusträckningen Sandgatan — Lilla Kungsgatan — Kiliansgatan — Råbygatan och den gamla Vallen i öster. Skillnaden mot de västra stadsdelarna innanför Vallen — med undantag för Bredgatan — är också påtaglig.

På befolkningskartan år 1892 har sammanförts en heterogen grupp — ”medelklass” — bestående av framför allt anställda i det sociala mellanskiktet, byggmästare, slaktare, bagare och husägare utan yrkestitel. Dessa är relativt litet förekommande i Nöden men visar en koncentration till nordöstra stadskärnan, som ju annars i mycket hög grad präglades av arbetarbosättning. Skillnaden mellan Nöden och sydvästra stadskärnan är dock inte markant på denna punkt.

Utöware av traditionella hantverk — utom skomakare och skräddare såtillvida de ej anges vara mästare, samt bagare, slaktare och byggnadsverksamma — var år 1892 föga representerade i Nöden. I detta fallet kan man dock inte utläsa någon skillnad gentemot andra, större bostadsområden. Vad som däremot framgår tydligt är att Mårtensgatusträckningen och Skomakargatan i högre grad än andra var hantverkargator.

Av det sagda framgår att det demografiska materialet i varje fall delvis stöder tanken att vissa samhällsgrupper av sociala skäl undvek att bosätta sig i Nöden. För de kontorsanställdas del, liksom f.ö. beträffande de handelsanställda, antydes det senare framför allt av punktundersökningen av migrationsfastigheterna. För de lägre tjänstemännens vidkommande styrkes det både av punktundersökningen och av befolkningskartan för år 1892. Beträffande den s.k. medelklassen visar båda materialen i varje fall på att gruppen endast förekom i liten utsträckning i Nöden. I det fallet var visserligen skillnaden tämligen ringa gentemot sydvästra stadskärnan. Men det bör då uppmärksammas

att i gengäld inslaget av högre borgerskap, tjänstemän, lärare och kontorsfolk samt akademiker var ganska stora där i motsats till i Nöden. Möjligen kan detta vara orsaken till att den diffusa "medelklassgruppen" var mindre företrädd i sydvästra stadskärnan än i stadens östra delar utom Nöden. Det vill säga att det inte fanns så stort utrymme för denna "medelklass".

Inom själva arbetarklassen kan man iakttaga demografiska drag som tyder på att det inom vissa arbetargrupper fanns en motvilja att bosätta sig i Nöden. Primärmaterialet för migrationsfastigheterna visar att arbetare inom livsmedelsindustrin och den grafiska industrin samt, under första och tredje perioden, läderindustrin blott i ringa utsträckning hade sina bostäder i Nöden ehuru dessa sysselsatte en stor del av stadens arbetarbefolkning, tillsammans under så gott som hela undersökningsperioden omkring 40 % med minskning på 1900-talet ned till 30 % år 1926. Självklart har de olika yrkesgruppernas bostadsområden delvis berott på arbetsplatsernas belägenhet. Men enbart detta synes knappast kunna förklara arbetarstrukturen i migrationsfastigheterna, vilket kan belysas med ett konkret exempel. Holmbergs mekaniska verkstad låg mellan Bytaregatan och Bangatan. Avståndet mellan området och stadens viktigare tryckerier — Berlings, Håkan Ohlssons m.fl. — var inte större än till Holmbergs mekaniska. Trots detta finner man att det senare företaget var en av de största arbetsgivarna för nödaborna medan den grafiska industrin överhuvudtaget spelade en ytterst obetydlig roll för deras försörjning. En kartering av Berlings stilgjutares och typografers bosättning år 1900 bekräftar den senare iakttagelsen, och även andra omständigheter antyder att det bland dessa grupper kan ha funnits en motvilja att bosätta sig i Nöden. (Se B. Åhströms sem. uppsats *Stilgjutare i Lund* s. 17.)

Den demografiska tendens som visat sig kan väl inte utan konfirmerande detaljundersökningar sägas definitivt slå fast en utbredd fördom mot Nöden inom de berörda arbetarkategorierna. Kombinerad med traditionsmaterialets utsagor synes den dock kunna tolkas såsom en sannolikhet.

VIII.

NÖDABON - EN FIKTION ELLER VERKLIGHET?

Det har framgått både att Nöden verkligen var något av en enklav i staden och att det fanns påtagliga fördomar mot området. Mot den bakgrunden kan man fråga sig *hur pass stark Nödens isolering var*. Åstadkom den yttre attityden att andra lundabor oberoende av yrke och social ställning endast i undantagsfall flyttade dit såsom direkt uppgivits av någon av nödaborna? (37) Gjorde ekonomiska och sociala omständigheter att nödaborna sällan lämnade sitt område. En tjänsteman som i decennier haft Nöden som sitt huvudsakliga arbetsfält har allmänt uppgivit att det var en anmärkningsvärd händelse ifall en nödafamilj flyttade bort från Nöden på 1930-talet. En av sagesmännen, som bosatte sig i ett hus på Södra Esplanaden, har i viss mån såsom en bekräftelse sagt: "När jag och min fru år 1935 flyttade in här i hyreshuset ansågs det som rena lyxen av våra grannar i Nöden." (16) Fanns det med andra ord en "nödabo"?

Befolkningen i Nöden utmärkte sig i själva verket för en mycket stor rörlighet såsom en undersökning av migrationsfastigheterna visar. Flyttningsrörelsen riktade sig mot själva undersökningsområdet, staden i övrigt och övriga Sverige. Den egentliga emigrationen och immigrationen spelade en obetydlig roll. Den högsta emigrationsprocenten — 2 % — uppnåddes under första perioden och sjönk sedan till 1 %. Ungefär hälften — mest gifta — av de utresande for till Amerika. Immigrationen var ändå mindre, då man bortser från de judiska trosbekännarna.

In- och utflyttningen mellan fastigheterna och Sverige utom Lund var hela tiden av vikt. Denna inflyttning uppgick under första perioden till 27 %. Direktinflyttningen visar sedan en långsamt sjunkande tendens och är under tredje perioden nere i 21 %. Absolut uttryckt innebar detta att 266, 139 och 140 personer under de tre perioderna hade de fåtaliga migrationsfastigheterna som första bostad i Lund. Konsekvensen av detta blir för hela Nödens del att

området i hög grad tjänade som upptagningsplats för den till Lund inflyttade arbetarbefolkningen såsom redan påpekats.

Utflyttningen från fastigheterna till övriga Sverige visar en motsatt tendens. I mellanperioden sammanföll in- och utflyttning procentuellt — 25 % — men under den första perioden var utflyttningen så låg som 18 % för att under den tredje uppgå till 32 %. Förmodligen berodde den stegrade utflyttningen till och minskade inflyttningen från andra orter på lundaindustrins tillbakagång under den tredje perioden.

Utflyttningen till andra städer var något vanligare än inflyttningen därifrån. Procentuellt förhöll sig stadsmigrationen till den totala in- och utflyttningen mellan fastigheterna och övriga Sverige sålunda :

utflyttning	35%	33%	44%
inflyttning	23	25	32

Som en — inte helt adekvat — jämförelse kan nämnas att de *ursprungliga* stadsborna utgjorde endast 5 % av fastighetsbefolkningen (920) — de infödda lundaborna fråntagna — under den första perioden, 8 % (623) under andra och 13 % (413) under den tredje perioden. Även om jämförelsematerialet här inte är helt likvärdigt är det uppenbart att en mycket stor del av lantborna kom in till området via andra städer och naturligtvis också andra delar av Lund.

Den intensivaste förflyttningen ägde rum inom Nöden. Inflyttningen från själva området till fastigheterna utgjorde 39 %, 49 % och 47 % under de tre perioderna. Häremot svarade utflyttningen 56 %, 41 % och 32 %. En ögonvittnesskildring från tredje perioden lyder: ”Det kan inte sägas att mina föräldrar var nöjda med bostaden på Trädgårdsgatan men de fann sig saktmodigt i förhållandena. Jag tror knappast att de hyste drömmar om en bättre tingens ordning när de under alla flyttedagar såg mängden av flyttlass i Nöden. Ibland tedde det sig som om alla flyttade på en gång. Hästvagnar och dragkärror fyllde gatorna. Ibland flyttade man inom samma fastighet, ibland tvärs över gatan. Det hände att man efter ett år flyttade tillbaka till den första bostaden. Det hände att man hamnade i en sämre bostad än man haft förut. Det var som ett lotteri med många nitar. Var fanns i Nöden ’bättre’ bostäder?”

Den starka flyttningsaktiviteten kan förefalla egendomligt. I stort sett hade man att välja mellan tvårumslägenheter med kök och enrumslägenheter med eller utan kokvrå. Den i våra ögon ringa differensen mellan lägenheterna var dock tillräckligt betydande. Det var inte bara så att t.ex. ökade barnkullar drev enrumsfamiljen över till tvårumslägenheten, om ekonomin tillät det. Också små ekonomiska motgångar kunde framtvunga motsatt rörelse. Men alldeles bortsett från de ekonomiskt föränderliga villkoren och de praktiska motiven fanns det

säkerligen en annan, mycket stark drivfjäder som stundom också skymtar i upppteckningsmaterialet — det obesegrade hoppet om något bättre.

Den inre migrationen i området var emellertid inte helt dominerande. Utbytet mellan Nöden och övriga Lund visar sig i själva verket ha spelat en betydande roll.

Under första perioden utgjorde de ifrån övriga Lund till undersökningsfastigheterna inflyttade 32 % av hela befolkningen. Den höga procenten skulle kunna förklaras av den rådande bostadsbristen för arbetarna i Lund. Under den följande hade den också sjunkit till 25 %. Men under sista perioden var den uppe i 31 %, vilket ju är ett mycket starkt utslag. Utflyttningen till övriga Lund var å andra sidan — bortsett från den första perioden då "kolonisationen" av området tydligt avtecknar sig — något högre: 22 %, 33 % och 34 %.

Det fanns uppenbarligen vissa områden i staden vilka i socialt och ekonomiskt hänseende överensstämde med undersökningsområdet och varemellan det gick en ström av in- och utflyttare. Bostadsstandarden inom dessa områden var likartad: i de enskilda fallen ibland bättre och ibland sämre.

De gator i staden som framför allt korresponderade med migrationsfastigheterna och Nöden var: Stora Södergatan som hade det i särklass största utbytet, särskilt gällde det gatusträcken 28—56, 23—29 och 45—53; därefter Stora Tomegatan, där flyttningen jämnt angick hela sträckningen 3 till 43 och på andra sidan främst 28 till 48, samt Östra Vallgatan, där sträckan 45 till 63 utgjorde ett nästan helt sammanhängande utbytesområde. Därtill kom i Östra Vallgatan en nu sedan länge försvunnen bebyggelse på Botans plats. Inte fullt samma betydelse hade Sankt Månsgratan, där flyttningen var starkt koncentrerad till vissa fastigheter och särskilt husen 9 till 23 utgjorde en obruten rad av in- och utflyttningfastigheter. Ett av allt att döma likartat utbytesområde utgjordes av småhusbebyggelsen vid Allhelgona Kyrkogata och Lasarettet.

Bland övriga gator som hade ett tämligen starkt utbyte med migrationsfastigheterna bör först och främst nämnas Bredgatan och då särskilt fastighetsraden 5 till 21; Lilla Fiskargatan med spridda fastigheter; Magle Lilla Kyrkogata med gatusträcken 18 till 28; Trollebergsvägen med spridda fastigheter samt vissa delar av Östra Mårtensgratan. Vissa korta gatuavsnitt av Lilla Algatan och Tomegapsgatan hade också ett tämligen stort befolkningsutbyte med Nöden. Det är dock närmast förvånande att flyttningen från denna del av staden inte var större. Hjortsgatan och framför allt Sankt Annegatan hade en påfallande liten korrespondens.

Litet lägre flyttningfrekvens än de ovan nämnda hade t.ex. Bankgatan, Bytaregatan, Grönegatan, Skomakaregatan, Stora Gråbrödersgatan och Västergatan, samtliga gator som inte i sin helhet eller kanske ens till större delen synes

ha svarat mot undersökningsområdet men där vissa fastigheter korresponderade med migrationsfastigheterna.

En annan grupp av utbytesområden utgjordes av låghusbebyggelsen i stadens lyckor, vilken inte alltid var åsatt fastighetsnummer och därför är svårare att i detalj bestämma. Särskilt bör nämnas Ehrenbergiska lyckan, Papegojlyckan, Sankt Månslyckan och Smörlyckan, Möllevången och den numera försvunna hussamlingen vid nuvarande Trollebergsvägen som gick under benämningen Jutahusen. Också Spoleatorpsområdet hörde dit.

Till synes motsäger detta starka befolkningsutbyte mellan Nöden och övriga Lund vad som tidigare sagts om de negativa attityderna till området. En viss nyansering av fördomen kan denna migrationsbild under alla förhållanden sägas ge. Å andra sidan får man inte bortse ifrån att inflyttningen till området ju skedde med bibehållande av den sociala strukturen. Den modifiering av uppfattningen om fördomens styrka som det statistiska materialet ger anledning till gäller alltså närmast för de med tyngre arbeten sysselsatta. Migrationsrörelsens odisputabla resultat står dock fast; f.d. nödabor fanns i själva verket spridda över hela staden och arbetare och småfolk från övriga Lund blev i stor utsträckning nödabor. På så vis var nödabon endast en fiktion, och uppfattningen om Nödens totala isolering en stor överdrift.

Även om nödabon i statistiska hänseende ter sig som något av en dikt och därmed omvärldens generaliserande syn på inte bara befolkningen i Nöden utan också själva området mister i saklig styrka, så finns det dock en kärna av sanning i generaliseringarna. Man anar detta vid samtal med sådana som vuxit upp i Nöden; redan det starka intresset för området är en indikation på att dessa upplevt sig själva såsom just nödabor. Utredningen av bofastheten bland nödaborna kan sägas bekräfta iakttagelsen.

Utan omfattande undersökningar kan man inte med större säkerhet beräkna hur stor del av befolkningen som stannade inom Nödens gränser t.ex. så lång tid som behövdes för en barnkull — eller en del av en kull — att växa upp. Med beaktande av både migrations- och bofasthetsrörelsen förefaller det emellertid inte omöjligt att mellan tjugofem och femtio procent av nödaborna kan ha nått den bofasthetsgraden under 1910—1930-talen. Vad som under alla förhållanden står klart är att en betydande del av befolkningen var bosatt så lång tid i Nöden att området kom att uppfattas såsom en hembygd av den. Det var dessa människor, permanent bosatta i en fastighet eller ambulerande inom området, med eventuella avbrott, vilka lärde känna varandra till utseende, vanor och namn. Det var dessa som reagerade när andra i deras grupp flyttade ut ur Nöden, och det var de som själva märktes då de lämnade området. De var de verkliga nödaborna i motsats till de många anonyma som endast drog igenom området eller oavbrutet flyttade in och ut mellan det och

övriga staden. Nödaborna var de för vilka en rad öknamn var — och ännu är — självklara begrepp: Benbrytargatan, Horeborg, Nödens slott, Johan Gardist, Järnrygg, Döden, Jöns Bier, Marna på Hörnan och många andra.

Tabell över migrationen i undersökningsfastigheterna.
Inflyttning från

	1:a (981)	2:a (786)	3:e (666)	1920—25 (155)
övriga Lund	32%	25%	31%	18%
övriga Sverige	27	25	21	43
utlandet	2	1	1	3
Nöden	39	49	47	36
Utflyttning till				
	(684)	(462)	(392)	(68)
övriga Lund	22	33	34	27
övriga Sverige	18	25	32	29
utlandet	4	1	2	7
Nöden	56	41	32	37

Anmärkning: Data för de tre perioderna omfattar alla vuxna personer som under någon tidpunkt har varit bosatta i fastigheterna och för vilka in- och utflyttningsort antecknats i kyrkoböckerna. Uppgifterna för tiden 1920—25 avser däremot endast sådana personer som flyttat in i fastigheterna fr.o.m. 1920 och alltså inte alla i fastigheterna bosatta.

IX.

DET DIFFERENTIERADE NÖDEN

Det karakteristiska för de inledningsvis anförda uttalandena om Nöden är att området — och dess befolkning — i de utomstående ögon har varit en enhet. Instängt mellan de livligt frekventerade stråken Stora Södergatan och Västra Mårtensgatan samt Södra Esplanaden och Råbygatan eller — från 1930-talet — Bankgatan har området tätt sig som en social, ekonomisk och byggnads-mässig enhet. Det fanns också starkt fog för den synen såsom redan delvis framgått. Inte något område i staden uppvisade en så enhetlig socialstruktur som Nöden. En numerärt, dominerande arbetarbefolkning fanns på många håll i staden inom vallarna, strängt taget överallt utom just i centrum, men överallt utom i Nöden var den blandad med starka inslag av annan befolkning. Befolkningskartan för år 1892 visar mycket tydligt denna skillnad. Mot slutet av undersökningsperioden kan man väl visserligen räkna med att någon förändring hade inträffat, men i huvudsak har läget varit detsamma.

Det fanns alltså sakligt fog för uppfattningen att den inre delen av den syd-östra stadskärnan var enhetlig. Men verkligheten har en tendens att skifta allt efter det perspektiv den betraktas i. Var Nöden också en enhet för dem som bodde där?

NYA STAN OCH TVÄRGATSOMRÅDET

I samband med att Nöden och den eventuella saneringen av området allt mer har kommit i lundabornas blickpunkt har också frågan om Nödens gränser tagits upp på möten och man och man emellan. I verkligheten är det emellertid omöjligt att draga en bestämd gräns för området. Det finns åtskilliga individuella uppfattningar, betingade inte minst av — som det tycks — var sagesmännen själva har bott. Det väsentliga för denna undersöknings vidkommande är nu inte i och för sig att söka fastställa var majoriteten av nödaborna själva

har velat draga gränserna. Det är istället främst att belysa hur differentierat området kunde te sig inifrån sett.

En något oklar gränsdragning förekommer i en del uppteckningar. Nöden var området från Stora Tvärgatan söderut, således till Södra Esplanaden, och mellan Prennegatan och Trädgårdsgatan. (7, 12) Samma område kallas också Nya stan. (12) Andra betecknar området från Stora Tvärgatan till Södra Esplanaden — utan angivelse av gränser i väster och öster — som Nya stan. (10, 41) Men samma område har därjämte kallats för Nöden synonymt med Nya stan. (24) En sagesman säger: ”Denna stadsdel hörde jag mest kallas för Nya stan. Judéen eller Nöden kom väl i senare tid. Området räknades väl från Södra Esplanaden och upp till Tvärgatan, från Prennegatan till Råbygatan.” (28) Bägge dessa senare har alltså fattat Nya stan och Nöden som identiska områden och avser den yngre bebyggelsedelen. En tredje sagesman har en graderad skala över Nöden: ”Det centrala Nöden låg omkring Prennegatan — Korsgatan — Mariagatan — Hospitalsgatan. Där bodde di riktige nödapågarna — de var oftast di fattigaste bland di fattige. — — — Stadsdelen kallades oftast Nöden — men sällan Nya stan.” (46)

I det senare fallet, liksom i några andra, får man en antydning om att vissa delar av den sydöstra stadskärnan var mer Nöden än andra. Det område som i samtliga fall mer eller mindre klart har åsyftats är egentligen Nya stan, ett begrepp som alltså för många har varit synonymt med Nöden. Den gamla Prennegatan torde i allmänhet ha räknats både till Nöden och Nya stan, ehuru sagesmännens uttalanden eller upptecknarnas nedskrivningar stundom kan tolkas i motsatt riktning.

Tvärgatorna skulle däremot inte ha hänförts till Nöden. Detta säges direkt av några sagesmän.

”Jag bodde på gränsen mellan vad man brukade kalla Nya stan och Gamla stan. Nya stan kallades också Nöden eller Judéen.” (29)

”Vi var inte riktiga nödaungar utan ett steg högre upp på rangskalan.” (38) Från Stora Tvärgatan gick man sällan söderut tillägger sagesmannen.

”Allt nedanför Stora Tvärgatan och fram till Esplanaden kallades Nya stan. Stora Tvärgatan kallades Nödens port och det var ett strå vassare att bo där. Det ansågs lite finare av oss nödabor.” (41)

”Vi räknade inte Tvärgatorna till Nöden.” (25)

Här föreligger alltså fyra direkta påpekanden om att Nöden låg söder om Stora Tvärgatan eller att det var socialt finare att bo i Tvärgatorna. Det psykologiskt intressanta är att av dessa fyra, som direkt sett sig föranlåtna att framhålla skillnaden, de tre första var bosatta just i Stora Tvärgatan medan den fjärdes svärföräldrar bodde i Lilla Tvärgatan. I det sistnämnda fallet har det emellertid också framkommit att svärmodern trots allt uppfattade det som

Hörnet Lilla Tvärgatan-Bankgatan 1924. Foto: Lunds Byggnadsnämnd nr 195.

Korsgatan nr 7 omkr. 1910. Foto: Folkliivsarkivet.

deklasserande att bo i Lilla Tvärgatan, och att en av de övriga räknade sig som nödabo. (41) Trots dessa motsägelser finns det dock inget tvivel om att Stora Tvärgatan och då även de övriga gatorna i den gamla bebyggelse delen av många i området ansågs socialt bättre än gatorna i Nya stan. Denna uppfattning delades inte enbart av dem som var bosatta i Tvärgatsområdet. En av husägarna i Mariagatan, vilken varit bosatt i sitt hus i över 50 år och har en mycket positiv uppfattning om området säger på tal om en skolkamrat som blivit småskollärarinna — en sällsynthet inom nödabefolkningen — sålunda: "Men hon var från Stora Tvärgatan, det var inte Nöden. Hon var ingen nödauunge. Tvärgatorna hörde inte till Nöden. Det var det som låg söder om. Vi var nog litet sämre." (50, se även 31 i det följande.) Även om man får räkna med att de som bodde i Tvärgatsområdet mer än andra höll på att det fanns en skillnad inom området, så fanns samma uppfattning även söder om Stora Tvärgatan.

De här anförda yttrandena pekar på att det gjordes en klar åtskillnad mellan den äldre och den yngre bebyggelse delen av Nöden. Så var emellertid inte alltid fallet. Några sagesmän har räknat upp vilka gator som hörde till Nöden och nämner därvid också flera gator i den äldre bebyggelse delen. En hänför sålunda bägge Tvärgatorna till Nöden och menar därtill att Grynmalargatan var "extra typisk" för området. (3) Stora Tvärgatan och Grynmalaregatan räknas dit även av två andra. (20, 27) Det kan noteras att dessa sagesmän hörde hemma söder om Stora Tvärgatan. En annan sagesman, också från Nya stan och med både iakttagelseförmåga och lokalhistoriskt intresse säger: "Bland oss har meningarna gått isär om begränsningen av Nöden. För min del anser jag att det omfattade följande: området norr om Stora Tvärgatan upp till Lilla Tvärgatan, västerut begränsades det då av Lilla Södergatan och österut av Råbygatan. Men andra anser att det bara var södra delen av Stora Tvärgatan och området söder därom. Min motivering för den större omfattningen är att jag tyckte befolkningen var enhetlig i hela det området." (30)

Det individuella betraktelsesättet var således i grunden avgörande för om det fanns en gräns mellan den bättre och den sämre delen av Nöden och var i så fall denna gick. I själva verket förekom på samma vis också finare nyanseringar. Man har urskiljt grader mellan gatorna i Nya stan-delen av Nöden, t.ex. har flera nödabor ansett att Hospitalsgatan var den uslaste. En gammal sagesman, som uppger att namnet Nöden förekom redan 1909, då hon flyttade ned i området och menar att det tidigare kallats Nya stan, säger: "Nöden, det var mest Korsgatan och Mariagatan och Hospitalsgatan. Ja, Prennegatan och Trädgårdsgatan också, men det var egentligen inte Nöden för där var trädgårdar. Jag skall säga att där var idylliskt på Prennegatan innan Pensionärs-

hemmet kom, för där var kolonier. Tvärgatan, nä, det var inte Nöden och inte Grynmalargatan heller. Det var mest Korsgatan. — — — Ja, det var skillnad på gatorna.” (31) Uttalandet går som synes knappast att lägga till grund för en definition av Nöden men som en illustration till den nyanserade uppfattningen om gatorna ägnar det sig väl.

Även om det område som i undersökningen kallas Nöden för utomstående i allmänhet tett sig som en enhet är det således tydligt att många nödabor gjorde en social gradering mellan Nya stan och Tvärgatsområdet. Det senare var något av en övergångszon till Gamla stan, ehuru uppenbarligen socialt ”nedsmittad” av Nya stan. Man har då anledning att fråga sig vilken saklig grund som fanns för de bägge uppfattningarna i Nöden utom den bebyggelsehistoriska.

En murarson, som vuxit upp i Lilla Tvärgatan och Grynmalargatan och har ett starkt lokalhistoriskt intresse, säger: ”Benämningar på olika stadsdelar var norr, söder, öster, väster. Som hjärtat av staden räknades Stora Södergatan, Stortorget, Kyrkogatan och Bredgatan med en del bigator ut med järnvägsstationen till. Bebyggelsen där var merändels 1—2—3-våningshus, kanske något ännu högre instuckat här och där, och beboddes till stor del av affärsmän och andra näringsidkare med butiker och verkstäder. I många fall ägde de fastigheten. Kommer man ner i Stora och Lilla Tvärgatorna var envåningshus det mest vanliga, många för en familj. Folket som bodde där var till större delen arbetare. En del drev egen rörelse som t.ex. hökare, skraddare, skomakare och snickare m.fl. som med sina skyltar visa att dom fanns till.” Om Nya stan fortsätter sagesmannen: ”Envåningshusen var högre, de flesta med vindskupor ovanpå som familjer och enskilda bebodde. Det var samma sorts folk och näringsidkare som hade sin hemvist där. Men även större delen av till Lund inflyttade judar valde med förkärlek de kvarteren.” (10)

Sagesmannen har här tangerat flera av de olikheter som fanns emellan Nya stan och den övriga delen av det område som i undersökningen kallades Nöden. Medan familjebostäder, d.v.s. bostäder avsedda endast för en familj, överhuvudtaget inte fanns i den nya bebyggelsen på Ripas f.d. tomter förekom de i viss utsträckning i Tvärgatsområdet. Att hantverkarna och deras rörelser särskilt nämnts från Tvärgatorna är inte en slump. Det var där de fåtaliga, riktiga affärerna i området var belägna, det var också där man fann de flesta självständiga, större verkstäderna som framgått. När sagesmannen omtalar att judarna framför allt sökte sig till Nya stan har han också rätt vilket visas längre fram. Den judiska befolkningskoncentrationen till den sydligare delen av området är påtaglig. Det fanns också vissa yttre skillnader i gatornas och tomternas utseende, såsom påpekats tidigare, samt i husens byggnadsstil, eftersom flertalet hus i Tvärgatsområdet var något decennium äldre än de i Nya stan. Befolk-

ningskartan för år 1892 visar också på att det fanns en svag skillnad i befolkningsstrukturen; den sociala differentieringen var något större i Tvärgatsområdet. Primärmaterialet ger dessutom ett intryck av att det fanns en något olikartad skiktning inom arbetar- och småfolksklassen. Mitt intryck av det statistiska primärmaterialet är att olika lågavlönade, icke direkta kroppsarbetaryrken var något vanligare i Tvärgatsområdet.

Det fanns alltså i viss mån en reell skillnad mellan Nya stan och Tvärgatorna. När den ovan anförda sagesmannen säger att det var samma slags befolkning som bodde i de bägge områdena har han å andra sidan också rätt. Den socialgeografiska gränsen var långt ifrån knivskarp. Samma arbetar- och småfolkskategorier som huvudsakligen bebodde Nya stan förekom också norrut, och dominerade där även absolut sett vilket befolkningskartan visar. Skillnaderna mellan de bägge områdena var endast relativa och varierade i det norra området starkt från fastighet till fastighet. Den generella bostadsstandarden skilde sig inte påtagligt åt mellan de bägge områdena och den judiska befolkningstätheten i Tvärgatorna överträffades i staden endast av den i Nya stan. Det var alltså i realiteten endast fråga om gradskillnader mellan den äldre och den yngre bebyggelsedelen av Nöden.

De attityder som ett intervjumaterial tecknar är oftast av principiell art — däri ligger både dess förtjänst och dess svaghet. Förtjänsten på så vis att man erhåller den generella, sociala värderingen och svagheten i det att man inte kan mäta värderingens styrka. I det senare fallet kan det migrationsstatistiska materialet vara till värdefull hjälp. Om det i detta fallet förelåg en djupgående social skillnad mellan den äldre bebyggelsedelen av Nöden — betecknad B — och den yngre — betecknad A — borde detta avspeglats i migrationsrörelsen.

I annat sammanhang har påpekats att bofasthetstendensen under de andra och tredje undersökningsperioderna, bedömd efter utvecklingen i de särskilda "migrationsfastigheterna", blivit ensartad för A- och B-områdena. Detta har visserligen ingen direkt relevans för frågan om den sociala värderingen av den äldre och den yngre bebyggelsedelen i Nöden. Men det antyder att den positiva inställningen till det egna området inte var större i Tvärgatsområdet än i Nya stan. Dock bör tilläggas att migrationsfastigheterna i B-området hade samma befolkningsstruktur som i A-området. Migrationsmönstret i B-området kan alltså sägas gälla endast för arbetar- och småfolksklassen.

Av större vikt för bedömningen av de socialgeografiska attitydernas styrka är själva migrationsutbytet mellan Nödens bägge delområden. En sammanställning över detta har lämnats nedan liksom över utbytet med övriga Lund. Bil 3. Då exceptionella förhållanden rådde under första perioden — Nya stan höll ju då ännu delvis på att bebyggas — är de andra och tredje perioderna bäst ägnade att kommentera.

Migrationstendenserna för de undersökta fastigheterna är inte entydiga i alla avseenden. Utflyttningen från migrationsfastigheterna och inflyttningen till B-fastigheterna från A-området pekar på ett obetydligt stegrad utbyte mellan de bägge perioderna. Procentsiffrorna för inflyttningen till A-fastigheterna från B-området, vilka bygger på det vida största materialet, avspeglar emellertid inte alls någon förändring. Med beaktande av bägge tendenserna får alltså sägas att man inte kan iakttaga vare sig någon påtaglig ökning eller minskning i befolkningsutbytet, som har utgjort ca 10 % av den totala migrationen under andra och tredje perioderna. Om man tar hänsyn till enbart migrationsrörelsen mellan de bägge delområdena i Nöden och Lund i övrigt samt de bägge områdenas ytenheter och bostadstillgångar i förhållande till övriga staden står det dock klart att migrationen mellan Nya stan och Tvärgatsområdet i själva verket var mer betydande än denna procentsiffra tycks visa. Om man håller sig enbart till A-fastigheterna, som har det statistiskt bästa materialet, visar det sig att av dem som flyttade in dit från staden, medräknat Tvärgatsområdet, ca var tredje respektive var fjärde flyttade in från det senare till Nya stan under de bägge undersökningsperioderna, medan ungefär var fjärde av dem som lämnade Nya stan för andra delar av Lund valde Tvärgatsområdet. Den ömsesidiga migrationsrörelsen och dess storlek varnar för en överdriven uppskattning av den socialgeografiska värderingens styrka i Nöden. Den grundläggande likheten ifråga om befolkningstruktur inom de bägge delområdena har snarare ytterligare verifierats.

Å andra sidan finns det vissa migrationsolikheter av intresse. Det är sålunda påtagligt att Tvärgatsområdet i väsentligt högre grad hade sina migrationskontakter med övriga Lund. Särskilt tydligt kan detta iakttagas vad utflyttningen beträffar. Den under tredje perioden avtagande rörelsen mellan staden i övrigt och Tvärgatsområdet motsvaras av en ökad inre migration. Mönstret motsvarar dock ganska väl den schematiska socialgeografiska gradering som uppteckningsmaterialet låter ana: Nya stan — Tvärgatsområdet — övriga staden. På motsatt vis ökade Nya stans utbyte med övriga Lund en del medan den inre migrationen avtog något. Att inte en markant ökad invandring från Nya stan till Tvärgatsområdet kan iakttagas skulle kunna förklaras av att invånarna i den senare delen nu lämnade den i mindre utsträckning än tidigare varför inflyttningmöjligheterna avtog.

Det kan alltså sägas att det statistiska materialet svagt bestyrker den sociala värderingsskalan A-område — B-område — övriga Lund och antyder att de socialgeografiska attityderna delvis har bestämt migrationsmönstret.

DEN SOCIALA SKIKTNINGEN

Om förhållandena i Nöden har en av sagesmännen sagt: "Det var en ganska enhetlig miljö med sammanhållning och tillfälliga, uppblussande stridigheter mellan gubbar och käringar. Befolkningen var en genuin arbetarbefolkning men likväl kunde man särskilja vissa familjer som mera än andra slog vakt om sin integritet och då ansågs vara finare. Där bodde alkoholister och kriminella om än i försvinnande minoritet gudskelov. — — — Gängen bestod mest av de fattigaste, där föräldrarna eller morföräldrarna inte kunde sätta hårt mot hårt. Vissa ungdomar började tidigt använda sprit. — — Vissa pojkar och flickor ansågs av föräldrarna ovärdiga att beblanda sig med. Dit hörde L. och H. L. m.fl. L. blev med tiden en skötsam murare utan vank, medan H. alkoholiserades och dog en för tidig död. Dessa olämpliga kamrater ansågs socialt missanpassade men det ordet var inte fött vid den tiden." (48)

Sagesmannen berör här den stratifiering som baserade sig på människornas allmänna sociala anpassning och förmåga att följa de genomsnittliga nödabornas normer. Frågan har tidigare tangerats i anförda uppteckningar; man har omedvetet ställt den "normala" nödabon i kontrast till utpekat "löst folk" som uppehöll sig i Nöden. Samma rent sociala kategoriindelning kan skymta i andra uppteckningar, t.ex. då man talar om "tattarfamiljer" inom befolkningen. Även om materialet inte kan ge en klar uppfattning om var dessa sociala gränser gick eller vad som närmare betingade dem är det tillräckligt för att dokumentera att nödabornas anpassningskrav i grunden inte skilde sig från andra samhällsgruppers eller annan arbetarbefolkning. Den hos många "normala" nödabor överdrivna spritkonsumtionen gav inte absolution från plikten att sköta sitt arbete, försörja sin familj och leva utan konflikt i övrigt med samhället. Den som inte kunde fylla kraven blev inräknad i områdets sociala underklass.

I Nöden fanns inte bara ett asocialt underskikt och ett socialt välanpassat mellanskikt utan också ett överskikt. "Av litet högre klass" var husägarna (32, 37) och vicevärdarna. (40) Andra smågrupper som framhäves är hökarna och poliserna (23, 45), de förra dock kanske i verkligheten för att de stundom var husägare och de senare för att de var vicevärdar. Sannolikt är det främst gruppernas litet bättre ekonomiska förhållanden som gjort att de utpekats. Det finns emellertid också antydningar om att det med en gynnsammare ekonomisk ställning kunde följa något avvikande sociala beteenden, såsom den ovan anförde sagesmannen uttryckt det — de slog vakt om sin integritet. T.ex. säger en husägardotter: "Jag minns väl hur man gick ut och satte sig på trapporna och pratade med varandra. Så gjorde särskilt kvinnorna. Vi gjorde det aldrig, för mor tyckte inte om det." (63) På annat ställe heter det bl.a. att modern inte

umgicks i huset eller deltog i kvinnornas trappumgänge. Maken var nykterist. Bland husets kvinnor var en, heter det, som kallades för "Skånska Dagbladet för hon var så skvallrig". (22) I en annan uppteckning omtalas att barnen beordrades hålla sig till "egna gården" eller leka inomhus. Modern — maka till en husägare — ville att barnen skulle hålla sig borta från andra barns eventuellt fördärvliga inflytande. (20) I en annan uppteckning heter det att sådana föräldrar som stod litet högre upp på rangskalan sökte hålla sina barn borta från umgänge med andra: "Jag minns att det bodde något stadsbud och några poliser därnere som ansågs flyta ovanpå och deras barn fick inte delta i våra lekar." (23) Ytterligare antydningar om en medveten social segregation saknas inte i materialet men ingenting tyder på att den var ett allmänt och påtagligt fenomen. Vad man mer eller mindre klart kan skymta ter sig mera som konturerna till ett psykologiskt mönster än en tydlig social stratifiering. På allmänna grunder kan man givetvis dock sluta sig till att segregationstendenserna inom den lilla ekonomiska överklassen i Nöden har varit starkare än upptecknarna observerat. Samtidigt bör dock betonas att den grupp som kan komma ifråga var mycket liten. Ägarna till en ganska stor del av husbeståndet bodde t.ex. utanför Nöden och för flera av de arbetare som var husägare gällde att de hade all möda att behålla sina hus, såsom också framgår av ett par uppteckningar.

Av större betydelse än den medvetna, sociala stratifieringen har säkerligen den varit som betingades av de ekonomiska skillnaderna inom befolkningen. Trots den utifrån och uppifrån sett likartade ekonomiska strukturen i Nöden fanns det nämligen utslagsgivande differenser. Skillnader i alkoholkonsumtion, inkomster och familjestorlek åstadkom standardojämheter som tydligt avspeglar sig i traditionsmaterialet. Som kan utläsas av intervjuerna kom de främst till uttryck inom bostadsskick och daglig livsföring. — T.ex. heter det om en familj där fadern var polis, husägare och vicevärd i andra fastigheter: "Varje familjemedlem hade sin egen bädd, till skillnad från arbetarna." (20) — Uppteckningarna täcker här en skala från rena armodsförhållanden till vad som skulle kunna betecknas småborgerlig miljö. Såsom en analog företeelse kan man karakterisera t.ex. den bland nödebarnen sällsynta skridskoåkningen på Idrottsplatsen. Medan barnen som regel höll till på olika "vanningar" kunde enstaka barn från mer välbeställda hem besöka den avgiftsbelagda Idrottsplatsen. (28, 23) Måhända kan sådana besök också ha varit utslag av en strävan efter social upphöjelse genom finare umgänge. Idrottsplatsen var ju överklassens skridskoåkningsbana.

Sannolikt kom en del egentligen enbart ekonomiskt betingade skillnader att socialt institutionaliseras. I det gängse nödahuset — särskilt i Nya stan — fanns såsom nämnts en påtaglig standardskillnad mellan bostäderna i botten-

våningen och de på svalen. I allmänhet gällde givetvis, i varje fall för de stora barnfamiljerna, att de som bodde på svalen hade det sämre ekonomiskt ställt än de i bottenvåningen. Det fanns i husen en faktisk socialekonomisk gradering. Det heter också: "Där bodde mycket fattiga människor i dessa kupor med bara ett litet rum, där alla åt, bodde och sov. De hade icke heller kök, toalett (!) eller tvättmöjligheter. Jag kommer ihåg att mor alltid tyckt synd om stackarna. Vår våning däremot bestod av två rum och kök och det räckte bra till oss fyra personer." (32) I denna uppteckning är det endast den faktiska socialekonomiska skillnaden som kommenteras. I några uppteckningar får man emellertid en antydning om att man på svalen levde i ett speciellt socialt rum och att innehavet av en tvårumslägenhet i bottenvåningen hade ett socialt egenvärde, alltså var en statussymbol. T.ex. sägs det: "Det ansågs rätt välbeställt att äga en tvårumslägenhet" (45), och en annan uppger: "Endast fast anställda kunde ha tvårummare, det ansågs fint att ha. Oftast hyrde även de ut ytterrummet. Nygifta bodde ofta i ett ovanrum." (33)

Traditions materialets uppgifter om den sociala stratifieringen i Nöden, sådan den uppfattades av nödaborna själva, är relativt få och svaga. Det är inte omöjligt att detta delvis avspeglar verkligheten. Till viss del beror det emellertid säkerligen på dels att sociala fenomen av detta slag är svåra att iakttaga och dels att utfrågarna har varit otillräckligt förberedda på denna punkt. De påvisade tendenserna är emellertid tillräckligt tydliga för att man skall kunna dra den i sammanhanget viktigaste slutsatsen: för nödaborna själva tedde sig områdets befolkning ingalunda som en social enhet. Även om det verkar för starkt att tala om verkliga klasskillnader så fanns det en gradering av människorna i området, vilken i princip icke skilde sig från andra områdens.

X.

STADENS ELDORADO

Superi, skörlevnad och allmän kriminalitet har varit ett av de dominerande dragen i fördomsbilden av Nöden. Hur har det i verkligheten förhållit sig med detta, hur har nödaborna upplevt förhållandena och hur förhöll det sig på andra håll i staden?

Av traditionsmaterialet framgår med all tydlighet att nykterhetsrörelsen inte hade ett av sina starkare fästen i Nöden, ehuru godtemplargården var belägen där. Absolutism torde ha varit relativt ovanlig. Sprit ingick uppenbarligen normalt i det manliga umgänget och uppges även ha använts på arbetsplatsen. (46)

Direkt spritmissbruk inom familjen — män eller fäder — omnämnes i några uppteckningar, men detta tog sig också uttryck i uppträden utanför hemmet och kom därmed att ingå i den yttre, sociala miljön. T.ex. heter det på tal om områdets mest legendariske missbrukare och slagskämpe, knappast obekant för någon av de verkliga nödaborna: "Han söp sig ofta full nere vid bryggeriet, som förresten var ett populärt tillhåll för fyllbultarna, där de söp, slogs och spelade kort om lördagskvällarna. Slagsmål arbetarna emellan kunde då för tiden höra till dagordningen och polisen fick alltsomoftast ingripa." (32) En annan säger, dock klart överdrivet: "Det var inte många fredagskvällar de kom hem nyktra. Hos Hovanders vid Stortorget tog de sina "diskare" när de gick från arbetet om fredagarna. För att det överhuvudtaget skulle bli några pengar kvar på avlöningen så skickades pysarna i regel till fädernas arbeten för att åtminstone lägga beslag på en tia. Detta gällde dock inte bara arbetare från Nöden." (40)

Fylleri har naturligtvis som regel legat bakom slagsmål och bråk. Att oroligheter av sådant slag ofta inträffade i Nöden har varit en vanlig uppfattning bland utomstående men också bland nödaborna själva. "Det var en orolig stadsdel på den tiden. Det var ofta bråk och slagsmål." (23, även t.ex. 45) Förhållandena var sådana, har det uppgivits, att ingen vågade sig dit efter mörk-

rets inbrott (11) eller som det drastiskt har uttryckts: ”Ja, Nöden på den tiden var minsann lika djävligt som Nyhavn och hit vågade sig inte många utbölingar efter mörkrets inbrott.” (5)

Det här anförda materialet ger en särdeles mörk bild av den sociala miljön i Nöden. Generella teckningar blir i frågor som dessa emellertid nästan alltid missvisande. Traditions materialet saknar inte heller uppgifter som direkt motsäger de föregående eller i varje fall avsevärt nyanserar dessa. Det förenekas generellt att Nöden skulle ha varit speciellt bråkigt (6) och det heter t.o.m.: ”Nöden var ett stillsamt kvarter. Förhållandet till polis och överhet var gott.” (36) Även uppges att polisen sällan hade något att uträtta där — eftersom de berusade vid den tiden höll sig inomhus. (24) En sagesman för den judiska befolkningsgruppen, vilken senare verkligen synes ha oskyldigt drabbats av fylleristernas aggressioner säger likaledes att det var ganska fridfullt att bo där. (3) Dock innehåller uttalandet den reservationen att det dracks och slogs en del på lördagseftermiddagarna. En annan säger om en av fastigheterna i Nöden: ”Det var inte mycket bråk här alls. Inga bråkmakare och inget löst folk, men där bodde en tattarfamilj i 5:an uppe på gaveln, när vi bodde där nere. Där var en massa folk hos dem, där var bråk alltid.” (14)

De bägge materialgrupperna ter sig oförenliga. Ett par andra uttalanden hjälper emellertid till att få bilden att klarna.

Några av sagesmännen gör en omedveten distinktion mellan den ”normale” nödaborn och andra. Det heter t.ex.: ”Det bodde rätt mycket löst folk och konstiga människor i Nöden”. (43) Detsamma hävdas av en annan som tillägger: ”Det var ofta så att de som ej kunde få bo någon annanstans fick bosätta sig där.” (40) Hos en tredje heter det: ”Den här stadsdelen har ju i alla tider och har kanske i viss mån ännu rykte om sig att vara ett busarnas eldorado. Det kanske kan synas så, men de mer eller mindre skumma individer som samlades hit, bodde som regel inte här, inte mer här än annorstädes i stan. De syntes kanske mindre här och drog sig därför hit.” (28) Sagesmannen, som har bott i Nöden hela sitt liv och har en stark positiv inställning till området, medger således att oroligheter förekom men skyller dem delvis på främmande element. På allmänna grunder kan man sluta sig till att han har rätt, men det kan också objektivt verifieras. I ett särdeles rått fall av polismisshandel med knivar, varvid sex män var inblandade i Prennegatan år 1892, visade sig en del av männen vara hemmahörande i Malmö. (Se W. Karlsson, Stadsvakt s. 31 f.)

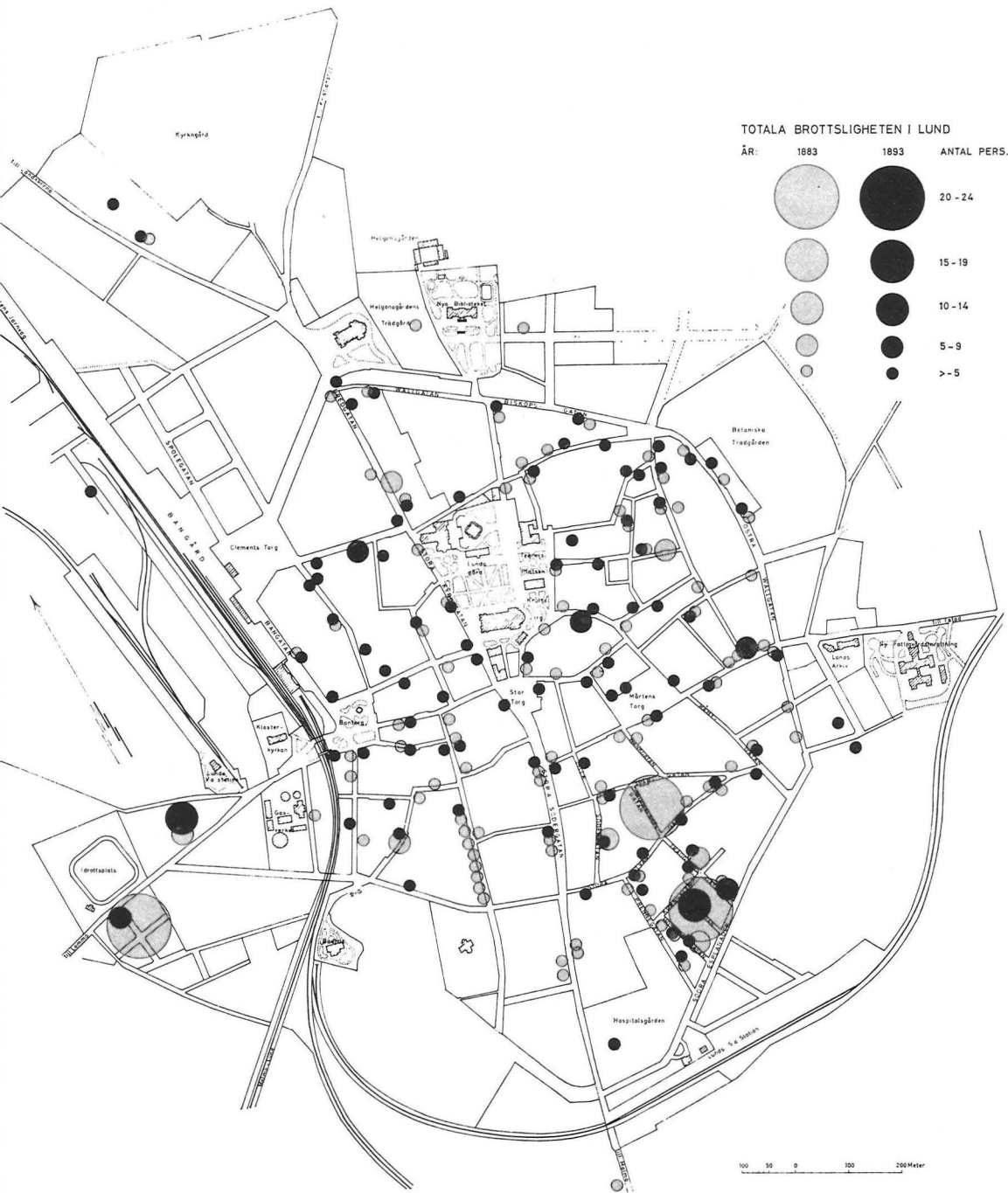
Av de senast anförda uttalandena framgår otvetydigt att den sociala miljön i Nöden inbjöd asociala element att bosätta sig där, vilka i sin tur mer eller mindre tillfälligt drog till sig likasinnade från andra håll. Det bör då emellertid uppmärksammas att våldshandlingar i samband med alkoholmissbruk inom en smärre grupp oftast förövas mot kumpanerna i gruppen, d.v.s. att nödaborna i

gemen inte behöver ha drabbats i så hög grad av obehagen som de första anförda upppteckningarna antyder. Ett uttalande verifierar detta på ett mycket tydligt sätt. Sagesmannens moder utförde sömnadsarbeten i "Gamla stan", där i varje fall kvinnofriden enligt flera uttalanden inte var så respekterad. "Det var inte så roligt att som ensam kvinna gå genom de centrala delarna av stan på den tiden. Alltid var där någon som var otidig mot henne, sa hon, men när hon kom in i vår egen stadsdel kände hon sig lugn. Där blev hon sällan ofredad. Blev hon det, då var det av någon som inte hörde hemma där. Oftast ingrep någon av den här stadsdelens s.k. busar till hennes försvar då." (28)

Som en sammanfattning kan sägas att fylleri och slagsmål otvivelaktigt satte en ganska påtaglig prägel på den sociala miljön i Nöden. Därmed är dock inte sagt att detta skulle ingå i den genomsnittlige nödabons beteendemönster. En viss, säkerligen ofta överdriven alkoholförtäring har visserligen varit vanlig bland arbetarna i Nöden vid veckosluten, såsom bl.a. framkommer i skildringarna om umgängeslivet. Men det råder knappast något tvivel om att huvuddelen av de påtalade oroligheterna kan härledas till den lilla gruppen kroniska alkoholister och bråkmakare som funnit en önskvärd anonymitet i Nöden och drog dit likasinnade. I allmänhet har säkerligen aggressiviteterna ägt rum inom ramen för denna grupp eller riktat sig mot främlingar i området. Det är dessa uppträden som föranlett en del av sagesmännen att karakterisera området som bråkigt och som utåt har tett sig som typiska för Nöden. Samlivet inom normalbefolkningen i området har emellertid inte haft samma karaktär och man kan räkna med att de flesta av denna grupp som regel inte ofredades av Nödens notoriska bråkmakare. Det senare skulle ligga bakom de positiva uttalandena om det sociala tillståndet. Som också framgått var det därtill olika med husfriden i olika fastigheter; de skiftande egna erfarenheterna till följd därav har naturligtvis också bidragit till att ge sagesmännen så olikartade uppfattningar.

Ett par kriminologiska studier som ingår i mitt seminariums lundaundersökning belyser både förhållandena i Nöden och på andra håll i staden. Det gäller Ulla Cederholms och Margareta Oléns seminarieuppsats "Brottsligheten i Lund år 1883 och 1893" samt Ingrid Jönssons uppsats "Prostitutionen i Lund under slutet av 1800-talet." Den förra undersökningen bygger främst på polisjournalerna och har här intresse främst vad gäller fylleri- och våldsförseelserna.

Karteringen av förövarna och deras bostadstillhörighet ger anledning till intressanta iakttagelser. År 1883 var de registrerade ingripandena mot nödabor för fylleri högfrekventa. Jutahusbor och invånare i sydvästra stadskärnan förefaller därefter ha varit de svåraste syndarna. År 1893 kan emellertid ingripandena mot nödaborna i förhållandena till befolkningstätheten inte sägas vara på något vis anmärkningsvärt talrika. Tvärtom uppvisar "fyllerikartan" en

Karta III. Karta över den totala brottsligheten i Lund åren 1883 och 1893 utvisande brottslingarnas kända bostadsadresser.

påtaglig spridning om än med tyngdpunkten i de mer utpräglade småfolksområdena. Denna utveckling mot en större socialitet i Nöden och geografiskt vidare spridning av asocialiteten möter igen vid karteringen av våldsdåden. En randanmärkning är att den judiska befolkningen i ytterst liten grad har varit inblandad i bråk och att det då som regel rör sig om överfall på en jude av en ickejude. En statistisk iakttagelse som helt korresponderar mot intervjumaterialets uppgifter. Se karta III.

Den påfallande nedgång i antalet rapporterade fylleri- och våldsdåd som har kunnat iakttagas för Nödens del mellan åren 1883 och 1893 har författarna sökt förklara med den större inflyttningen till staden och Nöden före 1883. Sannolikt är det också riktigt att den större immigrationen som medförde fler anpassningssvårigheter ligger till grund för frekvensskillnaden.

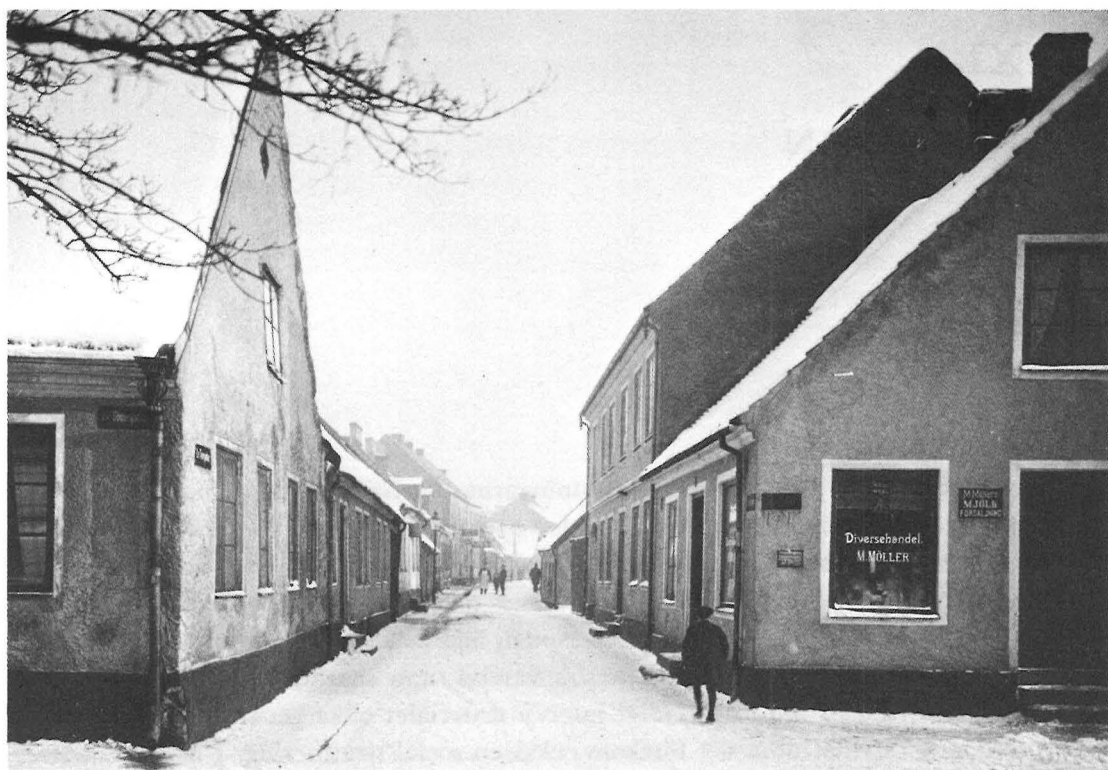
Med stigande bofasthet skulle då också kriminalitetsmönstret i Nöden allt mer ha närmat sig den övriga stadens. Tyvärr har det inte varit möjligt att iakttaga denna process längre fram i tiden. Kvar står emellertid att fylleri och våldsbrott år 1893 inte kan sägas ha varit mer utmärkande för nödaborna än för andra arbetarpopulationer i Lund så långt källmaterialet visar.

Däremot finns det — i överensstämmelse med intervjumaterialet och polisrapporter — all anledning att förmoda att en betydande del av den brottslighet som förövades av utsocknes och av lundabor utan angiven adress hade Nöden som skådeplats. Dessa grupper svarade för bortåt 40—50 % av den totala brottsligheten i staden.

Vad de prostituerade beträffar ger kartläggningen av deras bostadsadresser ett litet annorlunda resultat än den föregående. Av de kända prostituerade bodde åren 1878—79 tio av tjugosju i Nöden, 1881—83 femton av tjugosju och 1884—1900 trettiofem av sjuttiofyra. En stor del av de yrkesutövande prostituerade hörde således hemma där. På andra håll i staden fanns emellertid motsvarande "agglomerationer". Det gäller främst småbebyggelsen i Östra Vallgatan vid Botan och Magle Lilla Kyrkogata, Sankt Månsgatan-Västergatan samt i mindre grad ett par andra gator som likaledes hade ett allmänt stort befolkningsutbyte med Nöden. Sammanfattningsvis kommer man således fram till att Nöden under den nämnda undersökningsperioden visserligen i hög grad var hemvist för de prostituerade men att dessa också sökte sig till några andra gator inom stadens dominanta småfolksbebyggelse. Uppenbarligen förekom det i staden åtminstone ett par konstanta "bordellgator" utanför Nöden. Prostituerade både i Nöden och på andra håll i staden förekom också vid 1940-talets början. Detta var en offentlig hemlighet bland både vuxna och skolpojkar.

Såväl intervjumaterial som polisjournaler bekräftar således att prostitution, fylleri och vanliga våldsdåd var vanligt i Nöden. Å andra sidan var detta i

själva verket inte något speciellt för just Nöden. Överdriven spritkonsumtion var gängse i samhället överhuvud och missbruket accentuerades hos de ekonomiskt sämst ställda. Detta var delvis orsaken till att våldsdåd av typ misshandel var så vanlig bland arbetarbefolkningen överhuvudtaget. Delvis stod orsaken att finna i annan inställning till typiskt våld som argument — för att inte säga umgängeskonst. Vad slutligen prostitutionen beträffar, som uppenbarligen hade ett starkt fäste i Nöden, bör det noteras att kunderna inte alltid behövde höra hemma i Nöden eller i de socialgrupper som dominerade området. Också välklädda herrar uppifrån ”stan” uppges ha styrt sina steg till de prostituerade i Nöden, en iakttagelse som säkerligen är riktig.

Hörnet av Lilla Tvärgatan och Lilla Södergatan. Foto: Rahm. Föreningen Det gamla Lund.

Grynmalaregatan. Foto: Rahm. Lund. Föreningen Det gamla Lund.

XI.

FAMILJEN

Det föregående har visat att uppfattningarna om Nöden i flera väsentliga avseenden har varit oriktiga. Även om den negativa attityden till området uppenbarligen var utbredd i övriga staden och omfattades även av en del av arbetarbefolkningen så fanns dock stora likheter mellan Nöden och andra, smärre områden i staden. Mellan dem och Nöden ägde ett ständigt befolkningsutbyte rum. "Nödabon" var inte en specifik varelse utan snarare en fiktion. Och i Nöden urskiljdes inte bara enligt intervjumaterialet olika geografiska delar av skiftande dignitet utan det förekom också en social stratifiering. I bägge fallen hade de redovisade åsikterna en faktisk bakgrund. Nöden var inte så ensartat eller isolerat som omvärldens fördomar sökte göra gällande.

Så långt är det framför allt de kvantitativa materialen som har talat och har beskrivit de yttre förhållandena. Det finns därför anledning att söka gå människorna närmare in på livet.

I inledningen återgavs en antal utsagor om Nöden och nödaborna. Starkt har framträtt ett intryck att nödaborna såsom slumvarelser skulle leva inte bara i ekonomiskt armod utan också i ett tillstånd av socialt förfall och hållningslöshet. Nödaborna var inte "som andra människor".

Hur dessa påståendena och förmodanden förhöll sig till verkligheten prövas på olika sätt i undersökningen. På en viktig punkt — det gäller hygienien — har intervjuerna ändrat den bild fördomen har manat fram. Det fanns visserligen gott om ohyra i området men man bekämpade den allmänt och frenetiskt. Det var långt ifrån fråga om en asocial underkastelse för de vidriga yttre förhållandena.

Utomordentligt betydelsefull för bedömningen av nödabornas allmänna socialitet blir familjelivets karaktär och intentioner. I själva familjen — den minsta sociala enheten — avspeglade sig särskilt väl de sociala beteenden och normer som fanns i Nöden. Med hjälp av dem kan man lättare avgöra i vad mån nödaborna verkligen var en "andra sortens människor".

DEN SOCIALA FAMILJESTRUKTUREN

Nybebyggelsen på Ripas äng hade tillkommit för att bereda plats åt först och främst barnfamiljerna inom arbetarklassen. Naturligtvis var det inte fråga om någon medveten socialpolitik utan endast ett praktiskt hänsynstagande till det förhållandet att sådana familjer var särdeles talrika. Under samtliga undersökningsperioderna utgjorde såväl Nya Stan som den nordligare delen av Nöden ett barnrikeområde.

I migrationsfastigheterna utgjorde under första perioden de vuxna ogifta männen 10 % av den vuxna befolkningen (986) och de ogifta kvinnorna 19 %. Under andra perioden var siffrorna 13 % respektive 20 % (av 792) samt under tredje 23 % respektive 30 % (av 687). Detta synes visa en mycket stark tillbakagång för familjehushållen. Eftersom bestämningen ovan utgår från yrkesangivelserna blir resultatet missvisande. En stor del av de ogifta tillhörde i själva verket sina ursprungsfamiljer, som primärmaterialet visar, ehuru de nu var yrkesverksamma. Familjehushållen hade således inte gått tillbaka i tillnärmelsevis så hög grad som dessa siffror antyder. Vad som hade hänt var framför allt att familjernas barn nu genomsnittligt var äldre och i större utsträckning yrkesverksamma.

Den vanligaste hushållsgruppen under alla tre perioderna var den fullständiga familjen med man, hustru och barn — $M+H+B$. Tämligen vanliga variationer inom denna huvudgrupp utgjordes av familjer med änkor (Ä), änklingar eller ensamstående gifta kvinnor med barn.

Full familjebildning i samvetsäktenskap förekom i mindre utsträckning — $M+K(+b)$. I något fall framgår direkt av anteckningar i kyrkoboken att kyrkan i själva verket vidmakthöll sådana familjer. Så nekades en arbetare på 1870-talet lysning med den som han bodde samman med och hade barn med, därför att hans kristendomskunskaper var otillräckliga.

En mycket vanlig hushållsgrupp utgjordes av den oegentliga familjen bestående av ogift kvinna med barn — $K(+b)$. Särskilt ofta förekommande förefaller denna familjetyp ha varit under första perioden. Ofta har kvinnan två barn, stundom mer. Under andra och tredje perioden tycks de ogifta mödrarnas antal ha avtagit något, även relativt. Detta kan sammanställas med en annan företeelse på familjebildningens område. I förhållandevis stor utsträckning hade hustrurna fött barn innan de gift sig — $(K+b)H$ — och mycket ofta var barnafadern tydligen inte densamme som i äktenskapet. Familjer med sådan konstruktion — $(K+b)H+M+B$ — var en fullt normal företeelse. Detta kastar ett ljus över den tidens folkliga moraluppfattning som tydligt skilde sig från den auktoritära och baserade sig inte på ideala utan reala förhållanden.

Fosterbarn (FB) var inte gängse men förekom i större utsträckning än man skulle ha väntat sig med tanke på befolkningens ekonomiska omständigheter och trångboddhet — $M+H+B+FB$. I några fall framkommer att fosterbarnen var besläktade med familjen. Möjligt är att en större del av fosterbarnen hade familje- eller släktanknytning. Måhända var fosterbarnsinstitutionen ett sätt att ta sig an besläktade barn som var födda utom äktenskapet.

Barnfamiljer med småbarn var visserligen kärnan i familjebildningen men eftersom barnen i stor utsträckning stannade kvar i familjen även sedan de fått ett yrke och fick räknas som vuxna — och ofta tills de gifte sig — förändrades den ursprungliga familjestrukturen både direkt och indirekt. Familjehushållet blev ofta mer invecklat därför att ogifta döttrar med barn längre eller kortade tid uppehöll sig i sina ursprungsfamiljer — $M+H+B(+b)$ eller $(K+b)-H+M+B(+b)$.

Samboendet i en lägenhet komplicerades emellertid ofta ytterligare därigenom att inneboende förekom. Av anteckningarna i kyrkoböckerna framgår att dessa i stor utsträckning i varje fall under andra och tredje perioden var anhöriga (A) till den som hyrde lägenheten. I vissa fall har dessa anhöriga säkerligen tillhört hushållet men i vilken utsträckning är nu inte möjligt att avgöra.

En allmän typ av samboende i området bestod i att ensamstående personer tog emot inhysningar t.ex. : $K+K$ eller $K+K(+b)$ eller $M+M+K$. I förhållandevis ringa utsträckning förekom ensamstående hyresgäster utan inneboende, möjligen inträdde en ökning under tredje perioden.

Några konkreta exempel på samboende- och hushållsenheter kan tjäna till att belysa de olika typerna. Till de enklare samboendetyperna hör de där familjen med barn eller fosterbarn utökats med inneboende anhöriga eller oskylda, t.ex.

$$M+H+B+B+B+B+A+A.$$

Icke sällan hade de ogifta inneboende kvinnorna emellertid barn och man får bildningar som

$$M+H+B+K(+b) \text{ eller } \ddot{A}+B+A+A(+b).$$

Hustruns — eller änkans — utomäktenskapliga barn och framförallt döttrarnas ledde till sammanförandet av flera barngrupper inom samma familj eller hushåll. Samma gäller när mannen eller hustrun förde med sig barn från tidigare gifte. Några exempel kan anföras :

$$\ddot{A}(+b)+B+B(+b) \text{ och } (K+b)H+M(+B+B+B+B)+B.$$

Ytterlighetsexempel på hushåll och samboende utgör följande, delvis kortvariga bildningar :

$M + H + B + B + B + B + B(+b) + B(+b+b) + A + A$
 $M + H + B + B + FB + B(+b) + B(+b+b+b+b) + A$
 $M + H + B(+b) + B(+b) + A(+b).$

Slutligen skall ges ett exempel på en familj som bott i samvetsäktenskap i Nöden sedan 1870-talet och som inregistrerats för alla tre perioderna. Mellan andra och tredje perioden har förbindelsen legaliserats.

$M + K + b + b + b + b + M + H + B$
 $M + K + b(+b) + K(+b+b+b)$
 $\ddot{A} + B + A.$

Delvis har här utvalts exempel på extrema familje- eller samboendetyper men inte i något fall rör det sig om unika företeelser. Med skiftande allmän-giltighetsgrad visar exemplet hur man bodde och levde tillsammans i området. Tar man nu hänsyn till att det vanligaste, okomplicerade hushållet — man, hustru och barn — oftast bestod av flera barn kommer man fram till i varje fall en enhetlig bedömning av hushålls- och samboendeenheten — den var ytterligt trångbodd! Delvis var det så att de ekonomiska omständigheterna de låga hyrorna till trots tvingade hyresgästerna att taga emot inneboende, t.o.m. hela familjer. Delvis förefaller det dock som om det rörde sig om en direkt hjälp åt släktingar som saknade bostad. På samma vis torde det, som antytts, ofta ha förhållit sig när ogifta döttrar med barn uppehöll sig i sin ursprungsfamilj. Av kyrkoböckerna framgår att de ofta snart flyttade därifrån, dock stundom för att återvända senare.

Några storfamiljer i gängse mening var det inte fråga om. Inte något exempel på att en son med familj har vistats i ursprungsfamiljen har noterats vid genomgången av primärmaterialet. Tydligt framgår i stället av kyrkoböckernas data att det var sed att sonen skulle lämna sin familj, när han gifte sig. Å andra sidan var det så vanligt att barnen stannade hemma även sedan de var vuxna, vilket också omtalas i traditions materialet, att även detta torde kunna uppfattas som en sed. Denna bör i så fall ha varit praktiskt betingad. Inkomsterna för dem som var lärlingar eller nya i sitt yrke var ännu lägre än de äldres. Förutsatt att de vuxna barnen lämnade ersättning var det fördelaktigt både för barnen och föräldrahushållet om barnen stannade i hemmet.

Det förekom således ganska ofta att anhöriga bodde hos den hyrande familjen eller i anslutning till denna. Av det statistiska primärmaterialet kan man emellertid inte avgöra huruvida dessa anhöriga ingick i familjehushållet eller ens, med säkerhet, om de bodde för sig själva t.ex. i ett av lägenhetens rum eller i separata rum som hyrdes och kanske delvis utnyttjades av kärnfamiljen. Att döma av traditions materialet har det vid sekelskiftet inte varit vanligt att

anhöriga mottogs i själva familjen, även om det omtalas i något fall att det förekom. (42) Den diskrepens som i detta fall föreligger mellan kyrkoboks- och traditionsmaterial kan kanske bero på att systemet förekom i större utsträckning i familjer av annan karaktär än i det barnrika, socialt välanpassade mellanskikt sagesmännen främst får sägas representera.

Utrymmesbristen lade i de flesta fall hinder i vägen för släktingarnas hysande. I de fall familjerna var husägare blev läget naturligtvis ett annat. Små släktkoncentrationer kunde då uppstå genom samboende i fastigheten av två generationer och syskonfamiljer som intervjumaterialet omtalar. (28, 9) Naturligt nog var detta emellertid sällsynt i Nöden, eftersom fastigheterna ofta ägdes av utomstående. Ehuru släktkontakterna i allmänhet var starka bland nödaborna kan man inte av intervjumaterialet utläsa en tydlig strävan till *koncentrerad släktbosättning* bland hyresgästerna. Stundom bodde de befryndade visserligen nära varandra, men blott i ett fall hyrde de i samma fastighet. (14) Det rörde sig om en ensam, heldagsarbetande mor med två barn och hennes mor. De bodde emellertid separat och synes ha haft skilda hushåll. Tendenser till hushållsgemenskap i någon form mellan närboende släktingar kan inte alls märkas bortsett från husägarfamiljerna.

Såsom framgått var det också ganska vanligt att hyresgästerna delade lägenhet med oskylda. I enkelrummen på svalarna, där denna samboendetyper framför allt var karakteristisk för ensamstående hyresgäster, har man alltså verkligen också bott tillsammans och kanske även i en del fall haft gemensamt hushåll. Intervjumaterialet visar däremot klart att samhushåll och blandat samboende inte var vanligt bland de barnfamiljer som bebodde tvårumslägenheter i bottenvåningen. Det omtalas visserligen i några uppteckningar att det ena rummet hyrdes ut åt andra familjer eller ensamstående, (t.ex. 28, 29, 50) vilket torde ha varit relativt vanligt. Regeln har emellertid i sådana fall utan tvivel varit att hyresgästen och hans inhysningar har bildat skilda hushållsgrupper.

Den gängse familje- och hushållsenheten i Nöden utgjordes alltså först och främst av den slutna familjen med eller utan familjefader. Ganska ofta inbegrep primärfamiljen visserligen också avkomma till barnen men dessa bildningar var i regel endast temporära.

UPPFOSTRAN OCH HUSHÅLL

Det heter i en uppteckning att man i hemmet ofta uppfostrades handgripligen med rotting. Det var modern som svarade för uppfostran och aga liksom f.ö. för hemmets ekonomi: "Far lade sig aldrig i vår uppfostran och slog oss inte heller. Det hände däremot rätt ofta i andra familjer, särskilt om fadern kom

hem full på avlöningsdagen efter att ha gjort av med hela sin lön på krog, och då kunde låta sitt humör gå ut över familjen.” (32) Misshandeln av familjemedlemmar under rusets inflytande ger en social bild men har knappast något med uppfostringsmönstret att göra. Det har däremot uppgiften att modern svarade för uppfostran. Detta är inte den enda uppteckning i vilken det uttryckligen säges att fadern inte lade sig i barnens uppfostran. I regel var modern den i familjen som svarade för barnens samhällsanpassning. Detta omtalas som framgår av bilaga 4 över uppfostran och familjeliv ifrån sexton av familjerna i basgruppen; i två av dessa saknades dock familjefader. Att föräldrarna delade uppfostringsansvaret uppges i fem fall medan fadern utpekades såsom huvudsaklig uppfostrare blott i ett fall, varvid uppgiften synes gälla för tidpunkter, när modern var borta på förvärvsarbete. Även såsom uppfostrare var modern således familjens centralgestalt, vilket jämte hennes arbetsinsats för och i hemmet förklarar de uppskattande omdömen som har påpekats ovan.

Det är emellertid klart att modern på grund av sitt förvärvsarbete och arbetstungan i hemmet många gånger hade svårt att ensam fylla sin roll som uppfostrare och hushållsföreståndare. Såsom redan framgått hade mödrarna stundom hjälp i sin uppfostrargärning av familjefäderna, dock synbarligen främst då det gällde att utdela agan. Hemmets skötsel befattade sig männen som regel inte med. Barnen fick däremot i ganska stor utsträckning övertaga en del av moderns ordinarie uppgifter. Hushållsgöromålen var dock inte av mer krävande art för barnen, mest rörde det sig att springa ärenden och hjälpa till med städning. En fastare uppdelning av hushållsgöromålen på moder och barn omtalas endast i undantagsfall och då gäller det givetvis döttrarna. Med tanke på mödrarnas arbetsbörda kan det tyckas anmärkningsvärt att barnen så föga deltog i själva hushållsgöromålen. En praktisk anledning har emellertid framkommit ovan; barnens som regel tämligen omfattande förvärvsarbete lade hinder i vägen för deras engagement i hemmets skötsel. Läxläsningen, som tillades stor vikt, beskar därtill den fritid barnen hade efter skola och arbete.

Att barnen i stor utsträckning fick ”sköta sig själva” framhäves i en del uppteckningar (44, 2, 7 m.fl.), och att detta stundom var fallet i mycket hög grad framgår t.ex. av följande: ”När barnen blev några år fick de ofta sköta sig på egen hand. Många mödrar arbetade ju och alla kunde inte utnyttja barnkrubban. Vår yngsta syster låstes helt enkelt in i lägenheten medan mor var på arbetet och vi barn i skolan.” (42) Helt utan tillsyn var de yngsta barnen som regel dock inte. Det framgår av åtskilliga uttalanden i traditions materialet att de äldre syskonen brukade få taga hand om de yngre och alltså i viss mån fick spela rollen av uppfostrare. (Se bilagan) Det heter t.ex. att de äldre barnen tog hand om de yngre och tog ut med dem för att leka. (6) En säger: ”Mor började arbeta igen när mina halvsyskon var 6 veckor gamla, sedan passade jag dem.”

(14) En annan ger följande situationsbild: "När vi var små fick vi gå till Bjärred för att bada. Vi fick ett paket med smörgåsar och en flaska dricksblandning med oss. Ibland gick vi till Kungsmarken. Där växte alla sorters vilda blommor. I regel var vi en hel flock ungar som gick dit på en gång. Några av de äldre syskonen var med för att hålla reda på de små. Jag för min del tror att barn var mycket lyckligare och hade mycket roligare förr än nu." (21) Man kan förmoda att det i Nöden var regel att de äldre syskonen tog hand om de yngre.

Andra än familjemedlemmarna kunde också taga delansvar för barnens uppföstran och skötsel, t.ex. äldre släktingar som antydes i några fall. (T.ex. 47) Oskylda har emellertid spelat en större roll särskilt för spädbarnens skötsel då mödrarna var förvärvsarbetande. Det heter hos någon att det var vanligt att äldre kvinnor ägnade sig åt barnpassning (33) och hos en annan: "Då bodde här ju mycket äldre fruar som passade barn, de tog 60 öre i veckan. De fick ta barnen till dem om mornarna och hämta dem på kvällen, så fick de mjölk och nappflaskan om de behövde det. De uppfödde barnen på krossade rågskorpor, socker och lite smör och lite vatten. — — — Barnen togs ut på promenad i något som liknade en mangelkorg med fyra hjul på, det körde ut dem på gården och där fick de sitta. Så var där glyttar som körde dem runt och lekte med dem. Men inte ute på gatan." (14) Barntillsyn omhänderhades även av yngre hemmafruar. (26, 45)

Olika institutioner har — bredvid skolan — fyllt en viktig uppgift för barnens omhändertagande och skötsel. Hit hör för de minsta barnen Barnkrubban i Korsgatan. "I Krubban fick man äta sig mätt och fick bra kläder, åtminstone under dagarna" (11) heter det hos en sagesman och en annan, som lämnat dit sina barn, säger: "Därinne var en väldigt stor sal med leksaker. De hade var sin handduk, det var mycket noga. Ovanpå var där en sal för de mindre men de skulle ju helst gå, när de kom dit. Så fick de vara där tills de började skolan. På gården var det grusbunkar och gungor. Men porten stängdes så de fick inte gå ut. De flesta gick på Bindgarnet eller Borgs eller Salanders." (14) Ibland undersökningens basfamiljer har Barnkrubban tydligen inte spelat så stor roll. (Se dock 15, 45, 43 m.fl.) I första hand var det de ensamstående kvinnorna som fick dra fördel av den, men också för de fullständiga familjerna kunde inrättningen vara av stor betydelse. En av sagesmännen hade t.ex. inte mindre än fem barn där. (31)

Barnkrubban var till för förskolebarnen men också skolbarnen behövde många gånger skötsel och passning om dagarna på grund av föräldrarnas förvärvsarbete. För skolungdomen i Nöden spelade särskilt två inrättningar en viktig roll. Det var den s.k. *arbetsstugan* i Råbygatan där de efter skolan sysselsattes med slöjdarbeten och erhöll en lättare måltid (46, 45, 32, 41, 15, 42) samt

Barnkrubban i Korsgatan 1904. Fröken Freidenfelt fotograferade. Foto: Folklivsarkivet.

Barnkrubban i Korsgatan. Foto: Folklivsarkivet.

Skolhemmet i Magle stora kyrkogata där barnen fick göra sina läxor och lika-
ledes fick litet mat. (2, 14, 45)

Vissa sidor av uppfostringsmönstret har ej kunnat belysas. Hit hör *skolans inverkan* och den *allmänna vuxenkontrollen*. Inte minst den senare torde ha utgjort ett viktigt substitut för föräldraövervakningen. En antydning härom ger en av sagesmännen. Barnen lekte tillsammans på gården. ”Men när det började skymma kunde vi höra en stämman någonstans ifrån: Nu får det vara slut med leken för ikväll.” (10) Traditionsmaterialiet ger emellertid ingen uppfattning om styrkan och vanligheten av denna vuxenkontroll, men det kan antagas att den spelat en viktig roll. (För avsnittet se bil. 4.)

UPPFOSTRANS KARAKTÄR

Barnen och ungdomarna i Nöden var alltså ofta hänvisade åt sig själva om dagarna och passningen, i den utsträckning den förekom, överlåten åt andra än föräldrarna. Man kunde misstänka — inte minst med tanke på vad som tidigare sagts om den yttre miljön — att föräldrarna ignorerade sina uppfostringskyldigheter. Så har emellertid ingalunda varit fallet inom den befolkningsgrupp sagesmännen representerade, vilket utan tvivel gäller för alla socialt välanpassade familjer i Nöden. Vad man i detta fall har att bygga slutsatsen på är inte enbart sagesmännens subjektiva uttalanden utan också den objektiva verklighet som avspeglar sig i uppgifterna om när barnen skulle vara inne samt gå och lägga sig.

Regeln var att barn och ungdom som inte hade konfirmerats skulle gå hem när det skymde. Vid niotiden skulle barnen vara inne och vid tidpunkten tycks man också ha gått till sängs såsom framgår av bilagan över uppfostran och familjeliv. Att man kunde hålla mycket strängt på regeln framgår av de kasuistiska skildringarna. Det heter i en att man i familjen gick till sängs klockan åtta om vintern och nio om sommaren, sedan man först klarat av läsläsningen. Om barnen glömde bort sig i leken på Södra Esplanaden kom fadern och hämtade med spannremmen. ”Skynda, skynda, nu kommer farbror O. och han är arg, skrek de andra.” (24) Hos andra heter det t.ex.: ”Vi måste vara inne före mörkrets inbrott. Det var absolut förbjudet i vårt hem att vara ute längre” (29) och ”Om vi var ute och lekte på gården var det dags att gå när det började skymma.” (39)

I några familjer upprätthölls den gamla seden att *maten skulle tysta mun* (29, 44, 43) men regeln var att barnen fick prata fritt. Någon på principskäl grundad auktoritetsuppfostran har av allt att döma inte varit vanlig i Nöden. Händet i någon familj att något av barnen fick stå och äta berodde detta

på platsbristen. Däremot har det inte omtalats att barnen stod under måltiden därför att föräldrarna krävde det. Givna platser vid bordet hade föräldrarna i allmänhet, medan bruket för barnens del varierade från familj till familj.

Aga förekom ofta i nödafamiljerna, stundom med livrem eller rotting (46, 29, 32, 9). En del föräldrar tillämpade emellertid inte kroppslig bestraffning; i flera andra fall framhåller sagesmännen själva att agan antingen var sällsynt eller mild. I stor utsträckning var det *modern* som *utdelade agan*, vilket hänger samman med hennes roll som uppfostrare, medan *modern* i en del familjer överlät åt fadern att utdela den. På ett par undantag när ger sagesmännens uppgifter inte något intryck av att den kroppsliga bestraffningen i nödafamiljerna skulle ha varit onormalt hård eller vanlig.

Agan kunde kompletteras med skrämselfikt. Sotaren var ett av dessa. (5, 9, 29) Råbyinstitutet för s.k. vanartiga barn nämnes även (27), det var ett speciellt lundensiskt, pedagogiskt fikt som f.ö. var gångbart även i medelklasshem utanför Nöden. Polismakten tillhörde i en del familjer också dessa, dessutom nämnes ett annat med lokal anknytning men traditionell utformning: ”Man skrämde ofta barnen med polisen. Ibland skrämdes de med att en man, som på nätterna körde med häst och vagn under väldigt dåan genom Nya stan, skulle komma och ta dem. Han hade inget huvud och hade väl, enligt berättaren, begått något brott en gång i tiden.” (1)

Mycket klart framgår av traditions materialet att uppfostran i hemmen som regel inte hade en religiös prägel. (För avsnittet se bil. 4.)

FAMILJELIVETS INTENSITET OCH RYTM

Den emotionella upplevelsen av familjelivet avspeglar sig endast i enstaka upp-teckningar; det är också klart att den måste ha varit högst varierande. Vad traditions materialet tillåter blir därför främst en beskrivning av familjelivets yttre bild. Här är det dock möjligt att ganska klart urskilja ett allmänt mönster.

Huvudmålet om middagen, om det var praktiskt möjligt att förlägga det till den tidpunkten, och annars på kvällen sökte man intaga gemensamt. (26, 41, 5, 22, 6, 39 m.fl.) Tydligt är också att vardagskvällarna till stor del tillbringades inom familjen, mycket ofta så att fadern vilade, *modern* arbetade och barnen läste läxorna. Föräldrarna synes strängt ha hållit på att barnen skulle läsa sina läxor ordentligt. I åtskilliga upp-teckningar framhålls läxläsningen som den dominerande kvällssysselsättningen för barnen. (20, 17, 10, 6, 28 m.fl.) Det heter t.ex.: ”Om kvällarna satt vi barn och läste våra läxor — vi kom ju rätt sent hem från våra arbeten — och mor stoppade och lagade kläder, och sedan lade vi oss ju redan vid 9-tiden. Vi höll oss dock hemma om

kvällarna och så höll det på tills jag och min bror började i Godtemplarföreningen. Där hade de alltid muntrationer.” (41) Följande uppteckning kan antagas väl täcka den gängse familjesituationen om kvällarna: ”Om kvällen brukade far ligga på sängen och läsa tidningen. Mor lagade och stoppade strumpor och vi pågar arbetade ju som springpojkar efter skolans slut. Vi kom hem vid sjutiden och då åt vi — så var det till att läsa läxorna och därefter i säng. Vi lade oss i regel vid åtta—halvnotiden. Alla var vi trötta och tidigt skulle vi upp om morgnarna. Familjen brukade inte vara särskilt tillsammans om söndagarna.” (5)

Intervjumaterialet får sägas ge ett övertygande intryck av familjelivets monotonitet, särskilt under den kalla årstiden. Detta hindrar dock inte att det i den ensartade livsföringen kunde finnas familjeintimitet och goda kontakter mellan föräldrar och barn. Detta framgår av åtskilliga utsagor. (T.ex. 24, 28, 22, 39) Det kan heta att man saknade gemensamma sysselsättningar men ”föräldrar och barn pratade ofta igenom dagens händelser på kvällarna, diskuterade granarna etc.” (1) Hos en annan heter det: ”Alla var oftast hemma och vi gick och la oss när det mörknade. Det var alltid en fin stämning i vår familj och det pratades mycket. Jag minns inte att vi var särskilt tillsammans på lördag och söndag. Vi hade släktingar i Nya stan som ganska ofta kom in och drack en kopp kaffe, mest om kvällarna.” (11)

Såsom redan har skymtat i ett par citat synes veckohelgerna i allmänhet inte ha medfört någon framträdande stegring av familjeumgängets intensitet. Anledning härför torde vara rätt klar; veckohelgen var framför allt familjefaderns högtid, då han ägnade sig åt umgänge med sina kamrater. (17, 1, 10, 7, 5, 16 m.fl.) En viss förändring medförde veckohelgerna dock; det är t.ex. allmänt omvittnat att den markerade en höjdpunkt i veckorytmen särskilt vad kosthållet angår. En annan betydelse hade den därigenom att den gav möjlighet åt familjärt umgänge utanför hemmet. Såsom framgår av bilagan över uppfostran och familjeliv spelade ju familjeutflykterna en viss roll bland nödaborna. Särskilt vanliga var badresorna till Bjärred, till fots, med häst och vagn eller med tåg efter Bjärredsbanans tillkomst. En sagesman, i vars föräldrahem barnen var förbjudna att tala under måltiderna och som uttryckligen säger att föräldrarna varken brukade prata mycket med varandra eller barnen, säger t.ex.: ”Hela familjen brukade rätt ofta söndagspromenera till Bjärred. Vi hade matkorg med oss. Det var rätt vanligt bland lundafamiljerna på den tiden att göra söndagsutflykter till Bjärred. Ibland gick flera familjer i sällskap. Vi barn gick alltid barfota sommartid. Mor körde barnvagnen under sådana promenader.” (29) Bokskogen var ett annat utflyktsmål liksom Helgonabacken i Lund, ett gammalt utflyktsmål för lundabor ur skilda samhällsklasser.

Familjeutflykt till Skönadal 1919–20. Foto: Folklivsarkivet.

Barn- och familjefest i Folkets park omkr. 1915. Foto: Folklivsarkivet.

I dessa fall rör det sig om sådana utflykter som familjerna själva anordnade, enskilt eller gemensamt på helgdagarna. Familjefesten framför andra — möjligen! med undantag för julen — var emellertid de organiserade barn- och familjetillställningar som anordnades varje måndag under den varma årstiden i Folkets park. Dessa är inte endast ofta omtalade av sagesmännen utan också på sådant vis att det tydligt framgår att de var en mycket stor upplevelse för barnen men också en fast punkt i de vuxnas familjeliv. De hemmavarande mödrarna drog iväg med barnen till parken dit fadern sedan kom efter avslutat arbete. Familjeumgänget var det centrala vid dessa utflykter men det är tydligt att måndagstillställningarna dessutom var något av folkfester med öppet umgänge familjer och kamrater emellan. Några exempel på traditionsmaterialet må anföras.

”Då vankades alltid sill och potatis — fars älsklingsrätt som mor dukade upp i det gröna ur de medhavda korgarna. Där ordnades också alltid roliga lekar och tävlingar som säcklöpning och potatislöpning för oss barn. Dessa utflykter hör nog till mina trevligaste barndomsminnen.” (32)

”Vid skolans slut var det om måndagarna barn- och familjefest, då familjerna drog iväg med matkorgar och glyttar. Där roades barn i skolåldern i tävlingslekar av alla de slag. Som belöning utdelades priser som de med stolthet kunde visa mor och far.” (10)

”Där var barnfest om måndagarna, det började klockan 3 på eftermiddagen. Där gick då de som var hemmafruar dit och körde sina barn i vagnar och packade med sig vad mat de skulle ha, potatis som de svepte in i papper så de skulle vara varma och sill, och pannkakor bakade de alltid och lingonsylt, också duk med sig. Så la de sig i gröngräset och åt när mannen kom från jobbet. — — — En gång vann jag första priset, det var en kniv och gaffel av aluminium. Jag rullade tunnband och det var ju rent åttkantigt, och då fick jag den där vasen som mor fick, av sånt som liknar kristall. Också fick jag en påse karameller, det var likadant till alla, små, goda karameller. Det fick alla men priserna var olika.” (14)

Olika högtider ledde också till en ökad intensitet av det familjära umgänget. *Födelsedagarna* firades allmänt, om än efter nutida förhållanden på ett blygsamt vis. Kaffet efter den bland nödaborna mycket viktiga *konfirmationen* kan karakteriseras som en halvöppen familjefest, i vilken släktingar och vänner skulle delta. Flera årshögtider rönt också uppmärksamhet såsom framgår av bilagan över dessa. *Julen* var den största av de kalendariska familjefesterna, främst markerad som det förefaller av den rikligare och finare kosten och storstädningen. *Nyårsvakan* intog emellertid också en framträdande plats i familjelivet. Oftast vakades det nya året in i hemmet men det var tydligen inte

ovanligt att hela familjen vid midnatt drog sig upp till Domkyrkan för att höra klockorna. *Påsk*en avspeglar sig som en familjefest framför allt genom äggfärgningen och äggätandet i hemmet. Också ägglekar kunde förekomma i familjen. Till stor del var påskan emellertid annars en barnens och ungdomens öppna fest med ägglekar utomhus, skymfning av andra, även äldre, med i smyg påhängda, skämtsamma skamtecken. *Pingsten* får hållas för en av de större familjehögtiderna, därför att familjerna i så stor utsträckning företog utflykter till Bokskogen då, som regel till Bökeberg. Av mindre betydelse var väl *Mårten* som dock firades i många av familjerna med en festmåltid. *Fastlagen* markerades allmänt som kalendarisk högtid genom kosten och i mindre utsträckning fastlagsris, men hade inte en starkare karaktär av familjehögtid. Valborgmässöafton liksom advent och Lucia saknade helt betydelse som festdagar i Nöden. Det politiska förstamajfirandet åter och midsommaren, den till synes gladaste av alla högtiderna, kan knappast betecknas som familjefester. I motsats till de slutna familjefesterna karakteriserades dessa av sin öppenhet, midsommaren till den grad att den faktiskt skulle kunna liknas vid en nödabornas karneval. (För avsnittet se bil. 5 och 6.)

SAMMANFATTNING

Sammanfattade ger skildringarna av familjelivet en helt annan av uppfattning av nödabon än den som frammanats av de utomståendes fördomar. Även om grava fall av asocialitet säkerligen långt ifrån var sällsynta i den hopträngda arbetarbefolkningen visar intervjumaterialet att de många socialt anpassade familjerna i området i stort sett hade samma normer och värderingar för familjesammanhållning och uppfostran som andra socialt välanpassade grupper. Den nödabo som möter i intervjumaterialet ter sig som en högst alldaglig människa utan allvarliga men av sin ekonomiska och sociala belägenhet. Att denna bild återger verkligheten bättre än vad fördomarna har gjort finns det knappast skäl att betvivla.

Å andra sidan fanns det naturligtvis vissa praktiskt betingade brister t.ex. i nödabornas barnuppfostran. Övervakningen av barnen och säkerligen också ambitionsnivån vad beträffar "det goda uppförandet" var strängare inom de borgerliga samhällsgrupperna. Nödabornas pojkestreck och busaktighet — också den exemplifierade i intervjumaterialet — var lättare iakttagbart än goda intentioner och positiva uppfostringsresultat. Det finns därför anledning att misstänka att även tämligen oskyldiga oarter kan ha hjälpt till att bygga upp fördomskomplexet inom det övre samhällsskiktet. En näsvis pojke kommer ju inte från en ordentlig familj —.

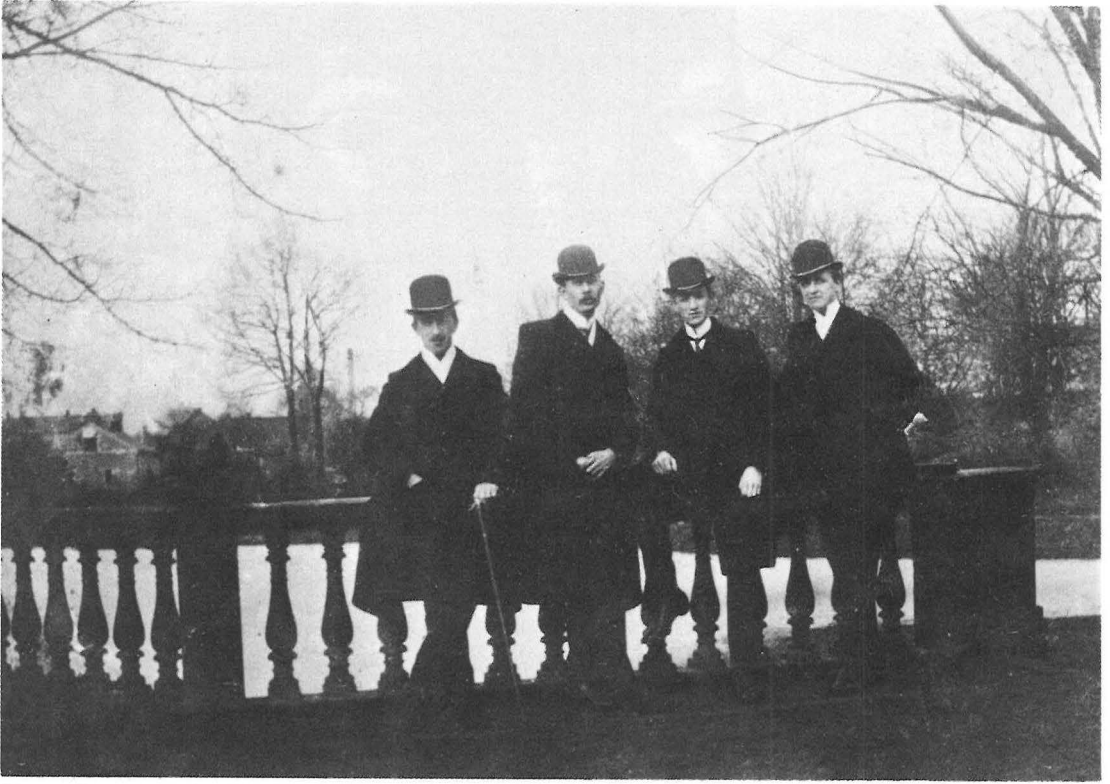
XII.

DEN EXTERNA GEMENSKAPEN DET INTERFAMILJÄRA UMGÄNGET

Generellt får det familjevisa umgänget i hemmet bland nödaborna sägas ha varit obetydligt — såsom antydes redan av bilagan över umgängeslivet. Att arbetskamraternas familjer träffades förefaller t.ex. ha varit ganska ovanligt, vilket också svarar mot fädernas ringa umgänge med arbetskamraterna om man bortser från de tydligen vanliga krogbesöken på avlöningsdagen. Inte heller annat familjeumgänge med oskylda var vanligt i hemmet som åtskilliga av sagesmännen uttryckligen framhåller. I den utsträckning det förekom var det som regel i form av kaffebjudningar.

Oemotsägligt framgår att det regelbundna *familjeumgänget* i hemmen i allmänhet skedde *inom släkten*. I påfallande hög grad gällde det här på landet kvarboende släktingar som kom på besök i Nöden eller besöktes på landet. Släktsammanhållningen var alltså påfallande stark. Som regel var det också just vid släktbesöken familjen sträckte sig till matbjudningar, varvid det inte var ovanligt att släktingarna från landet hade förning med sig. Släktkontakten var inte den mest högfrekventa umgängesinriktningen men uppvisade den kvalitativt mest utvecklade umgängesformen.

Jämfört med andra umgängesformer som behandlas nedan var umgänget i hemmet anmärkningsvärt obetydligt. Orsakerna är emellertid lätta att upptäcka. Den som regel svaga ekonomin var en och det dåliga utrymmet en annan. En tredje, säkerligen mycket viktig faktor var männens separatistiska umgängesliv. Var modern familjelivets centralgestalt så intog mannen dock den patriarkaliska särställningen, om inte på annat vis så därigenom att han var den som fick den största inkomsten i sin hand. Veckohelgen, till vilken familjebjudningar av praktiska skäl var hänvisad, var också den manliga vuxenbefolkningens exklusiva umgängestid. Det heter t.ex. att fadern var tillsammans med de andra i kvarteret: ”Hade inte en sprit så var det alltid någon annan som hade. — — — Dom turades ju om att bjuda varandra på brännvin, men

Kamratlig promenad omkr. 1910. Foto: Folklivsarkivet.

regelbundet var nan inte tillsammans med dem. Dom brukade träffas litet varstans, ibland hemma hos någon eller på gården. Kom dom hit hem någon gång fick man gå ut. Min mor var aldrig tillsammans med någon utom med de andra som bodde i huset. Ibland satt dom och drack kaffe i trappan. Barnkalas förekom aldrig." (17) En annan säger: "Far och hans arbetskamrater hade inga bestämda träffdagar. Det hände ibland efter slutad arbetsdag någon lördag att de turades om att besöka varandra. Förtäringen var vanligen kaffekask." (10) I stor utsträckning var familjefädernas umgängesliv förlagt utanför hemmen, till gårdar, kolonier och promenader. (För avsnittet se bil. 5.)

DET ÖPPNA UMGÄNGET

Ovan har fädernas umgängesliv utanför familjen berörts. Mödrarnas samvaro med andra — främst husets kvinnor — ägde rum under dagarna och förefaller bäst kunna karakteriseras som gemensamma kaffepauser i hushållsarbetet. Innertrappan var då en lämplig samlingsplats, kanske lika vanlig eller vanligare

Utanför Prennegatan 21. Foto: Folklivsarkivet.

än hemmen. Barnens umgängesliv var så gott som helt förlagt till det fria; i hemmet fick de i allmänhet inte leka, i varje fall inte med kamrater.

Det öppna umgänget mellan nödaborna var särskilt karakteristiskt för den varma årstiden — de praktiska umgängesmöjligheterna var då vida bättre, vilket strängt taget gäller för umgängeslivet överhuvudtaget. Det var nämligen inte hemmen utan trädgårdarna och husens yttertrappor som var platsen för det kvantitativt mest betydande umgänget i Nöden. Särskilt den iögonenfallande samvaron på trapporna var ett efter nutida förhållanden anmärkningsvärt umgängesbeteende. Som framgår av bilagan över umgängeslivet är det väldokumenterat i traditionsmaterialet och var således en verklig sed. En av sagesmännen säger: ”Om kvällarna satt de på trappor alltid, så satt vi och lyddes på om händelserna som hade hänt. För de hade ju inte så mycket tidningar. Så kunde de berätta för varandra, då var vi med. Och de stickade strumpor och vantar. En som de kallade farmor hon gjorde alltid såna här spetsar de hade på sofforna.” (14) Hos en annan heter det: ”Ja, vi satt jagu och snackade på trappan. Det var det sannaste jag hört. Det var om kvällarna. Där satt hela byket, och så sprang ungarna och lekte på gatan. Och de som inte satt på trappan satt i fönstren.” (31)

Grann- och vänumgänget på gårdarna är också välbelagt och ingick i det allmänna mönstret. Gårdarna var också platsen för midsommarfirandet, som betecknade det öppna umgängeslivets kulm och tycks ha bibehållit sin karaktär av grannfest fram emot 1930-talet. (Se bilaga om årsfesterna.) På flera av gårdarna i Nöden restes då *majstänger*, *musik spelade*, kaffe dracks och unga som gamla dansade runt. Det var inte fråga om slutna gårdsfester för husets inneboende; i all synnerhet ungdomen vandrade från gård till gård. "Vid midsommar hade vi midsommarstång inne på 23:ans gård. Alla barnen var ute och hjälpte till att plocka grönt. Vi hade hela tvättstugan full. Det var det roligaste vi hade. Vid fyratiden var vi färdiga med stången och sen dansade vi. Det var en pojke som hette H. S. som spelade harmonika. Han satt på en pall och spelade. Hans far var alltid med. Folk från flera gator kom dit, både unga och gamla och dansade. — — — När faren tog pågen med sig hem sprang de till andra gårdar för att se om de höll på längre där. Vi hade majstång alla åren, åtminstone 1918—1925, kanske senare också." (31) Likartat heter det hos en annan: "Majstång fick inte saknas på någon gård där det fanns många barn och ungdomar. Ett par dagar innan vandrade di yngste ut på åkrarna och ängar å plocka blommor och grönt, som förvarades i vattenbaljor, tills de blev tid å kläda majstången som di äldre hjälpte till med. Lite senare på eftermiddagen började danslekar för de yngre för att fortsätta när de äldre dansade riktig dans till tonerna av ibland både fiol å harmonika. Till gården vi bodde i hörde en stor trädgård där husmödrarna ordnade kaffekalas för alla som deltog i festen. När man blev trött på det ena stället fortsatte man till nästa å se hur trevligt dom hade på den gården. Så blev fortsättningen till ljusan dag, för majstängerna var många i de kvarteren." (10)

Det externa umgängets betydelse för trivseln och sammanhållningen i Nöden har varit stor. Det är helt klart att nödaborna trångbodda och fattiga som de var sökte sig ut till en gemenskap som konstituerades av de likartade livsvillkoren och omfattade framför allt de närmaste grannarna. Man möter i materialet åtskilliga bevis för hur stark denna yttre samhörighet var. De tar sig uttryck dels i de talrika omnämningarna om hur goda grannkontakterna i huset var dels i uttalandena om den allmänna sammanhållningen i Nöden, vilken också torde åsyfta främst förhållandet mellan de närboende. (Se bilagan över umgängeslivet.)

I det förhållandevis intensiva öppna umgänget i Nöden kan man kanske se en av förklaringarna till vissa samhällsgruppers negativa attityd mot Nödaborna. Detta umgängesmönster hade inte en direkt motsvarighet hos den borgerliga befolkningen i stadens mer heterogena stadsdelar. Öppenheten i Nöden kunde missuppfattas och tas till intäkt för avsaknad av egentlig familjesammanhållning. (För avsnittet se bil. 5 och 6.)

Bokbindare H. med maka, barn och barnbarn utanför Lusthuset, Mariagatan 10, år 1914. Foto: Folklivsarkivet.

Utanför Lusthuset, Mariagatan 10, år 1914. Foto: Folklivsarkivet.

Vicevärden M:s 50-årsdag, Mariagatan 6. Foto: Folklivsarkivet.

Gården till Prennegatan 11, år 1925. Foto: Folklivsarkivet.

SAMMANHÅLLNING OCH TRIVSEL

Den externa gemenskapens yttre former låter sig beskrivas både lätt och med stor säkerhet. Svårare är det givetvis att mäta graden av sammanhållning och trivsel bland nödaborna. Det väl verifierade, intensiva öppna umgänget på gatan, i trädgården eller kolonin kan dock sägas vara ett utslag av en åtminstone ytlig sammanhållning. Det är också självklart att detta umgänge stärkte sammanhållningen. En hel del sagesmän har därutöver, såsom framgår av bilaga 5, på ett eller annat sätt framhållit sammanhållningen bland nödaborna. Den kunde ta sig mer konkreta uttryck såsom hjälp vid sjukdomsfall (46) eller omtalas mer diffust som hjälpsamhet i allmänhet grannar emellan (15, 45, 43, 24). Någon säger: "Det fanns en del ensamstående mödrar även på den tiden. De hade det ofta mycket besvärligt ekonomiskt. Men utfrusna av grannar eller vänner och släktingar blev de aldrig utan istället hjälpta". (32) Koloniskötseln tillskrives av någon en särskild betydelse. "Det fanns koloni vid Prennegatan och den var en viktig samlingsplats för de vuxna om kvällarna. — — — Man har en känsla av att arbetet och odlandet i kolonierna stärkte gemenskapen och samhörigheten mellan människorna därnere; man träffades där i kolonilanden om kvällarna man samtalade och arbetade gemensamt och det var något positivt och uppbyggligt i själva odlandet." (23)

Sammanhållning och samhörighet bland nödaborna ger också intervjumaterialet i sin helhet ett starkt intryck av — subjektivt bedömt. Den iakttagelsen kan sägas verifieras av den latent gemenskapskänsla som ännu tycks förena många f.d. nödabor.

Utan att försöka bedöma gemenskapskänslans styrka och djup kan man rimligtvis antaga att nödaborna i förhållandevis hög grad upplevde en viss samhörighet med grund bl.a. i likartade, ekonomiskt otrygga levnadsbetingelser, social press från det övriga Lund och en hög samvarofrekvens. Det finns också anledning att förmoda att denna samhörighetskänsla var ett av de positiva inslagen i Nöden. Inte minst torde detta ha gällt för barn och ungdom, som kan antagas ha upplevt gemenskapen ogrumlad av de vuxnas ekonomiska och sociala bekymmer.

Det senare är ett antagande som bör ses mot sin särskilda bakgrund: nämligen att intervjumaterialet innehåller så litet av negativa omdömen om tillvaron i Nöden under decennierna kring sekelskiftet. Även om det mesta pekar på att många fann sig väl till rätta i området, bör anledningarna till vantrivsel ha varit fler och starkare än som framkommer genom intervjuerna. Å andra sidan får man inte glömma att otrivsel är ett fenomen som står i relation till omvärldens förhållanden och de jämförelsenormer man accepterar, vilka är svåra att sätta sig in i för en sentida bedömare. Tolkningen av intervjumateria-

Barngrupp i Nöden sammankallad av fotografen. Foto: Folklivsarkivet.

Barn på gårdstrappan. Foto: Folklivsarkivet.

Prennegatan, gatubild från nr 7. Foto: Föreningen Det gamla Lund.

Grynmalaregatan, amatörfoto år 1911. Foto: Folklivsarkivet.

let blir särdeles osäker på denna punkt. Vad som är säkert är *att* man kunde trivas trots allt i Nöden.

”Det var förstugan till helvetet, vi bodde fem i ett litet rum.” (2) Sagesmannen — en av de mer drastiska berättarna — syftar på bosättningen i en gårdslänga i Mariagatan. Därifrån flyttade familjen till Tvärgatan, Prennegatan och Trädgårdsgatan. Han bor fortfarande i Nöden, nu i en pensionärslägenhet, och trivs utmärkt. Kanske finns inga särskilda fördelar men i Nöden har han bott i hela sitt liv och vill inte flytta. En annan, som verkligen haft ett hårt nödaliv, flyttade först på sin ålderdom och då av bekvämlighetsskäl. Bosatt i Nödens slott — ett slags barnrikehus kom hon väl överens med de övriga, men faller anmärkningen: ”Nu bor det bara patrasck i Nöden.” (7)

Den sociala jämligheten såsom en förklaring till trivsel skymtar i någon upp-teckning. Man trivdes därför att ”alla var lika härnere”. (17) En annan har ett nyktert betraktelsesätt. ”Man hade inga pretantioner, för man visste inget bättre, och de som kom utifrån landet och fick arbete i stan tyckte, att de fick det så mycket bättre trots allt.” (5)

Hos andra är det uppenbart att det är de emotionella barndomsintrycken som dominerat bilden. Någon ”minns sin barndom som en gyllene tid”. (26) En annan säger: ”På femmans gård var det bara jord, ingen plantering. Så stod där en liten öppen dörr, där stod ett par stora träbaljor utan lock. Också dass — kallade vi det, det låg i ett. Där ritade vi rum när vi lekte. Också var där plank som vi hoppade över. — — — Det var roligt på den tiden, fast man var fattig, för man var inte van vid något annat.” (14) I skiftande former ut-säger åtskilliga andra upp-teckningar detsamma.

Även miljön hade — och anses fortfarande ha — sina trivselvärden. ”Vår familj trivdes bra i Nya staden. — — — Det var ljust och luftigt i bebyggelsen, vår trädgård var underbar. Kan inte klaga själv.” (20) Medryckande har en annan uttryckt sig så: ”Allra grannast var det på Prennegatan innan de tog kolonierna. — — — Där var det trädgård ända ifrån Stora Tvärgatan ner till Esplanaden. Sen började de ta av kolonierna. 1925 byggde stan ”Nödens slott” på Prennegatan uppe vid sidan om butiken. Det hade tre våningar. Därför kallades det ”Nödens slott”. Jag nästan grät, när jag lämnade den gatan. Det var den härliga luften från trädgårdarna mittemot.” (31)

De fåtaliga husägare, nuvarande eller tidigare, som skriftligt eller muntligt uttalat sig om trivseln har haft en positiv inställning. Ägaren till ”Gullhuset” är representativ för den lilla grupp jag fått bekantskap med. ”Jag trivs bra i mitt hus, i min gata och i min stadsdel. Jag har alltid känt trivsel och kan se tillbaka på ett lyckligt och harmoniskt liv. Jag är rotad här sedan generationer.” (28) Värtaligare än så kunde knappast någon för sin del jäva fördomen om Nöden.

XIII.

NÖDEN OCH OMVÄRLDEN

Huvudtemat för undersökningen är på ett sätt hur nödaborna inrättade sig i sin miljö. De beteenden och värderingar som utbildas i en miljö hänför sig ju emellertid inte bara till denna utan riktar sig också mot omvärlden, som oavsett de reella kontakternas styrka ändå är en del av områdets folkliga idévärld. I det följande knyter sig intresset till hur nödaborna såg på staden och miljöer utanför Nöden men än mer till hur man uppfattade andra samhällsgrupper. De senare är framför allt lantborna, "de rika", studenterna och prästerna. Varje grupp har sitt speciella intresse: lantborna med hänsyn till nödabornas egen bakgrund; "de rika" såsom den sociala kontrastgruppen i staden och arbetsgivare för nödaborna; studenterna i egenskap av särgrupp för universitetsstaden och prästerna därför att de hade utgjort en starkt auktoritär grupp i det samhälle nödaborna i gemen så nyligen utgått från. Vilka attityder utbildades gentemot dessa samhällsgrupper i den nya miljön? Gjorde nödabornas härkomst att de bibehöll en positiv inställning till landsbygdsbefolkningen, framstod "de rika" som en hatad fiende och upphovsman till nödabornas ekonomiska betryck, satt respekten för prästerskapet i efter inflyttningen till staden och kunde man överhuvudtaget alls utbilda en deciderad inställning till studenterna, med vilka man hade så få kontakter?

"STAN"

Folklivsarkivets upptecknare har varit försedda med en delfrågelista (Luf 126) som särskilt tar sikte på vilken inställning invånarna i ett område hade till andra stadsdelar och befolkningen där. Svaren tänkes främst ge den utåt-riktade synen men de kan också bli en reflexion av sagesmännens uppfattning om det egna området. Nödabornas svar har i mycket hög grad just ett retrospektivt värde.

Stortorget på 1890-talet. Foto: Lunds Byggnadsnämnd nr 109.

En del av sagesmännen har helt enkelt uppgivit att det saknades särskilda namn på stadsdelar på den tiden (41, 45, 46), givetvis med undantag för Nöden eller Nya stan såsom identiska eller skilda begrepp. Det kan tänkas, att också andra sagesmän lämnat samma upplysningar men att intervjuarna inte förstått vikten av att anteckna de negativa svaren. Realiter uttrycker de negativa svaren att sagesmännen helt enkelt skilde mellan sin egen namngivna stadsdel och staden i övrigt.

Att många av nödaborna verkligen gjorde denna grovt generaliserande åtskillnad styrkes av andra upppteckningar, där sagesmännen — eller uppptecknarna! — har berört frågan litet utförligare. En säger: ”Jag minns inga olika stadsdelar i min barndom förutom Nöden och övriga stan.” (11) En annan menar att inga andra stadsdelar förekom än Nöden eller Judéen och ”stan”. Som namn på ett område erinrar sig denne sagesman dock även Smörlyckan. (22) En tredje säger att invånarna i Nöden eller Judéen kallade det för att ”gå i stan” när de gick på Södergatan eller Klostergatan. (3) Också i berättelser om tidens dräktskick användes samma benämning för att beteckna Lund

Stora Kyrkogatan på 1890-talet. Foto: Lunds Byggnadsnämnd nr 132.

utanför Nöden. ”Hur fattigt det var märktes på kläder och så när man kom upp i stan. Det var mindre folk då och klädseln gjorde mycket. Vi hade jämt tofflor, längre upp i stan kunde de gå i skor — så man såg det bara på kläderna många gånger” säger en sagesman (14). En annan omtalar att Nödens kvinnor hade schal, förkläde och lång kjol medan de hade hatt och kappa ”uppe i stan”. (22)

Den övriga staden kunde också ha epitet som betecknade en motsats till Nya stan. En av meddelarna uppger att det inte var vanligt att tala om olika stadsdelar. Dock kunde man tala om ”Gamla stan” liksom Nya stan eller Nöden. (16) Gamla stan kallades trakten kring Skomakaregatan (24) eller stadens centrum. (28)

Ett skämtsamt, kanske dock i grunden socialt betingat namn på staden utanför Nöden var ”Tjocka stan”. ”Det var Nöden eller Karpadosien, som det också kallades, resten var Tjocka stan”, säger en (2) och en annan: ”Det var Nöden och Tjocka stan och inget mer.” (44)

Endast i få uppteckningar omtalas namn på andra stadsdelar eller större

stadsområden. ”Jutahusen” ute på väster, en utpräglad arbetarbebyggelse med vissa migrationskontakter med Nöden nämnes av fyra sagesmän (10, 19, 29, 43) och Smörlyckan av två (22, 31). Därutöver kan enstaka andra angivelser förekomma. (Se t.ex. 10)

Nu kan det sägas vara föga egendomligt att namn på andra delar av staden inom vallarna tycks ha varit obekanta för sagesmännen. Sådana namn synes nämligen överhuvudtaget ha varit mindre vanliga. (Jfr. Ingers. Dock bör påpekas att denne varken har antecknat Gamla stan eller Tjocka stan.) Å andra sidan är det anmärkningsvärt att inte heller benämningar på annan arbetarbosättning, utanför vallarna, förekommer i större utsträckning. Namn på sådana områden som Ehrenbergiska lyckan, Papegojlyckan och Smörlyckan var ännu i bruk t.o.m. kameralt in på 1920-talet och migrationsutbytet mellan Nöden och dessa var tämligen starkt. Själva namnen kan i dessa fall knappast ha varit obekanta. Det förefaller därför som om dessa områden inte uppfattades såsom enhetliga delar av staden av nödaborna.

Det anförda materialet visar ganska klart att det för nödabon existerade den egna stadsdelen och utanför den ”stan”. En god sammanfattning av den vanligaste synen på det egna området och andra stadsdelar ger följande: ”Jag bodde på gränsen (Stora Tvärgatan) mellan vad man brukade kalla Nya stan och Gamla stan. Nya stan kallades också Nöden eller Judéen. Annars talade man om ute på väster eller ute på öster samt uppe på norr.” (29)

RIKT OCH FATTIGT

I det föregående har redogjorts för nödabornas syn på den geografiska omvärlden med ett vidare perspektiv. Härvid framkom således att nödaborna såsom större geografiska enheter urskiljde blott Nöden och staden i övrigt, vilket av allt att döma korresponderar med den gängse uppfattningen hos stadsbefolkningen. Detta hindrar emellertid inte att man kunde ha en mer differentierad socialgeografisk syn på området och miljöer sedda med ett trängre perspektiv. Obestriddligen fanns det ju avsevärda skillnader ifråga om population och allmän standard mellan vissa gator och Nöden. Av särskilt intresse är det att konstatera ifall det fanns något som kunde karakteriseras såsom en socialgeografisk spänning mellan bättre och sämre gator.

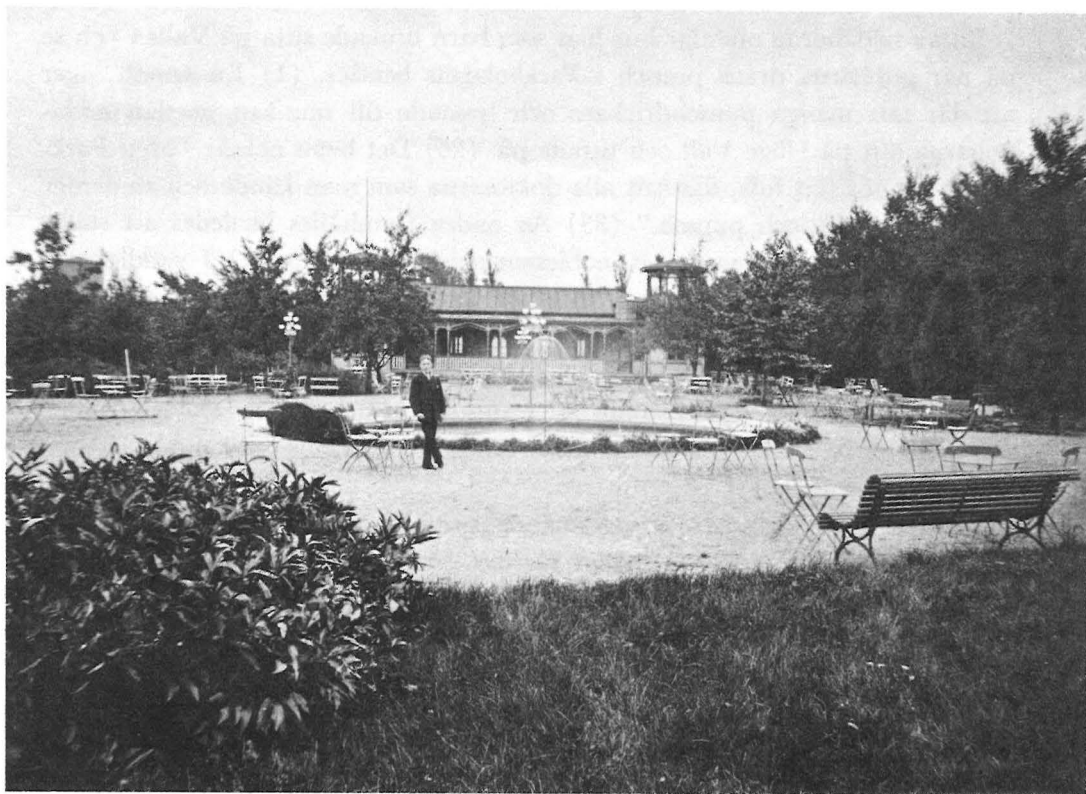
Hos en av de utpräglat intellektuella och politiskt engagerade av sagesmännen får den personliga upplevelsen av de finare områdena utanför Nöden följande beskrivning: ”Som jag minns det, så var Södergatan och Svanegatan och de gatorna däromkring med ’di höge husen’ bare till för ’di fine’. Det var

'djävla överklassare' som bodde där. Jag var springschas en tid hos E. L., så då kom jag in i många sådana fina familjer. Och det fina, det bestod i finare, vårdat språk, finare lägenheter, och de röjde en bildning som var helt annorlunda än vår. Sen var där ju Tattravägen, d.v.s. området öster om Östra Kyrkogården, nuvarande Östervångsvägen, och bortåt Tuna. Där (således Tuna) bodde överklass, det var rena överklassområdet. Mellan dem och oss fanns inga som helst kontakter. När man kom där, en mer eller mindre illa klädd arbetarpojke, så blev man bortkörd. De ropade in sina barn. Man kände förtrytelse." (30) Det starkt engagerade uttalandet kan långt ifrån anses vara representativt för en allmän syn bland nödaborna. Det har antytts att sagesmannen representerade en särgrupp bland befolkningen och det bör ytterligare understrykas att han tillhör de allra yngsta av meddelarna; upplevelsen kan på goda grunder antagas vara kännetecknande inte bara för en mindre del av befolkningen utan därtill för en viss tid, nämligen den som tog sin början efter den egentliga undersökningsperiodens utgång omkring år 1920.

Oavsett dessa reservationer om uttalandets räckvidd står emellertid fast att vissa gator och områden ansågs såsom speciellt förnämliga. En annan sagesman instämmer med den förre: "Och så var där ju Gyllenkrooks allé. Där låg de finaste husen, där läroverkslärarna bodde. Och på den tiden var ju Lund garnisonsstad. I 25 var ju förlagt här vid Gamla Valskvarn i Lilla Södergatan, så det fanns många fina officerare i stan. Som jag minns det var Gyllenkrooks allé, Svanegatan och Magnus Stenbocksgatan väl den allra finaste." (30) En annan meddelare utpekar, icke utan rätt, en annan del av staden: "Stadsdelen kring Bantorget tyckte man nog var finare, men man reflekterade inte då så mycket på sådana saker som nu." (38)

Utpekandena av "fina" områden i staden är anmärkningsvärt fåtaliga och detsamma gäller iakttagelserna om att fritidsområdena i staden skulle ha varit socialt differentierade. Det för alla lundabor välbekanta "Bullis" eller "Ströget" hade t.ex. blivit alla lundabors favoritstråk, sedan flanörerna på ett tidigt stadium avstängts från stationsperrongen. (Se Broomé s. 86) Hos en av sagesmännen heter det visserligen att det mest var noblessen och studenterna som ägnade sig åt promenader där. (6) Detta kan väl gälla för vissa tider och veckodagar av rent praktiskt skäl men äger inte en generell giltighet. Bullis var snarare det utpräglat demokratiska stråket och bl.a. ett populärt tillhåll för nödaungdomen. "På Bullis samlades alla kategorier av folk." (46) Där såg man "alla samhällsklasser" (8) och "alla stötte på alla". (40, även 41 m.fl.)

Mera torde det då ligga i sådana iakttagelser som att arbetarna dansade i Folkets park medan dansbanan på Idrottsplatsen frekventerades av andra: "Dit gick vanliga studenter och skolpojkar." (23) Också för utövande av skridsko-sporten intog Idrottsplatsen i viss mån en särställning. "På Idrottsplatsen

Parkbolagets trädgård på 1890-talet. Foto: Lunds Byggnadsnämnd nr 96.

kunde man också åka skridskor — där hade man belysning också — men där höll mest noblessen till.” (5) Framför allt höll nödaungdomen till på de avgiftsfria dammarna på olika håll i staden såsom är väl om vittnat i uppteckningsmaterialet. Detta har väl dock främst haft ekonomiska orsaker, i varje fall tedde sig Idrottsplatsen inte mera socialt exklusiv än att en del av nödaungdomen kunde gå på skridskor där, vilket framgår bl.a. av de kasuistiska skildringarna.

Det enda ställe som i nödabornas ögon tycks ha haft en verkligt exklusiv karaktär var det s.k. Parkbolaget. Denna trädgård, ingående i nuvarande stadsparksområdet var ursprungligen helt enskild; inga andra än bolagsdelägarna — akademiker och borgare — och deras familjer hade tillträde till parken. En liberalisering av tillträdesrättigheterna kunde inte genomföras utan stridigheter (Broomé s. 86 f.) och inträdesavgift upptogs en tid av utomstående. (Ernberg s. 45) I och med att ett utevärdshus uppfördes där istället för restaurangen i Gamla Botan, vilken rivits år 1879, blev det en fri park, men det gamla klassmärket torde inte ha börjat suddas ut förrän parken år 1907 inkorporerades med den då nyanlagda Stadsparken. För själva serveringen började givetvis den sociala utjämningen göra sig märkbar allra sist.

En av nödaborna omtalar hur han som barn brukade sitta på Vallen och se på när gubbarna drack punsch i Parkbolagets bersåer. (1) En annan säger att där satt många punschdrickare och lyssnade till musiken, medan nödangarna satt på Höge Vall och tittade på. (26) Det heter också: "Men Parkkaféet var för fint folk, där satt alla doktorerna som man kände och studenter och drack kaffe och punsch." (33) Av andra framhålles likaledes att stället frekventerades av borgerskapet, noblessen e.dyl. (6, 24, 40, 41) I verkligheten fanns det givetvis ställen som i lika hög grad var praktiskt reserverade för stadens högre inkomstklasser. Den ursprungliga karaktären av privat område men också närheten till Nöden och insynen till området har uppenbarligen gjort att Parkbolaget har kommit att framstå som det socialt exklusiva stället par préférence. Onekligen kastar detta också ett visst ljus över upplevelseområdet begränsning.

Det mest frapperande med sagesmännens uttalanden är att de, bortsett från en viss barnantagonism, innehåller så litet om socialgeografisk aversion. Att sådana spänningar skulle ha existerat har också direkt förnekats av ett par sagesmän. (16, 29) Särdeles anmärkningsvärt ter sig det ringa utslaget, med hänsyn till att den sociala spänningen olika områden emellan särskilt har efterfrågats i frågelistan. Om sagesmännen hade uppfattat en påtaglig spänning kan man nog utgå från att de hade meddelat detta och därvid snarare överdrivit än underskattat den. Det förefaller alltså som om det i Nöden inte existerade en social indignation som projekterades på vissa stadsområden.

I flera uppteckningar — citerade i olika sammanhang här i texten — framkommer att nödaborna ansåg att det fanns bostäder och levnadsförhållanden på andra håll i staden vilka var av samma art som i Nöden eller rent av sämre. Ett par av de mest talande uttrycken för denna uppfattning förtjänar att särskilt citeras. En sagesman säger på tal om en lock-out som drabbat familjen: "Hur fattiga blev vi inte. Ändå hade vi det mycket bättre än statarna på Hospitalsgården. Eländigt, eländigt hade dom, lite säd och potatis var allt dom fick." (33) Efter att ha beskrivit de torftiga förhållandena i det egna hemmet tillägger en: "Man hade inga pretentioner, för man visste inget bättre, och de som kom utifrån landet och fick arbete i stan, tyckte att de fick så mycket bättre trots allt." (5) En annan understryker, att det bodde fattiga arbetare på andra håll än i Nöden. "Men 'Smörludorna', de va uppe på Smörluckykan, de va det allra värsta. — — — Vi skulle sopa gatan ända ner till Esplanaden för P. hade väl hus där också. Och min man sa: gör du det för 4 kronor för de gör inte jag. Men vi vågade inte avsäga oss de, för då hade vi blivit vräkta väl, och då hade man fått till Valskvarnen vid Lilla Södergatan. Jo, där stuvade de ihop folk med bara brädväggar emellan. Eller upp till Smörludorna. Där var det så fullt med skäktor, så de inte kunde bo där." (31)

Gårdsinteriör från Gröneгатan 1890-talet. Foto: Lunds Byggnadsnämnd nr 123.

S:t Månsгатan år 1920. Foto: Lunds Byggnadsnämnd nr 176.

Jutahusen, ett gammalt bebyggelsenamn, (se Ingers) var uppenbarligen ett diffust begrepp för nödaborna. Vid sekelskiftet fanns här en nybyggd arbetar-bebyggelse av röda tegelhus i två våningar och av förhållandevis god standard. Det äldre husbeståndet var emellertid mycket uselt. Det är detta en av de äldre sagesmännen åsyftar när hon säger att husen var små, i en våning som ”låg nästan under jorden.” Meddelaren uppger att husen hade jordgolv och drabbades av översvämning var gång det regnade. I Jutahusen bodde mycket fattigt folk. (19) En av de något yngre sagesmännen säger: ”Det var en samling små hus ungefär i stil med den gamla byn Värpinge lite längre ut. I dessa s.k. Jutahusen bodde många sköna flickor, de flesta av utländsk härkomst. Många var danskor sades det, därav namnet. Det var många mäns eldorado på den tiden. Det var Lunds glädjekvarter på den tiden. Flickorna var riktiga skönheter men de ägde ej tillträde till Folkets park.” (29)

LANTBOR

En stor del av nödaborna var som framgått inflyttade lantbor och många av dem uppehöll förbindelserna med släkt och vänner på landet. En allmän kontaktsituation med landsbygdsbefolkningen fanns i dennas ofta återkommande handelsresor till staden, bl.a. till marknader och torgdagar. I övrigt saknade i varje fall de vuxna nödaborna kontakthanledningar.

Med tanke på nödabefolkningens bakgrund och de relativt starka kontakterna med lantbefolkningen vore en uttalad motsättning mellan nödaborna och lantborna inte att vänta. Det har också stundom framhållits att man i Nöden hade en positiv inställning till lantbefolkningen. (23, 47) Det fanns inga motsättningar mellan stads- och lantbor. ”Bönderna kom ju ofta in hit med sina varor, bl.a. vid Mikaelimarknaden — men jag kan inte erinra mig att det någonsin var något bråk.” (41) Andra säger bara att man inte hade kontakter med bönderna (46) eller kan inte erinra sig någon speciell inställning. (5)

Även om många av nödaborna var välvilligt inställda till lantbefolkningen och i varje fall inga påtagligare motsättningar förekom, så fanns det emellertid uppenbarligen i alla fall ett visst motsatsförhållande. ”Lantarbetare och bönder skojade man litet med. Något avogt var det väl — men det var aldrig några slagsmål mellan oss och lantborna. Det var ju många inflyttade lantbor i Nöden — statare och lantarbetare.” (43) En annan säger: ”Lantbefolkningen hade vi väl ingen större respekt för — man såg ju ganska lätt, när det var en bonatjyv.” (42) Överlägsenhetsattityden avspeglade sig också bland barn och ungdom och fick kanske sina påtagligaste uttryck där. En sagesman, född 1891

i Fulltofta och inflyttad till Stora Tvärgatan år 1905, omtalar att det fanns en viss motsättning mellan "stabopågarna och dom som kom från landet — dom kom från landet och måste vara snälla." (38) Man slogs några gånger men efter ett halvår hade man smält in i miljön. En annan säger att det kunde bli litet bråk med lantungdomen på danserna — det var ju inte ovanligt att nöd-ungdomen tog ut på landet och dansade. Han fortsätter: "Bönderna betraktade man nog allt lite nedsättande. Man märkte ju på kläder och uppträdande när det var bönderna: bonapågarna brukade hålla sina töser om livet, något som inte var vanligt bland oss stadsungdomar och sånt kallades för bonnfasoner." (45)

Samtliga dessa uttalanden om lantfolket har en allmän prägel. Närmast tyder de på att många nödabor oreflekterat anammade stadsbefolkningens traditionellt nedsättande syn, trots att de i allmänhet själva inte varit stadsbor i mer än högst en generation. Det är också möjligt att nedvärderingen av lantborna bidrog till att stärka den egna, i staden svaga sociala ställningen.

Den grupplikhet som fanns var naturligtvis inte utan betydelse för attitydens utbildande. Särskilt skiljaktigheterna i dräktskicket gav en lättfattlig illustration till lantbornas "underlägsenhet". Dräktskicket har kommenterats av flera sagesmän såsom redan exemplifierats. "Lantbornas klädsel verkade mer gammalmodig än stadsbornas både i form av passform och av tygfärg." (10) På dräkten urskiljde man dem lätt (46), t.ex. på grund av deras kraftiga "oftast hemvävda tyg" eller deras säregna huvudbonader. (28)

Det uppstod emellertid andra anledningar till en negativ attityd. En sagesman, som är en av de få märkbart politiskt engagerade, har antagit att befolkningen i Nöden till större delen var inflyttad från landet och andra orter men beskriver i annat sammanhang den allmänna inställningen till landsbygdsbefolkningen sålunda: "Bönderna tyckte vi inte så särskilt bra om, särskilt inte under kriget. Vi hade ju inget bröd nästan, och det sades att bönderna hellre gav svinen brödsäden än sålde den för det i deras tycke dåliga priset. De fick också en del av skulden för de höga priserna på livsmedel och jobbarpriserna. Sedan kuvade de lantarbetarna och dessa ansågs ju tillhöra oss." (29) Uttalandet är ensamstående i materialet men det fanns anledning att förmoda att livsmedelsbristen under första världskriget i högre grad än som här framkommit skärpte arbetarnas negativa inställning till bönderna. (Jfr. t.ex. Ek, En bygds omvandling.) Dennas styrka och långvarighet kan här inte bedömas för Nödens vidkommande, men det är allmänt värt att notera att den gamla fördomen med kriget tillfördes ett nytt motiv. Sagesmannens uttalande är också anmärkningsvärt i ett annat avseende. I de tidigare anförda uppteckningarna synes man inte ha gjort skillnad mellan egentliga bönder och lantarbetare; att så inte skedde framkommer klart i ett par fall. Först hos den sist citerade meddelaren

möter en klart differentierad syn på de bägge grupperna; fackföreningsrörelsens solidaritetskrav gjorde den ena gruppen till fiender men den andra till vänner. Också i det fallet antyder uttalandet något om den förändring den äldre inställningen till lantbefolkningen genomgick.

Någon klar uppfattning om den gängse attityden till lantbefolkningen ger traditionsmaterialet som synes inte. En enhetlig inställning kunde heller inte finnas. De talrika nödabor som upprätthöll nära kontakter med landsbygden och kanske därigenom blev hjälpta under krigsåren har rimligtvis i regel haft en gynnsammare uppfattning än de andra. Säkerligen har de enskilda nödabornas engagement eller brist på engagement inom den politiska arbetarrörelsen också haft betydelse för attitydbildningen.

DE RIKA

Den sociala skiktningen i staden kom till uttryck i dräktskicket. Självklart gäller detta för de olika gruppernas yrkesklädsel men också för finkläderna. Den ekonomiska motsättningen mellan arbetare och "borgare", d.v.s. de mer välbärgade i staden, var tydligt framträdande enligt manliga sagesmän.

Det heter att "borgare utmärkte sig alltid i välsittande kostymer och bra tyg och utstyrsel som var värdig en borgare." (10) Detta säges också av en annan, som dessutom understryker den större omväxlingen i "borgardräkten". Det var "lätt att genom klädseln avgöra vem som tillhörde arbetarklassen eller borgarklassen." (28) Likartat heter det hos en tredje: "De borgerliga var knoddar. Det var inte svårt att på klädseln avgöra vilka som kom från arbetarklassen eller borgarklassen. Borgarklassen hade finare kvalitet i kläderna och var kanske modernare." (29)

Den stora olikheten mellan de bägge gruppernas dräktskick menas således inte ha legat så mycket i bruket av speciella plagg som i den rent ekonomiskt grundade kvalitetskillnaden. Något speciellt överklassplagg har inte utpekats i den manliga dräkten och gamla fotografier visar också att nödaborna åtminstone ett stycke in på 1900-talet höll en förhållandevis hög och "borgerlig" dräktstandard. Inte heller inom kvinnomodet kan de särskiljande dräktdetaljerna sägas framträda starkt i traditionsmaterialet. Det är dock givet att inte minst de ekonomiska ojämnheter i verkligheten vad angår vissa plagg eller dräktdetaljer ledde till en social stratifiering i samhället. Exempel härpå har redan givits, såsom att barnen i Nöden hade trätofflor medan de uppe i staden, d.v.s. de välbärgades barn, hade skor eller att de välbeställda kvinnorna däruppe hade hatt.

Katedralskolan vid början av 1890-talet. Foto: Lunds Byggnadsnämnd nr 189.

Skolfoto från 1:a klass i Vårfruskolan år 1910. Foto: Folkklivsarkivet.

Ehuru sagesmännen i allmänhet inte har kunnat i detalj beskriva dräktolikheterna mellan arbetarnas och de högre klassernas dräkter är det tydligt att skillnaden har uppfattats som ett socialt fenomen, som bör jämföras med andra iakttagelser om de ekonomiska och sociala differenserna. Mot bakgrunden av dels nödabornas egen fattigdom dels de andras relativa rikedom, manifesterad t.o.m. i dräktskicket, kunde man vänta sig en starkt negativ inställning till de högre klasserna bland befolkningen i Nöden. Det vore vidare att förvänta att inställningen skulle avteckna sig tydligt i traditionsmaterialet eftersom den har efterfrågats både direkt och indirekt i frågelistan. Att upptecknarna inte har förbisett att efterfråga de sociala attityderna framgår klart i detta fall.

Nedan skall lämnas citat eller sammanfattningar på de uttalanden i traditionsmaterialet, vilka berör frågan.

”Det var överklassen som inte bodde i Nöden.” (2)

”Fint folk kallades för noblesser, och det var sådana som var ute och fingo och kunde äta sig mätta.” (17)

”Rika — dit räknades akademiker, köpmän och husägare.” (43)

”De rika — det var grossister och affärsmän.” (46)

”Rika — det var akademiker.” (42)

”De rika var för oss affärsmän och akademiker.” (47)

”De rika var de välbärgade och det innebar för oss nästan alla de som ägde ett eget hus.” (45)

Det fanns ingen särskild uppfattning om andra samhällsgrupper utom möjligen prästerna. (22)

”Man kände aldrig avundsjuka mot andra samhällsgrupper. Vad man tyckte om andra grupper vet jag inte, minns bara att man tyckte att studenter var överklass och bara hittade på rackartyg.” (11)

”Annars kände vi en viss respekt för de rika. Dit räknade vi alla som hade det gott ekonomiskt ställt.” (23)

Barnen slogs med Katedralskolans elever. ”De var avundsjuka för de stod som man trodde på ett högre plan men det glömdes bort så småningom.” (10)

”Man kände nog en viss respekt för de välbeställda, men samtidigt glodde man snett på dem. Det måste ju vara fel med så mycket rika och samtidigt så mycket fattiga.” (16)

”De rika såg vi allt litet snett på.” Även ”tyckte illa” om dem. (5)

Uppteckningsmaterialets tendens får sägas vara överraskande. Den är därtill så samstämmig att det knappast finns anledning att ifrågasätta den. En social indignation mot de mera välbeställda i samhället kan knappast ha varit utmärkande för nödaborna vid denna tid. En viss antipati omtalas endast av ett par

av sagesmännen och i det ena fallet (16) nämnes samtidigt att man kände respekt för de rika. En direkt positiv inställning var det naturligtvis inte fråga om, därtill fanns heller inga allmänna skäl. Snarast kan man väl säga att materialet vittnar om indifferens. Nödaborna synes helt enkelt ha varit tämligen ointresserade av de "rika" — affärsmän, akademiker och husägare — med vilka de saknade närmare kontakter. Denna tolkning av materialet kan sägas ha fått sin verifiering redan tidigare i undersökningen; den överensstämmer med det svaga socialgeografiska utslaget. Korrelerad med andra material och resultat kommer den att ytterligare bekräftas nedan. Alldeles uppenbart är det att den politiska klasskampspropagandan vid denna tid inte satt djupare spår efter sig bland folket i Nöden. I sin inställning till de högre klasserna företrädde nödaborna den konservativa småfolkssynen.

KONTORISTER OCH ANDRA

Några ströbelägg för inställningen till vissa grupper eller uttalanden om hur dessa uppfattade sig själva kan vara värda att noteras. I dessa fall är materialet alltför magert för att ge en uppfattning om gängse attityder i Nöden. Uppgifterna är emellertid sådana att de dels kan komma få betydelse i andra sammanhang och dels för ett par grupper torde representera tämligen utbredda arbetaruppfattningar.

En av sagesmännen menar att det var förnedrande att vara kroppsarbetare och "att vara fabriksflicka på den tiden var inget vidare." (27) För att illustrera kroppsarbetets ringa uppskattning påpekar hon att kontorstjänstemännen som arbetslösa inte ville bli arbetare. En annan säger: "Kontorsfolk ville väl också räkna sig som fina. Det hade vi mest roligt åt. Vi visste att de som regel hade sämre betalt än vi." (29)

En annan grupp, som i ekonomiskt hänseende inte stod framför arbetarna men som ändå ansågs vilja vara förmer, var affärsbiträdena. "Affärsbiträden ansågs vara litet finare på den tiden och man brukade bli nobbad av dem, om man sökte bjuda upp i Folkets park. Man var ju bara arbetare. De hade det förresten rätt mycket sämre än oss ändå, vad arbetsvillkoren beträffar." (46)

Också vissa motsättningar inom arbetarklassen antydes. Det heter att en viss spänning kunde finnas mellan olika hantverksgrupper, t.ex. mellan träarbetare och målare. De senare ville gärna hålla sig för litet mer än andra. (29) Säkerligen skulle det vara möjligt att erhålla ett betydligt större material om denna och föregående frågor. Vid den nu utförda materialinsamlingen har de varit speciella för både sagesmän och upptecknare.

Beträffande de attityder som här skymtat kan tilläggas att de mer eller mindre starka sociala motsättningarna också i dessa fall avspeglades i dräktskicket, vilket säkerligen inte gjorde dem mindre. En av de sakligaste sagesmännen framhäver att dräkten stundom rörde bärarens yrke och säger bl.a.: ”Skillnad fanns, till exempel typografer, skräddare, handskmakare, cigarmakare var alltid klädda i krage och slips. — — — Det fordrades av kontorsfolk och affärsbiträden för affärens renommé att de var enkelt men fint klädda.” (10)

”BAGARMÖSSORNA”

I våra dagar har de studerande vid universitet och högskolor invaderat det gamla Nöden. Nationshus har uppförts inom området och i flera fastigheter utgör studenter samtliga eller flertalet hyresgäster. Denna studentinflyttning har emellertid till största delen ägt rum efter den tid undersökningen gäller. Enstaka studenter kunde vara inhysta i Nöden också tidigare och även kyrkoskrivna där men deras huvudsakliga bostadsområde låg längre upp i staden.

Närmare kontakter mellan nödaborna och studenterna har inte varit vanliga. Undantagen från denna regel tycks utgöras endast av det lilla fåtalet politiskt starkt aktiva nödaborna och i viss mån de som genom sitt förvärvsarbete kom i särskild beröring med dem. För de många från landet inflyttade nödaborna har studenterna närmast utgjort en ny och främmande samhällsgrupp. Mot denna bakgrund kunde man vänta sig att uttalandena om studenterna inte skulle intaga en mer framträdande plats i uppteckningsmaterialet. Ett sådant antagande visar sig emellertid vara oriktigt.

Sagesmännens uttalanden om studenterna varierar såtillvida att de ibland tolkar eller ger uttryck för den allmänna attityden, stundom anger de enskildas uppfattning eller också kombinerar bägge dessa aspekter. Det gemensamma för alla uppteckningarna är emellertid att inte någon är helt fri från direkta eller indirekta negativa synpunkter och värdeomdömen; icke något uttalande är således enbart positivt. T.ex. säger en: ”Studenterna var pigga — jag tyckte bra om dem — men i allmänhet ansågs de nog lite för intellektuella i våra kretsar.” (16) En annan uppger att studenterna var avundade och respekterade. ”Studenter hade rangen och kunde ägna sig åt vad som helst.” (27) Det var aldrig bråk med dem uppger en, men de ansågs bättre lottade. (47) En annan ger en liten situationsbild som egentligen ganska tydligt avspeglar motsättningarna: ”Det var nog allt lite gruff mellan arbetare och studenter på den tiden. Studenterna hade ju sina krogar och ställen de gick på som ”Syltan” och ”Rödbetan”. Men en del studenter kunde faktiskt blanda sig med arbetar-

Lundagård med AF på 1890-talet. Foto: Lunds Byggnadsnämnd nr 144.

na och det var mest, då man söp tillsammans. Hos Sven i Kassen, som hade ölhall i källarvåningen vid hörnet Södergatan—Lilla Fiskargatan kunde man se ett mycket blandat klientel.” (5)

Som uttryck för en allmänt negativ attityd får man väl räkna det, när studenterna anges ha betraktats som ”överklass” (23, 43), som bara ”hittade på rackartyg.” (11) En sagesman medger att det knappt fanns kontakter med studenterna ”men man hade en känsla av att de nog ville vara ett pinnahål högre.” (45)

I ett par uppteckningar från Lund skymtar fram att studenterna trakasserade stadens kvinnor, t.ex.: ”På kvällarna stod studenterna på lur i Lundagård och hon vågade inte gå där ensam.” Och en annan av nödaborna menar att det kunde förekomma att studenterna jagade efter kvinnor i Nöden, möjligen avseende en äldre tid: ”Ibland kom studenter ner och lekte guling. De kom väl för att få fatt i flickor därnere. Min far tyckte inte om studenter. Jädrans studentpack, brukade han säga.” (46) Vanliga har sådana räder knappast varit. ”Studenterna vågade sig nog inte ner — då fick de på ögat”, sägs det. (42) Eller: ”Studenterna de hade knappast där nere att göra. Så fort ungdomar gick i högre skolor så var de grisar. Vi hade inga sympatier för dem.” (41)

Det heter också att man alltid skulle slåss med ”bagarmössorna”. (2) Att studenterna fick hålla sig på mattan i Nöden framhåller en annan. Denne menar dock att förhållandet till dem var gott ”som regel” för att fortsätta: ”Någon respekt för dem hade vi inte. Vi höll oss för att vara lika goda som dom. Genom sin klädsel skilde studenterna sig mer från allmänheten förr än nu. Många ville verka förnäma och utmanande. De vita mössorna kunde reta oss ibland.” (29)

Studenterna ansågs av nödaborna — och andra lundabor — intaga en privilegierad ställning inte minst i förhållandet till polismakten. ”Jag tror inte att studenterna var så populära på den tiden. De hade väldiga privilegier och fick uppträda hur som helst, när de var berusade. Polisen hade ett stort överseende med dem. De ansågs finare och räknades till den absoluta överklassen av oss.” (40) Studenternas uppträdande som strejkbrytare hade upprört arbetarna framhålls det av en annan, som även tillskriver studenterna i gemensociala ligistbeteenden: ”Förr var studenter mycket mer emot arbetarklassen än de är nu. De kunde inte gå förbi arbetare utan att ge dem stickord. Det var ju också bara överklassen som hade råd att hålla sina barn i skolor.” (24) Kanske är det mot den här till sist skisserade bakgrunden man skall se ett särdeles antipatiskt uttalande: den enda grupp man hade en alldeles utpräglad åsikt om var studenterna, vilka ansågs vara avskum och som inte bara kunde göra precis som de ville utan också gjorde det! (8)

Materialet är ur både kvalitativ och kvantitativ synpunkt tillräckligt för att man skall våga förmoda att den gängse attityden till studenterna var klart negativ bland nödabefolkningen. Det förefaller nästan som om man hade projekterat känslorna av fattigdom och betryck på just denna grupp. Studenternas i varje fall utåt sätt bekymmerslösa tillvaro var den största tänkbara kontrasten till nödabornas eget liv. Den vita mössan blev symbolen för det sociala privilegiesamhällets orättvisor.

Det vore emellertid en förenkling att se den negativa attityden enbart som ett sociologiskt fenomen. I hög grad — kanske till största delen — rör det sig om en historiskt betingad företeelse. Studenternas översittarattityd till ”brackorna” och arbetarna var en grupptradition med gamla anor och tog sig obehagliga uttryck. T.ex. omtalar akademismedmästaren Löwegren de studentikosa avarterna på ett ohöljt sätt omkring år 1800. Lundagård var då liksom långt senare i praktiken en för andra än akademiker förbjuden plats. ”Där föreföllo ofta gräsliga slagsmål i synnerhet mellan lärgossarna och de studerande, vilka senare inte tålde att någon lärgosse gick igenom Lundagård, om än hans väg föll därigenom. Jag skulle kunna uppteckna många ej så synnerligen hedrande uppträden, som där föreföllo, då jag var i min uppväxt och som jag ofta tog del i.” (DGL 33 s. 26) Trakasserier mot enskilda icke akademiker liksom studentupplopp, stundom av pöbelart, avspeglar sig i polishandlingarna under

århundradets senare del och ända in på 1900-talet. (Se W. Karlsson s. 31 f., 34 f.) En sagesman ur borgarklassen, född 1885 och inflyttad till Lund, omnämner att studenterna, enligt hennes svärfar, brukade kiva och slåss med borgarna samt att det ofta var slagsmål mellan dem och arbetarna.

I åtskilliga andra källor är denna fiendskap mellan studenterna och stadens övriga invånare, givetvis främst de minst inflytelserika grupperna, berörd. Det råder intet tvivel om att det av gammalt rådde fiendskap mellan Lunds arbetare och studenter. Med hänsyn till att nödaborna i gemen — såsom också framhållits uttryckligen i några uppteckningar — egentligen dock hade få kontakter med studenterna kan deras negativa inställning till dessa till viss del sägas vara ett traditionsarv.

Det har också skymtat en annan, säkerligen mycket viktig faktor för utbildandet av aversionen mot studenterna. De senare hade i egenskap av strejkbrytare demonstrerat sin oförstående inställning till arbetarnas krav på bättre förhållanden. Deras medverkan vid strejken i Svedala år 1898 upprörde lundarbetarna så starkt att det förorsakade svåra oroligheter i staden. (Se härom W. Karlsson s. 32 f.) Även om nödabefolkningen inte själv var särskilt politiskt aktiv, har den givetvis reagerat mot studenterna. Minnet av studenternas partitagande har inte förbleknat så lätt, och den antipatiska inställning man hade fått fördes vidare till dem som senare flyttade in till staden och Nöden. Så småningom övergick den sakligt motiverade inställningen allt mer till att bli en fördom, sedan attitydens ursprungliga skäl blivit ogiltiga.

PRÄSTERSKAP

Den religiösa aktiviteten inom statskyrkans ram ibland nödaborna var som framgår av intervjumaterialet (bil. 7.) och även, vad gäller nattvarden, av kyrkoböckerna mycket låg. Även om det förekom att prästerna intresserade sig för nödaborna, såsom när pastorn Böös satte igång med en omfattande ungdomsrörelse med lokal i Församlingshemmet på Södra Esplanaden, så var folkets kontakter med prästerskapet vanligen varken täta eller intima. Detta hindrar inte att man hade bildat sig en uppfattning om prästerna som grupp.

Att man i allmänhet skulle ha haft en positiv uppfattning om prästerna antydes i ett par uppteckningar. ”Präster har jag aldrig haft något intresse av. Jag tror nog dock att de var omtyckta bland folket därnere. Det var nog ingen som hade något emot dem. Där var visst en pastor som hette Böös.” (46) Uttalandet kan misstänkas referera till uppfattningen om just Böös, som inte bara ledde verksamheter för Nödens barn och ungdom i Församlingshemmet

utan också avlade besök i hemmen efter konfirmationen. En allmän utsago säger dock i likhet med den förra att "präteståndet respekterades." (41) Att prästerna för en del av nödabefolkningen fortfarande hade ett högre socialt anseende framkommer även. "Prästerna höll vi för litet högre" (42), heter det hos en, och en annan säger att prästerskapet ansågs stå i överordnad ställning och bockades extra för. (22) Dessa uttalanden kan knappast vara uttryck för den allmänna synen på prästerna i dessas egenskap av funktionsgrupp i nödabefolkningens livsföring. Inte heller har denna inställning varit betingad av ideologiska rörelser i Nöden; den övervägande delen av befolkningen var socialdemokrater och socialdemokratins hållning till prästerna var ju långt ifrån positiv. Tydliggen skall de anförda uttalandena fattas som reminiscenser av en konservativ landsbygdsattityd.

Uppgifter om att man inte hade något emot prästerna (23, 44) kan fattas som uttryck för en svalt positiv inställning till prästerna. Men uttalanden av den arten kommer kanske ännu närmare en annan attityd. Flera av sagesmännen har uttryckt den allmänna inställningen sålunda: det var inte något att säga om prästerna; man tänkte inte på dem; det fanns inte någon särskild inställning till dem. (16, 45, 8, 11, 2) Enligt dessa sagesmän skulle alltså den gängse inställningen till prästerskapet präglas av indifferens, såsom det uttryckts av någon: "Inställningen till prästerna var den att de fick sköta sitt, så sköter vi vårt." (24) Av materialet kan man väl inte draga slutsatsen att den *gängse* attityden till prästerna var den indifferent. Däremot är det tydligt att detta var en mycket vanlig inställning, som får sägas väl korrespondera med de verkliga kontakternas art.

De negativa attityderna spelar en ganska framträdande roll i materialet. Allmänt kan sägas att de har en mer prononcerad utformning än de positiva uttalandena. En av de mer nyanserade framställningarna medger att det fanns olika uppfattningar om prästerna men hävdar att de oftast ansågs vara högdragna och översittande. (26) En annan säger att det inte var vackra ord som fälldes om prästerna; den allmänna meningen var att de inte brydde sig om folket i Nöden. (2) De verbala uttrycken för motviljan mot prästerna varierar, vilket delvis kan skyllas på upptecknarna, mellan att man inte betraktade dem med större sympati, att man ogillade eller avskydde dem, men innebörden är densamma. (5, 40, 29, 43, 47)

Motiveringar för den negativa attityden förekommer bara sällan i materialet. Det heter dock hos en: "Prästerna gillade vi inte mycket — gudfruktigheten var inte så stor — och prästerna hade uppträtt så orättvist många gånger." (43) En sagesman med en personligt negativ inställning framhåller att folket aldrig har glömt hur det var på 1850-talet, då prästerna bestämde allt! (16) Prästerna framstår i dessa fall närmast som symboler för den mot arbetarna

fientliga samhällsinriktningen. Denna syn, som väl delvis kan härledas till socialdemokratisk propaganda, har antagligen till största delen grundlagt den negativa inställningen till prästerskapet.

Sammanfattningsvis kan alltså sägas att den allmänna attityden bland nödborna präglades av indifferens eller fiendskap mot prästerna. Den senare inställningen kan sägas vara den ideologiskt motiverade, medan den förra var en avspegling av den obetydliga kontakten med prästerskapet. Delvis kan emellertid den indifferenten hållningen också ha varit resultatet av en influens av den ännu på en del håll kvardröjande, positiva inställningen, d.v.s. att den från landsbygden medförda traditionella underdånighetsattityden bidrog till att neutralisera den propagandistiskt negativa i staden.

XIV.

IDEOLOGIER

Omvärlden är inte bara geografiska enheter och sociala grupper. Dit hör också de mer svårgräpbara ideologierna. Att försöka teckna den inställning till olika idéer man en gång haft inom en stor population med utgångspunkt i ett relativt litet basmaterial är givetvis vanskligt. Men för den som accepterar osäkerheten såsom självklar och rättar sin bedömning därefter saknar en redogörelse för materialets tendenser inte sitt värde. I en del fall är utslagen så pass enstämmiga att man kan våga tolka dem som sannolikt rättvisande för majoritetsuppfattningen bland nödaborna. I andra fall kan eventuella komparativa undersökningar kanske komma att verifiera eller korrigera bilden.

RELIGIOSITET

En av de intervjuade har lämnat följande uppgifter som angår inte bara familjen utan också har en förallmänliggande karaktär. "Vi tillhörde statskyrkan. Vi gick i kyrkan julafton och nyårsafton. Det var i stort sett allt. De gillade dock kyrkan hemma, även om vi inte var religiösa. Av frikyrkan fanns ju Betania. Vi hade väl ingen som helst kontakt med den. Men folk gick mycket på Frälsningsarméns möten då. Vi var där många gånger. Vår uppfostran var inte alls religiöst färgad. Inga lekar var förbjudna av den anledningen, och aldrig läste vi bordsbön eller aftonbön. — — — Det lades ändå stor vikt vid konfirmationen hemma och inställningen var nog densamma därnere. Vi hörde aldrig talas om borgerlig vigsel och konfirmation. Vi pratade aldrig om religiösa saker hemma". (46) Hos en annan heter det att modern, som själv bara gick i kyrkan vid högtider, höll på att barnen skulle gå i kyrkan så länge de gick i skolan. "Vi brukade få läsa upp ingångsorden när vi kom hem, för att mor skulle kunna kontrollera om vi verkligen varit i kyrkan". (41) En annan sak var att barnen bara brukade stanna över ingångsorden! Husandakt hade förekommit i familjen. Den äldsta systemens konfirmationspräst upprätthöll en viss kontakt efter konfirmationen och gick runt i hemmen. "Vi fick rada

upp oss i soffan och så läste prästen ur bibeln för oss. Vi tyckte naturligtvis att det var väldigt fint och spännande när prästen kom och läste för oss." Av allt att döma var detta närmast en utifrån provocerad form av religiositet som inte motsvarades av en strängare övertygelse. Aftonbön bads aldrig och bordsbön bara när barnen var små. Uppfostran var i sagesmannens ögon inte religiöst färgad, religiösa frågor avhandlades inte i Nöden. Pojkarna brukade gå på Frälsningsarméns möten för musikens och vittnesmålens skull men den allmänna inställningen till frikyrkligheten sammanfattas sålunda: "Vi brukade säga om vi såg någon som var frikyrkomedlem. De e en läsare. Di hållar på örat." En tredje sagesman konstaterar generellt att nödaborna inte gick mycket i kyrkan. Sagesmannens föräldrar var dock religiösa. Var annan söndag gick de i kyrkan och fadern, som också var nykterist, gick på frälsningsarmén. Även modern gick dit och barnen bevistade arméns barnmöten. Helt i överensstämmelse med den attityd som framskyntar bland flera av sagesmännen heter det också att familjemedlemmarna många gånger blev hånade och pikade av andra nödabor för att de gick i kyrkan. (22)

En av de intervjuade har drastiskt uttryckt sig så: "I Nya stan var det egentligen inget religiöst folk. Ja, där bodde några frälsningssoldater; rätt var det var söp de och hade sig och rätt var det var blev de frälsningssoldater igen. Antagligen gick folk från Nya stan inte till kyrkan." (37) Att kyrkligheten var låg förefaller helt klart. Det religiösa mönster som tydligt avtecknar sig i upp-teckningsmaterialet ser grovt sett ut så här: man tillhörde statskyrkan, gick säl-lan eller aldrig i kyrkan, och bad inte bords- eller aftonbön. (Se bilaga) Husan-dakt förekom som regel inte, å andra sidan var också borgerliga vigslar och kon-firmationer sparsamt förekommande. Inställningen till frikyrkligheten förefal-ler i allmänhet ha varit negativ dock förekommer åtskilliga positiva uttalanden om frälsningsarméns *sociala* arbete.

Om än nödabornas gängse attityder till religiositet och religiös aktivitet i allmänhet tycks ha präglats av negativism eller indifferens följde man ändå i ett avseende gamla normer. Barnen *skulle* konfirmeras. Att föräldrarna fäste stor vikt vid konfirmationen sägs uttryckligen hos en del av sagesmännen. Det allmänna iakttagandet av den sociala seden är ju också en bekräftelse. Konfir-mationen gav också anledning till bjudning för släkt och vänner. En av de intervjuade säger: "Jag har alltid varit noga med konfirmationen, jag tycker det är så vackert och stämningsfullt. — — — Och jag hade ju konfirmation nästan varje år, ja, det är så skönt med den konfirmationen." (7)

För barnen hade konfirmationen i hög grad karaktären av rite de passage — man förvandlades från barn till vuxen. Nya kläder var regel och i många fall innebar detta att man för första gången övergick till vuxenkläder. En sages-man från ett antireligiöst hem kommenterar händelsen: "För mig hade konfir-

mationen bara en sak att betyda, nämligen att jag fick långbyxor.” (29) En annan, som menar att föräldrarna fäste stor vikt vid konfirmationen, säger: ”Vi hade samlat en massa tanter och farbröder hemma — både släkt och vänner som bjöds på kaffe och kakor. Jag hade fått en ny kostym i mörkblå cheviot och en ny skärmmössa. Dessutom hade far sytt ett par nya kängor åt mig. — — — När man hade konfirmerats skulle man inte bära halvkorta byxor längre. Men jag vill minnas att jag hade långbyxor med långa ben dessförinnan.” (23) En annan förändring var i detta fall att sagesmannen fick vara ute längre på kvällen. Detsamma omtalas av andra medan en del åter understryker att konfirmationen i det fallet inte ledde till någon förändring. Uppenbarligen svarade yttre vuxenattribut inte alltid mot en genomgripande förändring av barnens verkliga status. Men sådana familjära variationer till trots står det klart att konfirmationen och dess sociala mönster i Nöden klart överensstämde med landsbygdens och de övre samhällsskiktens. (För avsnittet se bil. 7.)

KOOPERATION

För den ekonomiskt svaga befolkningen i Nöden borde samköp och medlemskap i den kooperativa rörelsen te sig som en god väg att hålla utgifterna nere.

Av uppteckningsmaterialet framgår också att organiserade samköp förekom i Nöden liksom visst arbetsbyte t.ex. vid reparationer och barnpassning. Några familjer i en gård kunde köpa potatis eller en gris tillsammans säger någon. (10) Likartat fast sannolikt väl förallmänneligt heter det hos en annan, som menar att husvärden brukade ”ta hand om” den s.k. foran. (24) En annan berättar om en speciell slags samköp: ”Far och en del andra gubbar slog sig tillsammans och köpte hela foror brännvin. Det blev billigare. En fora var 200 liter. Detta brännvin köptes direkt från bränneriet i Dalby. Tunnan ställdes upp på Råby gård, där man sedan hämtade brännvinet i 5-liters kannor eller kaggar.” (29) I stort sett är det emellertid tydligt att reguljära samköp spelade en obetydlig roll för nödaborna.

Beträffande den kooperativa rörelsen menar sagesmännen allmänt att inställningen var positiv bland nödaborna. Åtskilliga uppger även att föräldrarna var med i rörelsen. Det utbredda medlemskapet kan tyckas egendemligt, eftersom Nöden i själva verket hade en stor koncentration av hökerier. Det visar sig också att den kooperativa rörelsen det är fråga om framför allt var arbetarnas brödring medan medlemskap i de kooperativa affärerna Tor och Fenix, som låg vid Stortorget, förefaller ha varit mer sällsynt. Också i sådana fall då man var med i Tor och Fenix uppges handeln till stor del ha skett i privataffärerna. (t.ex. 43) Med tanke på den angivet positiva inställningen till den kooperativa rörelsen ter sig detta märkligt i sin tur. Det finns emellertid en mycket enkel förklaring.

Mårtenstorget på 1890-talet med kooperativa "Tor" i bakgrunden. Foto: Lunds Byggnadsnämnd nr 106.

"Många tyckte bättre om att handla hos privata affärer, för de kooperativa affärerna har alltid varit snåla och aldrig givit någonting på handen", säger någon. (24) Verkligheten uttolkas emellertid bättre av en annan, som själv i tredje generationen företräder de kooperativa intressena. I familjen köpte man bröd på arbetarringen eller Lunds Arbetares Bageriförening som den senare hette. "Jag fick som liten pojke gå dit och köpa bröd men det hade sina besvärligheter. Vi handlade annars huvudsakligen i hökerier för där hade man kredit, upp till 5 kr vill jag minnas. Jag hade att passera inte mindre än 5 hökerier den vanliga och närmaste vägen från hemmet till bageriet. Brödkakorna var stora och hade inget papper om. På hemvägen fick man smyga sig fram och gå omvägar för att inte hökerihandlarna skulle se att man köpt bröd i Bageriföreningen. Då drog de in krediten. I vår familj och i vår närmaste bekantskapskrets var inställningen till Kooperationen den allra bästa men vi var som sagt beroende av krediten och kunde inte utnyttja eller stödja den som vi önskade. De borgerliga hade i allmänhet en stark motvilja till Kooperationen." (29)

Skildringen kan måhända vara dramatiserad men i huvudsak är den säkerligen riktig. Man kunde i Nöden ha en aldrig så positiv inställning till Kooperationen. Kontantkravet lade ändå oöverstigliga hinder i vägen för dess fulla utnyttjande. Betecknande nog kom inte heller någon av de kooperativa affärerna att förläggas till Nöden, den största arbetarkoncentrationen i staden. (För avsnittet se bil. 8.)

POLITISKT OCH FACKLIGT

Nödabornas politiska sympatier årtiondena kring sekelskiftet är delvis vanskliga att utreda. Naturligtvis är de osäkrare ju längre tillbaka man går. Den bild intervjumaterialet ger, som helt överensstämmer med vad man med betydligt större säkerhet kan iakttaga på 1920-talet, har antagligen störst relevans för tiden ca 1910—1920.

Inte överraskande var det socialdemokraterna som var nödabornas eget parti, även om det förvisso också förekom andra meningar. — Särskilt framskymtar liberala sympatier. — En bekräftelse på den politiska sympatin inom familjerna utgör den stora uppslutningen vid demonstrationståget den 1 maj och tidningen Arbetets starka ställning bland nödaborna. Folkets Tidning och Skånska Dagbladet är de enda — och väntade — konkurrenter som framkommer i materialet. I det förra fallet en lundatidning och i det senare tidning med anknytning till många av nödabornas härkomst — den skånska landsbygden.

Förankringen inom socialdemokratien var bara att vänta en bit in på 1900-talet. Av större intresse är emellertid i vad mån denna övertygelse var djupgående och ledde till aktiva engagemang.

Om politiken säger en: "För oss arbetarfamiljer betydde den faktiskt något och vi var långtifrån politiskt ligkiltiga. Alla arbetare i Nöden tillhörde naturligtvis sossepartiet. Vi hade då sannerligen något att kämpa för på den tiden: allmän rösträtt, bättre löner, kortare arbetstid osv. Gammal och ung, ja, överhuvudtaget alla som kunde gå, gick med i demonstrationsledet den 1 maj. Vanligtvis gick hela familjen även de minsta med. Det var för oss barn en lika rolig och händelserik dag varje år. Då var det fart och glädje när alla gick man ur huse för att ställa upp på Mårtenstorget, för att sedan därifrån tåga ut till Folkets park, där alla talen därpå hölls." (32) Som synes är det väl så mycket 1 maj som folkfest utsagan handlar om än det djupare politiska engagemanget. Hos en annan heter det. "Far och gubbarna satt ofta i verkstaden och pratade politik och kivade litet, men jag tror inte att de var så insatta i de politiska frågorna. Gubbarna därnere sysslade inte så mycket med sånt." (23) Sagesmannens far var skomakare och liberal. En likartad bedömning finner man hos en annan i vars familj det socialdemokratiska engagemanget verkligen tog sig påtagliga uttryck. "Vi i vår familj var nog mera engagerade och mer insatta i politiska frågor än de flesta därnere. Intresset var nog i allmänhet inte så stort, men alla vill de ju få bättre levnadsvillkor och de röstade därför på arbetarpartiet." (40)

De uppgifter om bristande politisk insikt och klent engagemang de bägge senare sagesmännen lämnar stämmer väl överens med det intryck det samlade intervjumaterialet ger. Det är få som menar att den politiska medvetenheten

och aktiviteten var stor i den egna familjen. Detta korresponderar också väl mot andra uppgifter.

Vad först gäller fackföreningarna lägger man märke till att den välbelagda misstron mot fackföreningsrörelsen vid 1900-talets början också tydligt avspeglar sig i intervjumaterialet. Åtskilliga poängterar eller medger att fackföreningsrörelsen mer framstod som ett tvång än en ideologisk självklarhet. Den sågs t.ex. i början "konstifik" (22) och man fick gå med i den "antingen man ville eller ej." (46) Flera har också med rätta framhåvt att det var förenat med risker att tillhöra en fackförening, särskilt för dem som gjorde en aktiv insats för den.

Porträtt av politiska idoler var betydligt färre i Nöden än kungaporträttet vid början av århundradet.

Om en av de politiskt mest medvetna familjerna heter det: "Kungadömet skulle bort ansåg vi. Äldre personer kunde ha kungabilder på väggen, t.ex. hade våra släktingar här i gården Oscar II. Vi hade Karl Marx." (29) Men ifrån en annan socialdemokratisk familj heter det: "Många ville ju republik rätt mycket på den tiden. Kungen var inte så populär. Vi hade dock såna där oljetryck hemma. De var vanliga överallt då." (46) En annan säger: "Inställningen till kungadömet tänkte nog stora flertalet inte så mycket på. Men hos de allra underdånigaste, i all synnerhet äldre, var det helt vanligt med ett oljetryck av de kungliga." (10) Att det kan ha förelegat en generationsskillnad är mycket troligt men materialet är för litet för att bestyrka detta. Desto tydligare framkommer att kungaporträtt fanns eller skaffades utan djupare politiska reflexioner. "Det var nog så och så med intresset för kungafamiljen. Men det var vanligt med kungafamiljen på väggen. Bilderna skickades efter från postorderfirma mestadels." (45) I denna familj deltog både fader och söner på fackföreningsmöten och politiska sammankomster på Folkets Hus. Och en annan säger slutligen: "Kungaporträtt. Jo, visst hade vi det. Jag minns, det var det första vi hade på väggen. Det var precis efter det vi gift oss, som far (dvs maken) han kom hem med dem. Det var han Oscar och hon Sofia, hette hon väl." (31)

Proroyalismen bland nödaborna var kanske vag eller helt oreflekterad. Kungaporträttet — som bl.a. spreds såsom tidningsbilagor — var måhända mer uttryck för en önskan att pryda väggen än att hedra kungahuset. Faktum är dock att socialdemokratins antiroyalistiska propaganda i Lund uppenbarligen inte gjort så djupt intryck på nödaborna i gemen att de ville avsäga sig den kungliga festivitän på sina väggar. Denna omständighet liksom uppgifterna om den låga fackliga aktiviteten utgör en bekräftelse på uppfattningen om nödabornas ytliga politiska engagemang decennierna kring sekelskiftet. (För avsnittet se bil. 9.)

XV.

ETT LUNDENSISKT GHETTO

Under decennierna kring sekelskiftet kom Lund att hysa en av de största judekolonierna i landet. De lundensiska judarna, som härstammade från de ryska områdena, omfattade en ortodox judendom och medförde sina hemländers seder.

Att i detalj söka rekonstruera den judiska livsföringen i Lund vid denna tid, både profant och sakralt, vore en viktig kulturhistorisk uppgift. Det vore också av stort intresse att söka kartlägga den judiska upplevelsen av den nya miljön samt att studera emancipationens förlopp. Endast ett fåtal judar bor nu kvar i Nöden och bland de f.d. nödajudarna har emancipationen gått långt. Dessa forskningsuppgifter har emellertid här lämnats därhän.

I det följande behandlas den ickejudiska befolkningens kontakter, uppfattning och relationer till judarna i Nöden. Det har alltså gällt att betrakta judarna och deras livsföring med de ickejudiska sagesmännens ögon — såsom en del av nödabornas omvärld. Judiska seder kommenteras därför endast i den mån de aktualiseras genom sagesmännens uppgifter. Endast sådana upplysningar om den judiska livsföringen, vilka har ansetts ha större relevans för huvudproblemet — relationerna judar — ickejudar — har medtagits. En viss orientering om den judiska bosättningen och befolkningen har dock ansetts nödvändig inledningsvis.

DEN JUDISKA BOSÄTTNINGEN

I Folkets Tidning heter det den 2 november 1875: ”En judekoloni tyckes ha uppstått i Lund, i det en hel svärm av judar bosatt sig i flera av de nya hus eller arbetarbostäder som uppstått i södra delen av staden. Dessa judar äro sådana att man med bedrövelse måste se dem inflytta, ty en värre osnygghet än den som råder hos detta ”utvalda folk”, för att begagna en teologie fänriks

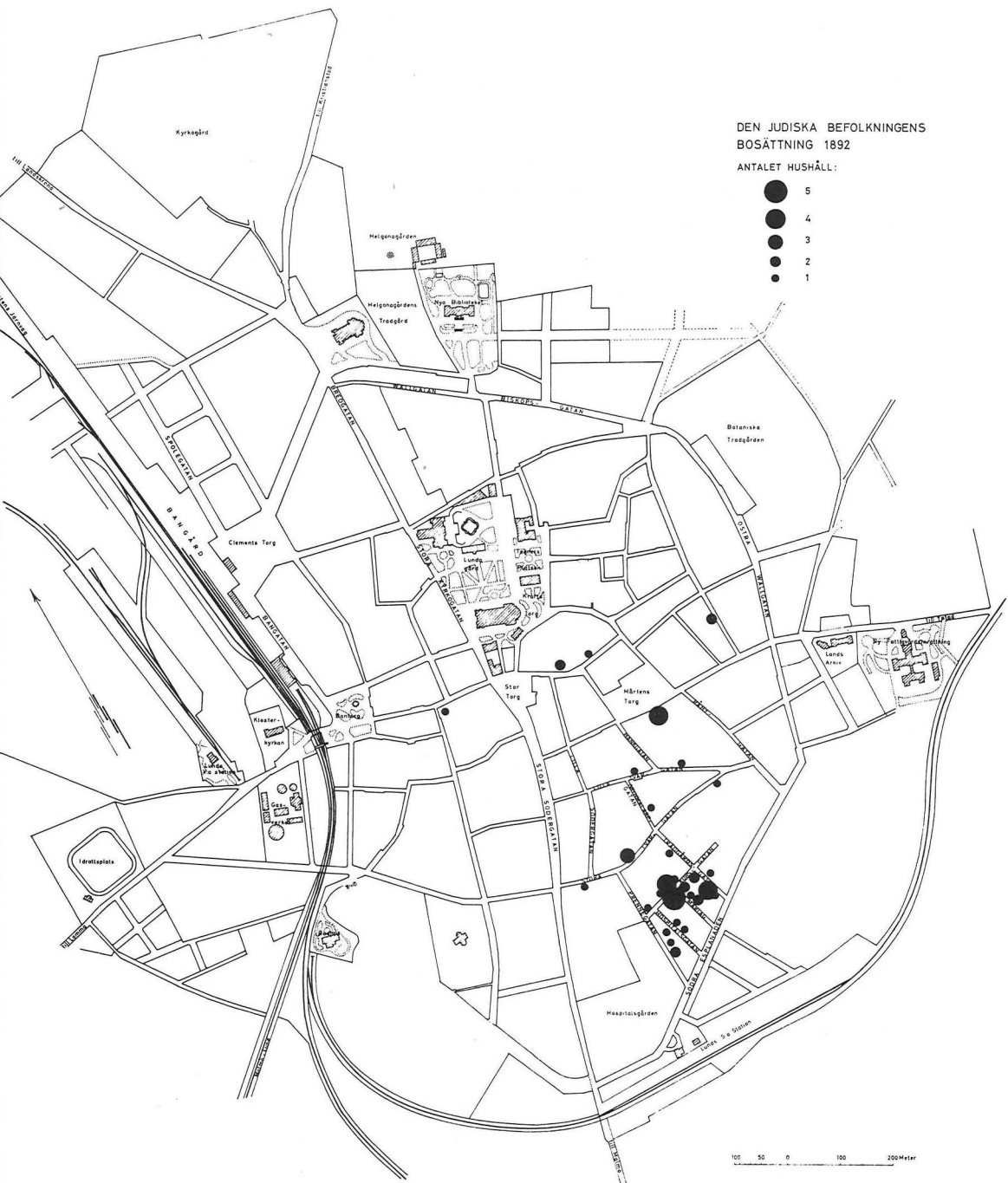
utlåtande om judar, lärer icke på annat ställe kunna uppsökas. Därtill kommer att alla judar skola vara krämare och schackrare, ty det hederliga fasta arbetet förakta de. Att Lund med tiden får svärmen av fattighjon från denna judekoloni betydligt ökad, bör ej betvivlas." I fortsättningen ordar redaktören Christian Bülow om immigranternas landskadlighet och slutar: "Judarna som inflytta skola här icke arbeta, utan endast stryka omkring med kramvaror, till stor skada för befolkningen och till stort obehag för ordningens vänner."

Enstaka judar hade förekommit i Lund redan tidigare. T.o.m. en "judepräst" uppges ha uppehållit sig i staden mot 1700-talets slut, och utsattes då för trakasserier från ungdomens sida, i det att barnen skrek åt honom: "Wollen Sie fläsk gehaben." (Lundensisk vardag s. 10) Ännu år 1871 fanns emellertid av Malmöhus läns 251 judar inte mindre än 209 i Malmö, där den judiska befolkningen hade tredubblats på ett år. (Siegel s. 10) Vad som nu iaktogs av den antisemitiske lundaredaktören var en begynnande judisk kolonisation i staden. Framför allt på 1880-talet och 1900-talets början strömmade judar till Lund, ytterst en följd av progromerna i Ryssland.

Det judiska bostadsområde som Bülow syftade på var uppenbarligen Nya Stan i Nöden, alltså den på en gång planlagda bebyggelsen på rådmannen Ripas tomter. Att det från begynnelsen var fråga om en verklig kolonisation, d.v.s. en tilltänkt permanent bosättning, synes framgå av att ett bönehus tidigt inrättades. I ett av BN:s protokoll för år 1875 heter det om en av lokalerna i fastigheten 424 F i Trädgårdsgatan att den "skulle användas endast till samlingsrum eller bönekapell för härvarande judar."

Att den judiska bosättningen ägde rum just i Nöden förklaras dels av att talrika bostäder blev färdiga där då, dels av att de östeuropeiska immigranterna verkligen, som Bülow icke utan farhågor observerade, var fattiga. Då en judekoloni uppstått i stadsdelen och t.o.m. ett bönehus hade inrättats var det självklart att de senare tillkommande immigranterna skulle söka ansluta sig där. Detta kan sägas ha varit religiöst motiverat. En koncentrerad bosättning i bönehusets närhet var en fördel för iakttagandet av de religiösa riterna. Härtill kommer att många tillflyttande judar var släktingar och bekanta till dem som tidigare hade bosatt sig i området.

Judarna i Nöden korresponderade med de hemmavarande. (51) Medan den ursprungliga bosättningen i Lund torde ha skett mer slumpmässigt, ligger väl förklaringen till den senare så starka judiska kolonisationen dels i förekomsten av en — oegentlig — församling med bönehus dels just i dessa kontakter mellan den nya bostadsorten och hemlandet. Nöden hade blivit en attraktiv immigrationspunkt. Som en tredje orsak till den koncentrerade bosättningen torde man få räkna även den ickereligiösa vanan i Östeuropa att bo gruppvis.

Karta IV. Den judiska befolkningens bosättning år 1892.

En kartläggning av de judiska hushållens förekomst i Lund år 1892 — således i början av den andra undersökningsperioden — visar alldeles klart att judarna främst sökte sig till Nya Stan. Framför allt var då Korsgatan, Mariagatan och södra delen av Trädgårdsgatan s.k. *judegator*. En del hushåll förekom också i Prennegatan och Hospitalsgatan. Detta kan betecknas som det koncentrerade judiska bosättningsområdet.

Också i den äldre bebyggelse delen av Nöden hade judarna slagit sig ner; inalles var det ett tiotal familjer som bodde spridda i Tvärgatorna och Grynmalargatan. Även om bosättningen här var mera spridd får den räknas som samhörig med den i Nya Stan och kan betecknas som högfrekvent. Utanför detta område förekom de judiska hushållen endast punktvis. Enskilda hushåll fanns det ett av i Lilla Fiskaregatan och Skomakargatan. Två fastigheter med två judiska hushåll i låg i Skomakaregatan och Stora Tomegatan. Slutligen fanns det fem hushåll i en fastighet vid Mårtenstorget.

En senare kartering av den judiska bosättningen i Lund har företagits för år 1914, alltså vid början av den tredje undersökningsperioden. Antalet judiska hushåll hade då ökat avsevärt medan bostadstillgången i Nöden var praktiskt taget oförändrad. Man kunde nu vänta sig en utveckling efter tre alternativa linjer: att ghetto bildandet i Nya Stan hade intensifierats och den ickejudiska befolkningen trängts undan eller avflyttat av sociala skäl; att den judiska intensivbosättningen hade expanderat till närliggande områden och då främst den äldre bebyggelse delen av Nöden; att den judiska bosättningen hade splittrats till följd av stigande välstånd och bosättnings svårigheter i det ursprungliga bosättningsområdet. Man kan säga att utvecklingen i själva verket uppvisar drag av samtliga alternativ.

Hushållen i Nya Stan hade ökat påtagligt och bosättningens karaktär av ghetto hade blivit än mer uttalad. Vissa förändringar är dock påtagliga. Sålunda var judarna inte längre så framträdande i Korsgatan. På den södra sidan bebodde judar fortfarande de ursprungliga tre fastigheterna men på norra sidan fanns de nu endast i en mot tidigare tre. Av sju hushåll återstod två. I Mariagatan hade judar däremot bosatt sig i alla fastigheter utom två. I södra delen av Trädgårdsgatan hade förut ett hushåll funnits på östra sidan medan en fastighet på västra sidan saknat judiska invånare. Nu fanns inte alls något hushåll på östsidan medan samtliga andra fastigheter hyste judar. I Hospitalsgatan fanns nu åtskilligt flera judehushåll på östsidan och endast hörnfastigheten — mot tidigare tre fastigheter — saknade judisk befolkning. Slutligen märkes att den judiska bosättningen i Prennegatan och på Hospitalsgatans västsida nu helt var koncentrerad till kvarterets nedersta fastigheter. Kan tidigare kvarteret Ängen ha rubricerats som ett judekvarter så fanns nu dessutom kvarteret Ripa, förenat med det förra genom Mariagatan. Obetydliga

som förändringarna är i sig själva ger de ändå bilden av en centrering av den judiska bosättningen i Nya Stan med Mariagatan som mittpunkt. Frekvensskillnaden vad judehushållen angår var nu påfallande mellan området söderut fr.o.m. Korsgatans södra del och norrut fr.o.m. dess norra. Att det här ägt rum en medveten koncentrerings av religiösa och andra grupphänsyn är sannolikt.

Utanför Nya Stan hade den judiska befolkningsökningen medfört en tydligt högre bosättningsfrekvens i Nödens äldre bebyggelse. Hushållen var här spridda längs gatorna, talrikast var judarna i Stora Tvärgatan. Också under denna period får denna del av Nöden betecknas som en utlöpare av Ghettoen i Nya Stan. De fåtaliga judehushållen i Bankgatan, Råbygatan och på Mårtens-torget's södra sida kan sägas tillhöra den högfrekventa judebebyggelsens periferi.

Antalet judehushåll i den gamla stadskärnan, alltså staden innanför vallarna, hade också ökat något men här kan man inte påvisa ens tendenser till koncentrationer. Ett par hushåll fanns vid Fiskargatorna och några på Södergatans västsida och i Svanegatan. Därjämte märks en något utökad bosättning i den nordöstra delen av staden med spridda hushåll i Kiliansgatan, Magle Stora Kyrkogata, Stora Algatan och Adelsgatan.

Punktvis förekom en judisk bosättning i en ring kring stadskärnan: i S:t Månslyckan, "Jutahuset", gamla Spoletorpsområdet, Ehrenbergiska lyckan och — i något större antal — i Prennellyckan som skildes från Nya Stan endast genom Södra Esplanaden.

I vissa fall är det möjligt att den punktvisa bosättningen i stadskärnan berodde på att judiska familjer kommit upp sig och bosatt sig i bättre fastigheter. Sett som ett kartografiskt fenomen är emellertid punktbosättningen i en ring runt stadskärnan mer anmärkningsvärd än den spridda bosättningen i innerstaden. Gemensamt för alla dessa områden var att arbetarbostäder hade vuxit upp där. Det var alltså helt enkelt i fattigbebyggelsen de judar slagit sig ner som av olika skäl ej bosatt sig i Nöden. Generellt får också Lunds nordöstra del sägas ha haft samma karaktär. Bosättningen blir alltså också utanför Nöden ett klart indicium för den judiska befolkningens ekonomiska status.

Den judiska utflyttningen från ghettoen till följd av förbättrade ekonomiska villkor, vilken omtalas i traditionsmaterialen, hade alltså inte börjat i påtaglig grad år 1914. I själva verket skulle det dröja åtminstone något decennium. När C. V. Jacobowsky år 1923 företog sin rundresa till de mosaiska församlingarna i Sverige omtalar han att större delen av judarna i Judéen var bosatta i Hospitals-, Kors- och Mariagatorna samt i Prennegatan, alltså exakt samma område som år 1914. Han tillägger att "en och annan har flyttat ut till de något västligare trakterna av staden." (Jacobowsky s. 6) Jacobowsky säger även: "I Lund finner man ett verkligt ghetto, det enda i Sverige."

NÖDAJUDARNA

Lundaborna liksom övriga judar i Skåne tillhörde Malmö mosaiska församling, som tillkom 1872 varigenom de i Skåne bosatta judarna inte längre räknades till Göteborgs församling. (Siegel s. 15) Den judiska kolonin i Lund tycks emellertid nästan från början ha intagit en särställning i den Mosaiska församlingen.

De i Malmö på 1860-talet bosatta judarna kom till större delen från Östeuropa men några av familjerna bland malmöjudarna flyttade in från Danmark och Sleswig-Holstein. Dessa var affärsmän och redan vid immigrationstillfället välbärgade. (Siegel s. 13) Det var de välbeställda judarna i Malmö som kom att dominera församlingslivet såsom framgår av Walter Siegels historik över församlingen. Ett motsatsförhållande till de fattiga judarna i Lund tycks snart nog ha uppstått. År 1885 väcktes förslag om att församlingen skulle antaga egna stadgar — ditills angav 1838 års förordning riktlinjerna — varvid bl.a. föreslogs att endast de som bodde i Malmö, var svenska medborgare och betalade minst 20 kronor i skatt till församlingen skulle vara röstberättigade och valbara. Siegel kommenterar detta sålunda: ”Detta yttrande verkar direkt riktat mot de i Lund bosatta. Man hade nämligen besvär med att driva in skatterna från Lund — om man alls kunde göra anspråk på någon skatt bland trosförvanterna där, som i allmänhet voro fattigare än malmöborna.” (Siegel s. 31)

Motsättningarna mellan Malmö och Lund stegrades senare och ledde år 1902 till en kris. I Lund verkade då sedan länge en schauchtim som ombesörjde undervisningen och kunde förrätta gudstjänsten. (Siegel s. 37) Missnöje med Malmöförsamlingen, den egna stora numerären och den starka religiositeten föranledde lundaborna att detta år söka bilda en egen församling. I samband med denna ansökan hade malmöförsamlingen att ge ett yttrande, som är av stort intresse. ”Det torde vara bekant att en massa judar från ryska Polen under senare åren inflyttat till Lund och dels även bosatt sig där, utan att de här till ha förvärvat någon som helst rättighet; denna mera än obehagliga och lagstridiga invandring skulle naturligtvis antaga vida större dimensioner, kanske förorsaka en ”folkvandring” från ryska Polen till Lund för att därifrån översvämma landet ifall Kungl. Maj:t skulle komma att bevilja tillstånd till Gellbergs ansökan.” (Siegel s. 37) Församlingen sökte även styrka den svaga ekonomiska bärkraften hos en eventuell lundaförsamling och anförde slutligen att endast tio av judarna där var svenska medborgare.

Lundajudarnas särställning i ekonomiskt hänseende tycks ha bestått in på 1920-talet. Jacobowsky skriver bl.a.: ”Man får komma ihåg, att en mycket stor del av Malmö församlings medlemmar bo på andra orter, och detta gäller såväl om de äldre och rikare — i Landskrona, Ystad, Kristianstad, Hälsingborg osv

— som om de fattigaste och senast invandrade, vilka med förkärlek slagit sig ned i Lund.” (Jacobowsky s. 6)

En annan orsak till lundabornas särställning har antagligen varit — såsom har sagts mig av flera judiska sagesmän — att de i Lund bosatta var *strängare ortodoxa* än de övriga. Att lundajudarna inte bara medförde utan också bevarade den östliga livsföringens yttre seder kommer att framgå i olika sammanhang i det följande, och det finns ingen anledning att antaga annat än att dessa fortfarande var integrerade med religion och tro. På fredagskvällen brann sabbatsljusen överallt i de judiska hemmen, säger Jacobowsky. Åtskilliga av de yttre religiösa bruken har också observerats av sagesmännen som kommer att framgå. Utan tvivel har själva ghettobildningen i Lund starkt bidragit till att ortodoxin där kunde hållas levande. Förhållandena i Malmö var annorlunda. Här fanns en grupp inflytelserika församlingsmedlemmar som icke kom från Östeuropa och som antagligen mer har representerat en västeuropeisk, mindre sträng judendom och satt dennas prägel på det judiska livet i Malmö. Den tidigaste judebefolkningen i Malmö var visserligen till hälften bosatt vid sju gator men någon påtaglig ghettobildning var det ej fråga om. (Se Siegel s. 12)

De judiska immigranterna i Nöden torde i sitt hemland haft yrken av många och skiftande slag. De östeuropeiska judarna var ju långt ifrån alla handlare; hantverkare och arbetare utgjorde en stor del av befolkningen.

Ett faktum är emellertid att judarna efter bosättningen i Lund framför allt ägnade sig åt handel. Vid de undersökningar, som gjorts över socialstrukturen i vissa fastigheter i Nöden, har det visat sig att handelsyrkena var övervägande bland judarna. En viss differentiering är märkbar på 1890-talet och framträder tydligare på 1910-talet men handelsyrkenas dominans bestod. (Se Ek s. 38) Det vida största antalet var helt enkelt gårdfarihandlare. Så talrika och enträgna var dessa olagliga handlare att magistraten i Lund år 1905 lät upptaga dem i den officiella statistiken. (Hammar s. 56) I sitt svar på kommerskollegiums förfrågan om skälet till det egendomliga förfarings sättet framhöll magistraten bl.a. att flertalet av handlarna straffats flera gånger utan resultat.

Det kan förefalla egendomligt att de utblottade och icke språkkunniga judarna kunde slå sig på handel. Problemet löstes emellertid så att de dels kunde få låna vissa startbidrag dels erhöll hjälp med språket på så sätt att de till en början fick följa med de etablerade judarna på deras handelsfärder i stadens närhet. (51)

Det tycks som om gårdfarihandlarna närmast var att betrakta som detaljister med judiska grosshandlare bakom sig. I en köpmansskildring heter det: ”Tvenne från Polen inflyttade judar, S. M. i Fiskaregatan och N. L. i Skomakaregatan, hade öppnat affärer i dessa gator. Kundkretsen i deras affärer bestod så

gott som uteslutande av judar, som med ett knyte, innehållande deras lager, på ryggen sökte avyttra sina varor i gårdar eller i stugor. Ofta och gärna togo dessa kringvandrande handelsmän som likvid för sina varor gamla antika silversaker eller antika konstvävnader, naturligtvis till priser, som oftast lågo oerhört under deras verkliga värde.” (Lundberg s. 24)

Den judiska gårdfarihandeln var *indelad i olika distrikt som överenskoms judarna emellan*. (30). Den var emellertid av två skilda typer. Dels förekom 1) närhandeln, för vilken väl distriktsindelningen närmast var av vikt och som tillät judarna att återvända hem till sabbatten. Dels idkades 2) fjärrhandel som bl.a. gick upp till Dalarna. (51) Karlin och Kulturen uppges ha kommit över åtskilliga föremål från Dalarna härigenom. Vid denna fjärrhandel lämnade gårdfarihandlaren Lund efter påsken för att återvända först till det judiska nyåret. Ett större varuparti fick givetvis medföras vid fjärrhandeln. Det fraktades med järnväg till den ort som skulle tjänstgöra som handelsbas. (51)

Det bör understrykas att de judiska människors sysselsättning har stor betydelse för grupprelationerna i Nöden. Större delen av året var den vuxna, manliga befolkningen starkt decimerad under veckan fram till sabbatten. Alldeles självklart har detta inverkat menligt på möjligheterna att skapa kontakter mellan judarna och de övriga i Nöden. Här må anföras en situationsbild som lämnats av Jacobowsky: ”För några år sedan hade nog denna trakt en mera judisk karaktär, men ännu verkar åtminstone Hospitalsgatan judekvarter. Vandrar man därigenom, kan man få se mammor med svartlockiga barn på armen, man får höra en mor genom fönstret ropa på sin Jankel, ser pratande grupper av kvinnor och lekande barn, men alls inga män. Blott en skomakare såg jag dagligen sitta vid sin läst.” (Jacobowsky s. 6)

XVI.

JUDISKA AVVIKELSER ALLMÄNNA FÖRETEELSER

Det är alldeles självklart att en ortodox judendom, därtill präglad av en öst-europeisk kultur, i mycket måste ha avvikit från den svenska folkkulturen i Nöden. Den judiska religionens innehåll och de riter och seder, som hängde samman därmed men iaktogs inom familjen eller bönehuset, undandrog sig visserligen delvis den ickejudiska befolkningens observation. Men trots detta fanns det i verkligheten åtskilliga påtagliga skillnader mellan de bägge grupperna.

Iakttagelser om de judiska avvikelser, som inte befrämjade kontakterna utan enbart måste ha förefallit den ickejudiska befolkningen säregna, är emellertid anmärkningsvärt fåtaliga i intervjumaterialet. Strängt taget är det endast de judiska begravningsarna och därefter påskfirandet som har berörts litet utförligare och av ett större antal sagesmän. I övrigt har endast vissa sidor i den judiska livsföringen kommenterats av ett mindre antal sagesmän. T.ex. att judarna tycktes äta mycket gurka eftersom de ofta hade en stor tunna saltgurka stående utanför dörren såsom ett par sagesmän anger. (40)

En av dessa ströuppgifter är värd att kommenteras närmare. Den ger nämligen både ett exempel på den enstaka ledartefaktens värde och på graden av ortodox judendom i Nöden. En enda av sagesmännen har lämnat upplysningar om att ingången till judebostaden i ett avseende skilde sig från andras. ”Jag minns också något speciellt de hade i dörrkarmen. Det var liksom en plåtbit, och i den låg ett papper med något skrivet på — vad vet jag inte.” (16)

Vad var detta för en anordning judarna hade vid dörren? Svaret kan i detta fall hämtas direkt från en ortodox miljö i Östeuropa. Ginsburg skriver om det judiska sabbatsbesöket bl.a.: ”Sakta och gemytligt troppade man så ut ur bönehuset i små grupper, varvid varje jude kysste dörrkapseln, som var fäst vid den ena av dörrposterna. Denna kapsel kallas mesusa. Det är ett pergamentstycke, på vilket 5 Mos. 6:4—9 är uppskrivna. Pergamentstycket är ihopvik

och fäst vid dörrposten i en liten glastub eller en sådan av plåt med ordet Schaddai synligt därpå. Det är den bokstavliga uppfyllelsen av budet i 5 Mos. 6:9 och 11:20." (Ginsburg s. 36) "Mesusa" förekom emellertid inte enbart vid Synagogan. I de återopade ställena i Moseboken säges uttryckligen att Herrens budskap skulle skrivas på dörrposterna och portarna till husen. Enbart en religiös sedvänja tycks det dock inte ha varit. Ginsburg skriver nämligen om "mesusa": "Den sägs ock ha förmågan att hålla onda andar från huset och är redan därför anbragt i alla judiska hem." Den religiös-magiska sedvänjan tycks alltså ha iakttagits allmänt bland nödajudarna och således varit ett säkert signum för den judiska bostaden. Särdrag av detta slag har emellertid i största uträkning sjunkit undan i sagesmännens minnen. Man anar också i detta fall som i de flesta andra att den ickejudiska befolkningen i allmänhet nöjde sig med att registrera avvikelserna och saknade intresse för att penetrera deras orsaker.

Observationer som de ovan anförda har givetvis sitt intresse som ett uttryck för de *faktiska olikheterna*, men de torde i sig själva ha saknat större betydelse för *attitydbildningen* gentemot judarna. Nedan skall framställningen koncentreras till sådana iakttagelser och förhållanden som bedöms ha haft större signifikans för attitydfrågan. Det bör understrykas att detta är ett medvetet pars pro toto förfarande; i verkligheten var det helheten som var avgörande för de inbördes relationernas utveckling.

Skolgången för de judiska barnen har berörts i förbigående av några sagesmän. (T.ex. 5) Här har blott meddelats att de judiska barnen var befriade från kristendomsundervisningen och därför började senare än andra. Omständigheten har väl tillmätts betydligt större vikt för sagesmännen, när de var unga! Man kan nog våga gissa på att den judiska "favören" har gett upphov till en viss ungdomlig irritation bland "svenskarna". Särskilt djup har emellertid denna uppenbarligen inte varit eftersom den nästan inte alls avspeglar sig i traditions materialet.

Judarna hade sin egen skola som förestods av "magistern" d.v.s. den judiske ritualsaktaren. Den omnämnes en passant av ett par sagesmän (14, 32) och en uppger att "den niosvansade katten" ofta dansade där. (24) Att skolan verkligen var hård medgives även från judiskt håll. (30)

Klädseln bland judarna har omtalats som delvis avvikande av en del sagesmän. Det omnämns att de äldre judinnorna hade peruk med mittbena. (20) Perukerna "låg ofta i fönstren, så man såg dem när man gick förbi." (63) Observationen är riktig. I själva verket växlade judinnorna peruk. De hade en till vardags och en till fest, och de krusades gärna. (3)

Iakttagarna har uppenbarligen fattat detta enbart som ett mode. Det tycks ha undgått dem att peruken bland de ortodoxa judarna var den gifta kvinnans

karaktistikum och att bärandet således utgjorde en parallellföreteelse till hustruns huvudbonad i bl.a. den svenska bondekulturen. Bland de ortodoxa judarna kan vigselakten sägas ha tagit sin början med hårets döljande. Ginsburg skriver: "Brudgummen gick fram till min syster och övertäckte hennes huvud och ansikte med en stor vit sidenduk. Från den stunden fick hon aldrig mer visa sig med sitt eget hår." (Ginsburg s. 59) Det har sitt intresse att notera att seden att bära peruk enligt Ginsburg var i upplösning bland de ortodoxa östjudarna.

Ett religiöst betingat dräktskick har också noterats av flera sagesmän. En omnämner att judarna "alltid" hade sin lilla svarta kalott på inomhus. (22) En annan säger: "Det fanns annat också som väckte uppmärksamhet, t.ex. det att männen satt med mössa på inomhus och att magistern gick omkring i fotsid klädedräkt med mössa på huvudet." (30) Att de judiska "präster" (!) var klädda i mössa och kaftan uppges även. (43)

Det är två ortodoxa bruk som här — mer eller mindre klart — har återgivits. För de ortodoxa judarna gällde ju att de inte fick vara barhuvade, varför kalotten borde bäras också i det egna hemmet. Än mindre fick man naturligtvis vara barhuvad i bönehuset. Här bar alla både mössa och den föreskrivna bönemanteln. (30)

En annan sagesman uppger att judarna hade något "som vi kallade kysse-lapp. Jag tror att den satt närmast kroppen och såg nästan ut som en vit fyrkantig haklapp. Den förde de till munnen ibland — vid vilka tillfällen eller varför vet jag inte." (43) Troligen avses här det bland ortodoxa judar i Östeuropa brukade plagget "arbe-kanfes".

Skillnaderna i vardagsdräktskicket, bortsett från judinnornas peruker, har av allt att döma inte varit påfallande. Snart nog hade judarna tillägnat sig det gängse dräktskicket på orten; uppseendeväckande torde deras dräktskick endast ha varit vid själva immigrationstillfället, vilket senare omtalas i ett par källor. T.ex. heter det: "Jag minns, när de kom hit hade de sina färgglada dräkter från sitt förra hemland, de påminde om zigenare. De försvenskades emellertid snart ifråga om klädedräkten." (12)

Hade judarna i allmänhet påfallande urskiljt sig genom sitt dräktskick kan man nog antaga att detta i betydligt högre grad hade observerats och påpekats av sagesmännen, eftersom dräkten var en socialindikator. I stället heter det emellertid att judarna "klädde sig och såg ut som vilken annan människa som helst" (2), inte skilde sig från "oss" (43), eller var "snyggt klädda" (27). En säger t.o.m. att "inga var så fina som judeflickorna" (13).

Skillnaden i ekonomisk standard mellan judar och ickejudar tycker sig någon sagesman ha iakttagit. Det verkade som om judarna hade mera pengar än andra. (22) Uppfattningen på denna punkt får utan tvivel tillmätas stor

betydelse för utbildandet av den generella inställningen till nödajudarna. Det var emellertid knappast den gängse meningen av övriga uttalanden att döma att judarna i allmänhet var bättre situerade än de övriga. Att Nödens judar var fattiga framhålles i ett par uppteckningar. (21, 30) En sagesman säger att judarna ej hade det bättre än andra. (19)

Alldeles självklart förekom vissa ekonomiska skillnader inom den judiska populationen. Liksom bland de övriga fanns det sådana som aldrig kände av egentliga umbäranden likaväl som sådana för vilka armodet var det normala. Det tycks också vara klart att judarna i själva verket ofta lämnade Nöden då de fick det bättre ställt; man kan säga att detta var ett uttryck för en ekonomisk ståndscirkulation som väl hade sina motsvarigheter inom den övriga befolkningen.

De rikare judarnas utflyttning från Nöden, vilken som framgått tycks ha börjat ganska sent, liksom deras lokalisering till andra områden i staden har påpekats av några sagesmän och ställts i kontrast till nödajudarnas ekonomiska tillstånd. Medan judarna i Nöden som regel var fattiga, flyttade de ut som blivit förmögna säger en. (32) Också en annan påpekar att de rika judarna mestadels bodde på andra håll i staden men de fattiga i Nöden. (31) En annan säger att de förmögna judarna som regel bodde på "andra sidan Esplanaden." (43)

Alldeles oavsett det verkliga förhållandet förefaller det således knappast som om judarna i Nöden vanligen ansågs som *mer välsituerade än de övriga*. På denna punkt kan man tillåta sig att inte bara referera till flertalet uttalanden utan också draga slutsatser ex silentio. Intervjuarna har haft direkt som uppgift att efterfråga om några grupper ansågs stå över de övriga i ekonomiskt och socialt hänseende. Om inte den allmänna uppfattningen hade jämfört judarna med de övriga i ekonomiskt hänseende kan man nog utgå från att detta hade avtecknat sig tydligt i uppteckningsmaterialet.

HELGER OCH HÖGTIDER

Vissa drag i judarnas religiösa liv har uppmärksamrats i högre grad än andra av de ickejudiska meddelarna. I många av uppteckningarna omnämnes t.ex. synagogerna och de olika platserna för dem. Någon närmare kännedom om dessa och religionsutövningen i dem har man emellertid inte haft. En av de få som närmare uppehållit sig vid synagogan säger att judarna ej släppte in någon där. Ifrån synagogan "hördes ett farligt väsen, de rabblade hela tiden och föll på knä gjorde de nog också, de hade en liten dyna med sig och det varade nog

länge med.” (22) Religionsutövningen i synagogan var förborgad för icke-judarna och har därför endast i undantagsfall kunnat kommenteras av sagesmännen.

Det för judarna själva så viktiga nyåret, till vilket de fjärrhandlande judarna återvände, har helt undgått meddelarnas uppmärksamhet. Detsamma gäller om försoningsdagen då ortodoxa judar varken fick förtära mat eller dryck, inte ens vatten. Det kan tilläggas att den stränga fastan också verkligen genomfördes. (51) Den bristande observansen kan tyckas egendomlig och skenbart draga traditionsmaterialelets vittnesgillhet i tvivelsmål. Man får emellertid inte glömma att det familjära umgänget i Nöden överhuvudtaget var begränsat; de inre sederna kunde därför inte iakttagas i större utsträckning.

Det kunde tyckas att de religiöst betingade kostsederna på samma vis skulle ha blivit förbisedda. Att judarna t.ex. inte åt fläsk men att de konsumerade mycket höns nämnes emellertid i flera uppteckningar (5, 8, 16, 22 m.fl.) Att sådana drag har iakttagits förklaras emellertid av att kostsederna på olika vis tog sig externa uttryck. Särskilt gäller detta om hönsen som hölls av judarna på gårdarna i Nöden och slaktades enligt den judiska ritualen.

Skäktningen har också omnämnts av flera av sagesmännen. (8, 9 m.fl.) I ett par fall påpekas att folket i gemen kände aversion mot skäktningen (27) eller också att sagesmannen själv var illa berörd av den. (28) Själva ritualen och slakten har uppfattats på olika sätt: ”Deras överstepräst, som de kallade ”magister”, slaktade hönsen åt dem — de åt ju mycket höns. Han skar ett snitt i halsen på hönan, läste över den, svängde den runt i luften och trampade sedan på den. De slaktade också djur utan bedövning, skäktning, och det skedde till fram på 1880-talet.” (5) En annan menar att magistern högg av huvudet mot huggbocken. ”Han kunde väl hålla på en halvtimme och hann med en avsevärd mängd, som judarna sedan kom och hämtade. De hade märkt dem först för att känna igen var sin. Men om någon höna råkade ha en nål el.dyl. i krävan åts den inte utan då fick någon av de ickejudiska familjerna i gården den.” (19) Judarnas hönsskötsel och den ”makabra” slakten har säkerligen i hög grad bidragit till att fästa uppmärksamheten på det judiska kosthållet överhuvudtaget.

Den judiska lövhyddohögtiden, som kännetecknades också av påtagliga yttre bruk, har i motsats till nyåret satt sina spår i traditionsmateriale. Judarna brukade ”gå med mandelträdet till varandra: de hade sin lövhyddohögtid då de byggde hyddor av plank och löv inne på gårdarna. De satt sedan inne i hyddorna vid tända ljus och bad.” (45) Av en annan har bruket att gå med palmlblad oriktigt hänförts till påsken. (40) Att judarna firade en lövhyddehögtid och klädde en hydda på gården har uppmärksamrats även av andra (20) och den tydligaste antisemiten bland sagesmännen ser det sålunda: ”Un-

der lövhyddo byggde de sina hyddor på gårdarna och låg över där och höll ett gräsligt liv.” (12) En något mer detaljerad men något missledande skildring av ritualsaktarens lövhyddohögtid ger en annan. De slog ”upp en liten hydda av trä i ett hörn på hans gård, sedan gav kvinnorna och barnen sig ut att plocka löv och klädde den. Magistern gick in och stängde dörren och läste böner medan alla andra var utanför och hörde på. Sedan revs den efter någon vecka.” (19)

Det är som synes främst de externa dragen i lövhyddohögtiden som fäst sig i sagesmännens minnen. Bruken måste emellertid ha rönt långt större uppmärksamhet då än som framgår nu. Inte bara själva lövhyddorna var iögonenfallande. Kringgången med palmlad, vilken har berörts av ett par sagesmän, måste också ha observerats mera. Det bör tilläggas att denna kringgång inte i sig själv var en judisk sed. Palmgrenen var nödvändig bl.a. för morgonritualen och först efter denna fick man dricka sitt té. Men inte alla ansåg sig ha råd med egen palm. De fattiga judarna delade därför på utgifterna för palmgren, som alltså skickades mellan hushållen om morgnarna. Meddelarnas korta upplysningar från Nöden ger anledning att citera en östeuropeisk situationsbild, som sannolikt inte skilde sig från förhållandena i Lund: ”Samhällen, bebodda av ortodoxa judar, fick dessa morgnar en egenartat festlig prägel genom dessa buds springande genom gatorna med palmgrenar och palestinacitroner.” (Ginsburg s. 95) Det kan slutligen uppmärksammas att seden med lövhyddor kunde iakttagas blott tack vare hänsyn från den ickejudiska befolkningens sida och då naturligtvis främst värdars och vicevärdars. Det var nämligen ett fåtal judar som var husägare i Nöden.

Av de judiska högtiderna är det framför allt *påsk* som dragit uppmärksamheten till sig. En av anledningarna till detta var att ”svenskarna” då bjöds på det osyrade brödet. Påskan medförde emellertid också genomgripande förändringar inom det judiska hushållet, vilket inte har passerat obemärkt. ”Till påskan skulle de skura sina grytskåp tre gånger och skrapa rent med en kniv mellan varje gång och efteråt skulle de skölja rent med kallt vatten tre gånger. Alla kärl byttes nya till påskan för att det kunde bli ’träff’ annars, så att de inte kunde använda dem, och innan de fick sätta på påskkärlet skulle spisen eldas röd först. Hela påskan åt de lammkött, höns och fisk och de bryggde särskilt påskdricka på humle, vatten och socker. Och så fick de osyrat bröd från Ryssland.” (24) Sagesmannen i detta fallet har haft mycket kontakt med judarna och uppger sig ha kunnat tala ”jiddisch”. Också andra nämner judarnas storrengöring av köket och byte av köksutensilier, i samtliga fall är meddelarna kvinnor. (13, 14) Det uppges också att påskbrygden inköptes i stora kaggar (19), och en säger: ”I slutet av påskan berusade de sig med billigt vin.” (12)

Iakttagelserna om den judiska storrengöringen och utbyte av vardagens hushållsutensilier mot andra och nyare är naturligtvis alldeles riktiga. Detta stod i överensstämmelse med den ortodoxa läran, vars många olika förhållningsregler i samband med påsken dock får förbigås här. En detalj kan dock nämnas. En av sagesmännen omtalar att inte ens den minsta brödsmula fick lämnas kvar vid städningen. Detta gällde bokstavligt för de ortodoxa judarna; en smula från en gammal brödbit innehöll ju den vid påsken strängt förbjudna surdegen. Det är emellertid tvivelaktigt om sagesmannen insåg att just brödsmulorna spelade en viktig roll i de judiska riterna och föreställningarna; det verkar mer som om uppgiften lämnats för att understryka hur omfattande rengöringen var!

En enda uppteckning berör ett förhållande som rimligtvis måste ha väckt ganska stor uppmärksamhet. "Vid påsken kom mängder av judar från olika håll för att fira denna högtid hos sina släktingar och vänner i Lund." (6) För många av de immigrerade judarna blev Lund en genomgångsstation. Sedan de acklimatiserat sig i landet och funnit lämpliga andra handelsbaser övergav de staden. Vid de stora högtiderna återvände dessa emellertid till Lund och inackorderade sig där. En judisk sagesman omtalar att de kunde komma från "Östergötland och Västergötland." (51) För de ortodoxa judarna i den svenska församlingen utövade lundaortodoxin tydligen en särdeles lockelse.

DET JUDISKA BEGRAVNINGSSKICKET

Det är alldeles tydligt att de judiska begravningssederna har gjort ett mycket starkt intryck på den övriga befolkningen i Nöden. Judarnas stora uppslutning kring likvagnen, gråterskorna och den omständigheten att den döde fördes söderut till den mosaiska kyrkogården i Malmö i stället för norrut till Norra Kyrkogården var yttre förhållanden som redan de måste ha väckt stor uppmärksamhet. Det är också ett tjugotal sagesmän som har lämnat uppgifter om det judiska begravningsskicket. I få fall är det fråga om en detaljerad skildring, mest omtalas blott kortfattat gråterskorna och framför allt begravningståget till Södertull.

Av särskilt intresse är att flera av sagesmännens utsagor klart visar att det hann utkristalliseras vissa sägenbildningar om judebegravningarna bland den ickejudiska befolkningen. Härtill kommer naturligtvis att en del detaljer har missförståtts eller förvanskats.

I korthet tillgick den judiska begravningen sålunda. Den döde lades i en enkel liggande träkista som forslades på en hästdragen likvagn och åtföljdes av de sörjande. När följet kom till Södertull kastades symboliskt småsten och grus på kistan varefter följet återvände hem och likvagnen fortsatte till Malmö.

Stenkastningen vid Södertull har observerats av flertalet av sagesmännen. (Se bil. 10.) Här finns vissa variationer om själva ceremonin — stenar kastades på eller efter, lades i eller på — men i stort sett är uppgifterna korrekta.

En missuppfattning — som måhända ursprungligen är tendensiös — är det däremot när några direkt uppfattar kistan som en vanlig låda. I ett par fall har uppgivits att pengar eller mat lades ner i kistan i hemmet, alltså som ett gravoffer. Att så verkligen skedde har dock förnekats från judiskt håll. (30)

”Då hade de liket i en trälåda, mindre än en kista. Den tappades igen för där fick inte vara spik i den. I den lades också pengar. Sedan gick begravningståget till Södertull vid mejeriet. Här kastade judarna småsten på kistan och likvagnen fortsatte till Mosaiska församlingen i Malmö.” (11)

”De döda lades inte i kistor utan i packlådor; stenar lades i botten på lådan; på dessa lade man den döde och därefter lade man dit bröd, vin och ofta syltgurkor.” (40)

Den intressantaste uppgiften i den sist citerade uppteckningen är att stenar lades i botten av kistan i hemmet. Än mer egenartad är emellertid ett annat meddelande som skenbart saknar samband med likkistan.

”Judarna lär ha haft en träkista hos sig. Den innehöll pengar i ena och stenar i andra ändan. Om Kristus kom skulle man ge stenar.” (20)

I detta fallet rör det sig således om en kista som stod i hemmet. Att Jesus skulle givas stenar var naturligtvis ett uttryck för den judiska religionens kristendomsfientlighet. Nu är det ju emellertid föga troligt att ens de mest ortodoxa judarna skulle haft en kista stående enbart för att kunna skymfa Jesus, trångbodda som de var. Verklighetsunderlaget för uppgiften måste vara svagt. Det finns därför anledning att misstänka att meddelandet är en förvanskning och att den kista som egentligen åsyftas var likkistan. I ytterligare ett fall omtalas att stenar lades i likkistan i hemmet. ”De la honom i en svart låda med sten i.” (31) Inte heller denna sagesman omtalar varför stenar lades i lådan. Skulle stenarna också i detta fall ges åt Kristus? Den folkliga förklaringen synes en annan meddelare lämna som anspelar på mullkastningen vid graven i Malmö:

”De hade ju sin särskilda kyrkogård i Malmö, och när någon jude begravdes, lade man stenar i kistan för att stena Jesus om han skulle uppenbara sig.” (23)

Avsikten med att lägga stenar i kistan var således att de skulle användas till att stena Jesus med. Detta är en fullt logisk tanke. Den ovan anförde sagesmannen (31) har emellertid inte satt de på förhand nedlagda stenarna i samband med stenandet. I stället heter det längre fram:

”Hela stora följet gick med ner till mejeriet. Sen körde skjutsen vidare till deras mosaiska församling i Malmö. De hade stenar med eller tog stenar

från marken som de kastade efter skjutsen. Jag vet inte vad det skulle vara för, men jag har hört att det hade med det att göra att de stenade Jesus.”

Här är det alltså den symboliska stenkastningen vid Södertull som har förknippats med tron att det gällde att stena Jesus. Och detta är inte det enda exemplet. En av dem som vuxit upp i Nöden berättar:

”De följdes ut till stadsgränsen och där kastade de stenar och andra föremål efter kistan: Träffar du Gud så älska honom men träffar du Jesus så stena honom.” (43)

En annan av sagesmännen, som kan sägas representera traditionen utanför Nöden, omtalar:

”Det sades att när någon jude var död, så följde alltid några män med kistan över järnvägen. De gick och mumlade böner. De lär ha sagt: möter du Jesus så stena honom, möter du Abraham, Isak eller Jakob så hälsa dem ifrån mig.” (25)

På förfrågan har sagesmannen upplyst om att hon som skolbarn har fått uppgiften från andra skolbarn i Lilla Råby skola.

Det intressantaste belägget för sägnen om stenkastningen har lämnats av en av de yppersta sagesmännen, som också har haft mycket nära kontakter med judarna i Nöden.

”När det var en jude som var död hade de en trälåda med ett svart skynke de höljde över den. Så hämtade de häst och vagn, sedan körde de ner till Södertull. Genom stan körde de sakta, sen när de var komna utom här så stannade de och lyfte upp skynket och la stenar där, så sa de: Möter du Jesus på vägen, så stena honom. Det säger min påg B. (40 år) att han har hört, men det är säkert inte sant.” (14)

Nu bör här märkas att sonen inte hade hört *talas* om judarnas yttrande utan personligen hört det. Vid ett föregående samtal var sagesmannen också själv övertygad om riktigheten, antagligen helt enkelt därför att sonen återgav en folklig ”sanning” i Nöden. Reservationen har alltså tillkommit senare. Det märkligaste är emellertid att den primäre uppgiftslämnaren menar sig ha upplevt händelsen. Det är självklart att han har varit påverkad av de gängse föreställningarna, och man kan antaga att han har uppfattat judarnas böner, på jiddish eller hebreiska men icke svenska!, i enlighet med sin förhandsinställning. Exemplet visar vilken övermakt över sinnena vanföreställningar av den här arten kunde få. Från judiskt håll har den folkliga föreställningen rubricerats som ”illvilja”. (51)

Man kan fråga sig i vilket förhållande de olika varianterna av begravnings-seden står till varandra. Den gängse tycks ha varit den som förknippar stenedet av Jesus med stenkastningen vid Södertull. Med den vidhängande ramsan är denna också den mest utarbetade. — Dock har den här en motsvarighet i

den variant som anknyter till begravningen i Malmö. (23) — Man kunde tänka sig att situationen vid Södertull har givit upphov till sägnen och att de övriga varianterna var avspeglingar eller förvanskningar av den vanligaste versionen, som f.ö. är välbekant också bland andra lundabor än Nödens.

I själva verket rör det sig emellertid om en vandringsägen. I Uddevalla sades det att judarna lade stenar i kistan vid begravningen för att stena "Nasareén" om han kom. Också här menade man att judarna uttryckligen sade så. (Enligt uppgift av lektor Erik Fredrikson, Lund.)

Ganska säkert är den ursprungliga begravningssägnen anknuten just till själva begravningen på kyrkogården. Den vanligaste versionen bland Nödernas sagesmän skulle då vara en variant som uppstått ur den iögonfallande stenkastningen vid Södertull, vilken var ett symboliskt substitut för de judar som fick taga avsked från den döde redan i Lund.

En annan vanföreställning eller sägenbildning, som också anknyter till judarnas begravningsskick, angår kistans hanterande och nedsänkande i graven.

En av intervjuarna, som själv vikarierat som dödgravare, hade av en dödgravare i Lund fått uppgift om att judarna begravde de döda i upprättstående kistor. (30) Med tanke på källan kunde man tänka sig att uppgiften var riktig, men så är nu ej fallet. Tydligen har emellertid också detta varit en gängse sägen bland nödaborna.

"Också säger de att de begravde dem så att de stod upp." (14)

"Folk sa att man satte kistan rätt upp och ner i graven men det har fru N. frågat om, och det är inte sant." (22) Liken blev placerade stående i kistan som sänktes ner på kant. (35)

Också denna sägen har tydligen varit inte bara utbredd utan också suggestiv. En av sagesmännen säger: "Jag minns när han låg på golvet på 3 bräder med ett ljus vid huvudet och ett vid var axel. Alla tavlorna i rummet vändes bakvänt. De hade gråterskor som satt så här och jämrade kring den döde pojken där han låg alldeles naken på golvet. Hela personalen från Barnkrubban följde med vid begravningen. De la honom i en svart låda med sten i. Den stod rakt upp med ett svart skynke för." (31)

I detta fallet kan sagesmannens höga ålder möjligen förklara sammanblandningen av verklighet och dikt. I vilket fall som helst är uttalandet ännu ett exempel på hur verklig den överkliga traditionen kunde vara.

Också vanföreställningen om den lodrätt nersatta kistan är emellertid en vandringsägen, som är omtalad från Göteborg. (Av lektor Erik Fredrikson) Sagesmannen nämner, att han som liten — påverkad av sin faster — tyckte sig se en bekräftelse härpå då han från järnvägen passerade den mosaiska kyrkogården och såg hur tätt gravstenarna stod.

Det kan tyckas att de anförda missuppfattningarna om det judiska begravningsskicket tveklöst kunde fattas som uttryck för antisemitism bland de icke-judiska nödaborna.

En korrelation mellan sagesmännens återgivande av sägnerna — med eller utan personliga reservationer — och deras personliga inställning till judarna eller uppfattning om de allmänna relationerna mellan de bägge grupperna i Nöden styrker emellertid i varje fall inte tanken att kännedomen eller tron på sägnerna ingår i ett antisemitiskt mönster. Endast i ett fall (43) företräder sagesmannen uppfattningen att förhållandet mellan judar och ickejudar var mindre gott. Samme har också menat att judarna var oärliga och isolationistiska. Samtliga andra har antingen själva uppgivit sig ha en positiv inställning till judarna i Nöden eller ansett att relationerna mellan de bägge grupperna var goda.

Det kristendomsfientliga motivet i "Kristus stenande" har naturligtvis sin grund i reella religionsmotsättningar. Det är emellertid ytterst tvivelaktigt om dessa hade någon egentlig relevans för nödaborna. Som framgått tidigare var ju dessa uppenbarligen i allmänhet religiöst indifferent. En levande religiös motsättning kan det alltså inte gärna ha varit fråga om för deras del.

Den på kant nedsatta kistan är ingenting annat än det inom folkkulturen välbekanta avigfenomenet. Anledningen att sätta återberättandet av vandrings-sägner i samband med verklig antisemitism blir än svagare i detta fallet. Den psykologiska motiveringen för den folkliga uppfattningen är ju generell — en avvikande socialgrupp har avvikande och besynnerliga seder — och den reella orsaken kan i detta fallet vara att den främmande gruppens begravningar i Malmö var fördolda för den ickejudiska befolkningen i Nöden. Sannolikt var det i bägge fallen endast fråga om sägner med social bakgrund men utan djupare engagement.

XVII.

KONTAKTER MELLAN JUDAR OCH ”SVENSKAR” HANDELN

I åtskilliga uppteckningar påpekas att judarna framför allt ägnade sig åt affärsverksamhet och då inte minst gårdfarihandel. ”De gick omkring med knyten på ryggen och sålde tyg och knappar. Varenda söndag kunde man se dem gå i karavan ner till järnvägen med knyten på nacken.” (41)

Den judiska handeln var dock inte enbart inriktad på när- och fjärrhandel utanför Nöden. Ett visst handelsutbyte förekom också mellan judarna och de övriga i stadsdelen, även om det knappast har varit av större omfattning. Av allt att döma har det främst haft karaktären av textilförsäljning från judarnas sida — en försäljningsbransch som de senare utvecklat starkt i Lund — och av lump- och skrotförsäljning av den andra gruppen.

Judarna sålde dels direkt, dels genom anvisning. En av sagesmännen omtalar: ”Vi handlade av en som bodde i Trädgårdsgatan, en äldre fru, som hette K. Hon sålde tyger och kappor. Man fick gå upp i affären och ta ut, sen så stod hon för det. Så fick man betala till henne. Så procenten fick hon behålla. Avbetalningen var 2—3 kr i veckan. Jag köpte mycket av henne. Vi köpte täcken, sen vi var gifta. Man fick ett kvitto. Hon var mycket duktig. Det var många judar som gjorde så.” (14) I en annan uppteckning omtalas en judisk försäljerska som sålde dukar och andra textilvaror till hushållen i Nöden. (26) ”Hon hade avbetalningssystem, man betalade 25 öre varje söndag som hon då kom och krävde. När en vara var färdigbetald, började man på något nytt. Hon tjänade bra.” Allmän handel med judarna omtalas också av andra (40) och en säger: ”Och så var det ju all köpenskapen. Man handlade mycket av judarna. Av dem kunde man köpa billigt.” (30)

Samme sagesman återger en kontaktsituation med anknytning till handeln: ”Jag minns en liten blyxbild. En del judar handlade ju med lump, och där var

särskilt en liten, smutsig och skäggig jude som hette F., som samlade lump. När han kom hem tömde han ut all lumpen på gården, och då skulle alla dit och se vad han hade fått i säcken. Även arbetarglyttarna sprang dit. Det var en riktig attraktion i kvarteren.” — Det kan tilläggas att judiska affärer icke tycks ha förekommit i Nöden trots att här fanns talrika hökerier.

Som nämnts förekom det också att de ickejudiska nödaborna var säljare och judarna köpare. Här rör det sig om en säkerligen blygsam försäljning som förmodligen mest låg i barnens händer. ”Så hade de sådant där lager med skrot. Det var det också i Hospitalsgatan. Han köpte upp järn, allt möjligt skrot och lump. Så körde han omkring med en kärra och samlade upp. Det var B. Då hade de ett litet upplag, nu har de ett miljonbygge härnere. Då gick vi många gånger dit — nåt gammalt tyg man hade som var dåligt fick man 10—15 öre för.” (14) Tydligt förekom det att barnen medvetet insamlade för försäljning hos judarna: ”Som barn hände det ofta att jag sprang till nån jude och sålde till honom gammal skrot som jag kom över, och för det kunde jag få några ören.” (32)

Framför allt den judiska försäljningen har väl skapat många kontakter mellan judar och ickejudar i Nöden. För arbetarbefolkningen bör inte minst avbetalningssystemet ha uppfattats som en fördel; den judiska kreditförsäljningen av textilier var en parallell till högarnas förskottering av livsmedel och andra vardagsvaror.

SABBATEN SOM KONTAKTPUNKT

Det är — ironiskt nog — tvivelaktigt om någonting skapade flera kontakttillfällen än judarnas isolationistiska helger. Framför allt gäller detta om den familjära sabbaten — ”sabbis” — som omfattade dygnet mellan fredagskvällen och lördagskvällen. Vid denna tid — decennierna kring sekelskiftet — iakttog den judiska befolkningen den ortodoxa religionens bud. Arbete på lördagen var strängt förbjudet. T.ex. anträdde affärsresorna inte denna dag, vilket hade varit att ohelga sabbaten, utan först på söndagsmorgonen. (B.) Detta är inte bara en ortodoxjudisk skönmålning utan ett faktum som iakttagits av flera av de ickejudiska sagesmännen. Utöver det ovan anförda exemplet (41) må anföras en iakttagelse av en som ej hörde hemma i Nöden. ”På söndagarna vandrade de ut tidigt på morgonen med knyten på ryggen för att sälja. Håkanssons brödförsäljningsbutik hade öppet mellan 8 och 10, och då brukade judarna vandra förbi fönstret. De sålde tyg och kläder och ofta hade de bra saker.”

Aktivitetsförbudet innebar emellertid inte bara att affärs- och annan yrkesverksamhet, inklusive själva resandet, var förbjuden utan gällde också för vissa typer av hushållsarbete. Till dessa hörde att laga eller t.o.m. värma mat och att tända eller släcka ljus. Sonen till den judiske ritualslaktaren säger om fredagshelgen: "Den hölls mycket strängt hos oss. Det är mycket sällsynt. Jag minns när vi var små, vi fick lägga oss i mörker. Vi vågade inte tända. Och vi fick äta kall mat om lördagarna. Bestämmelserna lättade senare." (30. Yttrandet att iakttagandet av den ortodoxa seden var sällsynt åsyftar förhållandet på andra orter i motsats till Lund.) Samme sagesman berättar också följande: "Jag minns t.ex. 1920, då var det tre judiska ungdomar, som skulle skriva svenska. Och det var en lördag. Men det är ju vår sabbat, så då fick de inte skriva. De fick begära dispens hos Skolöverstyrelsen, och så fick de sitta inne på rektorexpeditionen och vänta hela lördagen. Först på kvällen fick de sätta igång att skriva."

I uppteckningsmaterialet, som varierar starkt i fyllighet vad judarna angår, omtalas i många fall antingen att sagesmännen själva brukade hjälpa judarna med deras tabubelagda sysslor — främst att tända eller släcka ljus — eller också att "man" gjorde det. Det råder intet tvivel om att detta var en allmän sed i hus med blandad befolkning. En av de judiska sagesmännen påpekar, att de icke judiska grannarna kom utan tillsägelse. Detta skedde dock icke utan motprestation även om denna ingalunda var fixerad. Pekuniär ersättning eller varor kunde erhållas men framför allt omtalas att man erhöll ett stycke "judebröd", således osyrat bröd som var judarnas speciella påskbröd.

Några omtalanden i materialet kan exemplifiera det sagda. "De gick i sin kyrka och vi i vår. De var så religiösa så de gjorde ingenting på sin söndag. Men de svenska kvinnorna hjälpte dem och man brukade få en judekaka när man tände eld i deras spis." (7) En annan säger: "Judarna fick inte själva släcka sitt ljus om fredagarna. Då gick vi omkring och släckte. Också fick de inte elda om lördagsmorgonen, det var deras helgdag. Det hette sabbis, det var söndag för dem. Då fick vi elda till dem. De fick inte tända tändstickor och inte släcka ljusen. Någon hade elektriskt. Det var ju skillnad." (14) Hos en annan heter det att han brukade hjälpa vissa familjer och kunde få en 50-öring för detta. (8) Även i synagogan släckte "svenskarna" ljusen efter gudstjänsten såsom nämns i ett par uppteckningar. (6)

För de judar som ej erhöll regelbunden hjälp från den ickejudiska befolkningens sida — beroende på boendeförhållande eller annat — kunde veckosabboten bli besvärlig som visas av ett annat exempel, vilket också styrker uppgifterna om att de ortodoxa bestämmelserna iakttoogs strängt. Sagesmannen, som deltog i kvällskurser på Katedralskolan — i den s.k. Tekniska skolan — nämner att det bodde en judefamilj i ett litet hus i Stora Tvärgatan. När hon

var på hemväg till Mariagatan om lördagskvällen brukade någon av de judiska familjemedlemmarna "hanka" henne för att hon skulle släcka ljuset. (50) Situationen kring det mosaiska eldtändningsförbudet överensstämmer i detalj med de östeuropeiska. (Se Ginsburg s. 25 f.)

Framför allt var det de ickejudiska barnen som engagerades för att ombesörja tändning och släckning av ljus hos judarna, men detta har generellt skett med föräldrarnas gillande. En av de äldsta sagesmännen — f. 1881 — omtalar att barnen sprang omkring och tände ljus för en liten slant (12), och det finns ingen anledning att betvivla att detta i själva verket förekom alltsedan den judiska bosättningen i Nöden. Med viss rätt skulle man kunna tala om inte bara ett judiskt religiöst bruk utan också om en ickejudisk sed som således var levande i ett femtiotal år, i själva verket väl fram till dess att judarna övergav de ortodoxa bruken eller lämnade Nöden. Den "svenska" hjälpen vid helgerna kom att bli den till synes mest dominerande delen av umgängesmönstret för de bägge grupperna.

DEN JUDISKA KOSTEN OCH "SVENSKARNA"

Som nämnts var det osyrade brödet en vanlig gengåva för tjänster vid sabbaten och de judiska helgerna. Men också i andra sammanhang kom åtminstone en del av "svensarna" i kontakt med den särpräglade, från Östeuropa införda kosten. Reaktionen inför den främmande maten är av visst intresse; det rör sig om en påtaglig del av ett kulturmöte. Detta och den omständigheten att så många har berört frågan motiverar att ett särskilt avsnitt ägnats häråt.

Efter att han nämnt att man på judarnas begäran gick in och tände eld åt dem under sabbatten säger en: "När sen påsken kom fick vi osyrat bröd. Det var en sorts mycket sprött och tunt bröd som vi tyckte mycket om. Vi lönades på så sätt." (30) Liknande uttalanden om brödet förekommer hos andra. (7, 14, 19, 21, 22, 26.) En sagesman omtalar: "Mor berättade att jag som liten pojke ibland kom in och sa: Mor, jag skulle gärna varit jude nu vid deras påsk. De hade så gott påskadricka och bröd med sylt på. Jag fick alltid smaka och tyckte det var läckerheter." (28)

Framför allt är det vid judarnas osyrade bröd som meddelarna har dröjt. Andra positiva uttalanden om den judiska maten — som kunde erhållas vid t.ex. städning eller barnpassning — föreligger emellertid också. En sagesman omnämner fiskbullar på torsk och ett vetebröd med lökfåra i. (14) En annan berömmar en soppa som kallades "kiski". (13) En tredje säger nästan som en sammanfattning av de bägge föregående: "Vad judarna hade som var gott var

vetebröd. De använde bara mejerismör, inte margarin. Ja, jag glömmer allri deras goa vetebröd. Och så hade de en sorts havregrynssoppa. Det var riktig judasoppa. Den var kokt på riktigt kött — de hade fint kött judarna — och kål och sånt, men så hade de havregryn i stället för vetemjöl. Det var en gammal jude som hette L. på hörnet av Brunngatan och Arkivgatan. Där gick jag och städade och fick smaka soppan och vetebrödet. Alla judar hade sånt gott vetebröd.” (19)

Det finns anledning att misstänka sagesmännen för att framför allt referera till sina barndomsupplevelser av den främmande maten och då mest det osyrade brödet. Enbart ett åldersbundet kosttycke har det emellertid, som framgått, ej varit.

Har den här behandlade kulturkontakten någon relevans för huvudfrågan — den allmänna inställningen till Nödens judar? Har bekantskapen med den judiska maten kunnat bidra till en ökad sympati för judarna? Frågan får lämnas öppen. Vad man däremot kan fastslå är att det på kosthållets område skapades konkreta möjligheter för den ickejudiska befolkningen att lära känna element av den främmande kulturen och att erfarenheterna för ”svenskarna” tydligen ej var negativa.

XVIII.

ATTITYDER TILL JUDARNA MATERIALET

De yttre kontakterna mellan den ursvenska befolkningen och den betydande judiska minoriteten under en lång följd av år har givetvis skapat generella uppfattningar om motparten hos de bägge grupperna. Dels har dessa karaktären av moraliska omdömen — nyktra människor, hederliga etc. — dels yttrar de sig i mer eller mindre klart ideologiskt motiverade handlingar mot medlemmarna av den andra gruppen.

Relation och attityder mellan olika sociala grupper är ju städse av etnologiskt intresse. Det har också varit ett viktigt undersökningsobjekt för föreliggande undersökning; här har efterfrågats t.ex. inställningen till studenter och präster. Studiet av förhållandet mellan judar och ickejudar i Nöden utgör alltså principiellt ingen avvikelse. Det måste å andra sidan medges att undersökningen på denna punkt skiljer sig såtillvida att den här berör ett mänskligt och samhälleligt särdeles känsligt område. Alderdomliga folk- och religionsfördomar spelar in i all synnerhet då det gäller den ickejudiska partens attityd till den judiska.

En statistiskt upplagd specialstudie över den eventuella antisemitismen i Nöden skulle i och för sig inte ha varit omotiverad, men en sådan har inte låtit sig göras inom ramen för den totala undersökningen av folkkulturen i Nöden. Det klara utslag som erhålles i huvudfrågan — den ursvenska befolkningens helhetsinställning till judarna — genom det nu anlitade materialet tycks mig också ha minskat behovet av vidare datasamling.

Den nedan anförda tabellen återger ej svar på frågeformuläret enligt valmetoden utan bygger på direkta och indirekta uttalanden i traditionsmaterialet. På ett par undantag när har upptecknarna tillhört det team som arbetade med nödenuppteckningarna 1964—65. För intervjuarna har dels på seminarium dels genom personliga instruktioner understrukits vikten av att svaren på attitydfrågor återges korrekt och helst ordagrant. Då har särskilt framhållits

de uttalanden som angår kontakterna mellan de judiska och ursvenska befolkningsgrupperna i Nöden. Det finns därför anledning att räkna med att verkligheten ej har förfalskats i högre grad genom uppptecknarnas slarv.

Det är klart att svaren i upppteckningarna, eftersom de inte är stereotypa, måste "omvandlas" för att bli till statistiska data och att detta introducerar en osäkerhetsfaktor. Detta talar för det fasta frågeformulärets fördel. Det bör å andra sidan uppmärksammas att möjligheterna att få ärliga svar och upplysningar i de enskilda fallen troligen är större vid den intervjuteknik som har tillämpats här. Som regel har sagesmännen besökts flera gånger och en viss förtrolighet uppnåtts härigenom. Vidare har intresset inte koncentrerats på judefrågan utan fördelats över stora, och delvis olikartade områden; eventuella ansträngningar att medvetet undertrycka en inoppurtun antisemitism bör ha blivit mer förstörda härigenom. Fördelarna med traditionsmaterialet kan därför antagas uppväga nackdelarna. Det skall också framhållas att uttalandena i allmänhet är så tydliga i ena eller andra riktningen att det ej finns någon risk för att översättningen av intervjumaterialet till statistiska data skulle felteckna tendensen. (För detta kapitel se bil. 11.)

MORALISKA EGENSKAPER OCH BETEENDEN

I traditionsmaterialet är uppgifterna om judarnas moraliska degenheter och beteenden relativt sparsamma, till följd av att dessa inte har efterfrågats speciellt i frågelistan. Det kan därför som regel inte bli tal om att söka fastställa den vanligaste uppfattningen bland den ickejudiska befolkningen. Däremot kan väl i de flesta fall de antecknade uttalandena anses vara representativa för en av åsikterna bland "svenskarna".

En av de äldre sagesmännen yttrar: "Judarna var bra och snälla människor. Det finns inte en judinna som fått ett oäkta barn. Man måste respektera dem." (17) Uppfattningen att det inte skulle förekomma utomäktenskapliga barn bland judarna har jag själv också mött i samtal med nödabor, där detta framhållits som något karakteristiskt för judarna. Att den judiska sexualmoralen var strängare och verkligen iakttagits är inte bara en moralisk värdering utan också ett faktum. Kyrkoboksmaterialet bekräftar till fullo att det fanns en markant skillnad mellan de bägge grupperna — även om den anförde sagesmannen bevisligen har varit alltför kategorisk!

Också i nykterhetshänseende har det uppgivits —och generellt uppenbarligen med rätta — att den judiska befolkningen avvek från den övriga. En meddelare säger — av allt att döma främst efter hörsägen — att "de höll sig borta från

spritens.” (25) En annan, med en till synes ambivalent inställning till judarna, uppger: ”Sällan såg man dock berusade judar.” (27) Under en seminarieövning på Folklivsarkivet med företrädare för de bägge grupperna i Nöden anförde den ”svenske” deltagaren samma iakttagelse och ställde den i motsats till förhållandena i den egna gruppen. (30) Motpartens kommentar saknar här inte intresse: ”Det stämmer att spritförtäringen inte var utpräglad bland judarna — åtminstone inte så att det var synligt utåt! Men visst förekom det också att judarna drack ibland.” Svaret ger en antydning om att skillnaden beträffande spritmissbruket inte enbart var en fråga om frekvens inom populationen. Det förefaller som om judarna har haft en stark självdisciplin och medvetet undvikit att framträda berusade offentligt. Det bör understrykas att nödajudarnas större nykterhet inte berodde på en tillfällighet. Också detta ingick i de ortodoxa östjudarnas beteendemönster. Berusning förekom sällan bland dem. Blott vid vissa fester — Lagens glädjefest och ”purim” — tycks det ha förekommit att man släppte efter på detta gruppkrav. (Se Ginsburg s. 106, 108, 117.)

Att onykterheten inom den ursvenska befolkningen däremot icke sällan tog sig obehärskade och för den övriga befolkningen störande uttryck är oemotsägligt omvittnat både i traditionsmaterial och andra källor. Det rör sig här inte bara om en ofta omåttligare spritförtäring utan också om ett uppträdande efter ett annat, av ålder — i stad som på land — förekommande mönster. Det iögonfallande alkoholmissbruket bland ”svenskarna” har säkerligen bidragit till att förstärka den positiva uppfattningen om judarnas alkoholvanor.

Judarnas påstådda oärlighet — ett s.k. karakteristiskt ”rasdrag” i den anti-semitiska propagandan — har även kommit att tillvitas minoriteten i Nöden. En sagesman som själv ej haft större direktkontakt med Nödens judar säger: ”Det pratades en massa om judarna. Det sades att gårdfarihandlare hade dåliga saker att sälja och att de försökte lura folk.” (25) En liknande uppfattning refereras i en annan uppteckning (43) och i en tredjes version låter det: ”Judarna, de var ’lurendrejare’ mest, som vi sade. De begärde alltid högre priser för de räknade med att jobbarna skulle pruta.” (30) Det finns heller ingen anledning att tro att de judiska handelsmännen ställde sig avvisande till oskäligen vinster, fast det är diskutabelt om de därvid skilde sig från andra. De anförda uttalandena representerar dock genom sin allmänna karaktär närmast den traditionella fördömen. Intressantare är de uppgifter om judarnas ärlighetsbegrepp, vilka bygger på erfarenheter och konkreta förhållanden. Det föreligger fyra uttalanden av den arten.

En meddelare, som köpt svart ylletyg till sin konfirmationsklänning av en judisk gårdfarihandlare, framhåller att det inte var något fel på detta. (50)

”Det hände ofta att min hustru fick gå och köpa bröd till dem. Dom fick inte ta i pengar och fick ta brödet på kredit, men dom gjorde alltid rätt för sig.” (17)

”Judarna hade inga större inkomster från den småhandel de oftast bedrev. Ibland kunde det vara svårigheter för dem att erlægga hyran. Men de var ärliga och betalade med 25 öre då och 50 öre då.” (20, dotter till vicevärd)

Farfadern ville helst ha judar som hyresgäster. De skötte betalningen av sin hyra. (27)

Ett fullgott underlag för bedömningen av den allmännaste inställningen till den judiska minoriteten på denna punkt erbjuder det anförda materialet givetvis inte. Sak- och opinionsupplysningarna tjänar dock till att öka förståelsen för utbildandet av helhetsattityden gentemot den judiska minoriteten. De positiva uttalandena får ökad tyngd om de sättes i relation till den upphandling som den ickejudiska befolkningen helt frivilligt, trots talrika alternativ, gjorde hos judarna i Nöden. Oavsett om köparna var ytliga bärare av den välkända fördomen mot judarnas hedersbegrepp eller inte, får väl köpenskapen tolkas som ett konkret uttryck för ett reellt förtroende.

De inbördes relationerna mellan de judiska familjerna har berörts av flera sagesmän. En av dem har uppgivit att judarna kivades ”rätt mycket”. (47) Påståendet är emellertid unikt i materialet, desto flera sagesmän har uppehållit sig kring frågan om grupsammanhållningen och hjälpsamheten.

”Sammanhållningen var god mellan dem.” (27)

”Judarna höll mycket samman och visade stor hjälpsamhet mot varandra.” (40)

Judarna var mycket hjälpsamma mot varandra. (22)

”Ibland hände det t.o.m. att de kom in till oss och bad oss öppna brev åt dem. Det var synd om dem, de fick lida ganska mycket men de klara sig ganska bra ändå för de hjälpte varandra.” (17)

”Något som jag särskilt lade märke till hos judarna var den starka sammanhållningen bland dem, och hur de hjälpte varandra om någon bland dem hade det svårt.” (16)

”Judarna var bättre än svenskarna. Var det en rik jude så hjälpte han en fattig. Det gjorde jagu inte svenskarna.” (31)

”De fattigaste judarna hade stora barnaskaror. Men hur fattiga de än var, gick de aldrig till den motsatta kategorien människor. Det var en utpräglad solidaritet mellan judarna, som länder dem till heder.” (30)

Iakttagelser om den inbördes judiska sammanhållningen och hjälpsamheten har inte efterfrågats speciellt vid undersökningen. Det är därför tydligt att den har varit inte bara faktisk utan också frappant. Påpekas kan att sagesmannen 31 i övrigt har visat tydliga antisemitiska tendenser. Man kan nog utgå från — vilket också antydtes i några av de refererade uppteckningarna — att den judiska hjälpsamheten både uppfattades som moraliskt berömvärd och kontrasterande mot förhållandena inom den ickejudiska befolkningsgruppen. Det kan

här tilläggas att den judiska hjälpsamheten inte enbart eller alltid var begränsad till den egna gruppen, vilket framkommer i några uppteckningar. En sagesman med nära boendekontakter med judar säger t.ex. att det ibland sades att judarna ”bedrev en hänsynslös svartabörshandel under krisåren i Nöden, men så var ej alls fallet. Tvärtom var de mycket hjälpsamma och delade med sig av vad de hade. Snarare var det då de förmögna judarna i de ’finare’ stadsdelarna i Lund som utnyttjade krissituationen och sålde svart.” (32)

Huvudsakligen har det i det föregående varit fråga om en positiv inställning till judarna. Negativa synpunkter — bortsett från totaluppfattningen — framkommer inte heller i övrigt i högre grad. Den påstådda judiska snålheten, också ett av de gängse antisemitiska propagandainslagen, omtalas sålunda endast i en uppteckning och då med ett konkret exempel som mer talar om fattigdom och sparsamhet. (41) Sagesmannen har i detta fallet själv en ambivalent inställning och tillhör dom som menar att den allmänna inställningen till Nödens judar var negativ.

I några fall framkommer en negativ inställning till judarnas yrkesval, också detta ingående i det antisemitiska mönstret men grundat på faktiska förhållanden. (Se Ek s. 38.)

”Judarna gick mest med knyten och drev affärer. Det var inte många som hade rediga yrken. De ville helst handla.” (38)

”Inställningen till judarna i Nöden var kanske litet si och så, men det kunde bero på att de sällan var kroppsarbetare utan affärsmän.” (15)

”Jag tänker på en annan sak som retade oss, och det var att judarna aldrig tog kroppsarbete. De gick bara där med sin säck tyckte vi.” (30)

”Många av dem ville aldrig arbeta och det sågs inte med blida ögon av den svenska befolkningen.” (24)

Även om materialet på denna — ej särskilt efterfrågade — punkt inte är stort kan man nog utgå från att uttalandena uttrycker en vanlig åsikt bland den ursvenska befolkningen. Inställningen bör dock sättas i relation även till de förhärskande politiska och kooperativa idéerna inom Nödens arbetarbefolkning och således inte enbart ses såsom ett allmänt drag i en antisemitisk propaganda.

Uppfattningen om den judiska integrationen — stundom underförstått ovilja till kontakt — med den övriga befolkningen i Nöden kan antagas stå i nära samband med totaluppfattningen om judarna. Därmed är inte sagt att den senare skulle bestämmas av den förra. Att en grupps konsekventa isolering tenderar att skapa en misstro hos andra grupper är väl visserligen säkert. Å andra sidan kan fördomen mot gruppen göra att denna uppfattas som mer isolationistisk än den i verkligheten är.

Några av sagesmännen menar att det är oriktigt att tala om en isolering från judarnas sida.

Judarnas isolerade sig inte på något sätt även om umgänge i direkt mening sällan förekom. (4)

”De isolerade sig inte på minsta vis.” (8)

Ett par uppteckningar i vilka det sägs att judarna betraktades som andra el.dyl. har väl närmast samma innebörd. Oftare framkommer emellertid uppfattningen att judarna isolerade sig allmänt eller partikulärt.

De gifte sig inbördes. (36)

”Judarna smälte väl in i miljön därnere, men vi hade inte alls något umgänge med dem. De liksom isolerade sig delvis — deras barn var ej tillsammans med oss och lekte. — — — Det var rent uteslutet att en jude kunde gifta sig med svensk då.” (43)

Inget privat umgänge med judarna. De höll sig liksom för sig själva liksom ”vi”. (35)

”Vi umgicks inte alls med dem. De höll sig mest för sig själva.” (45)

”De höll sig för sig själva och umgicks ej mycket med andra i kvarteret.” (20)

”Vi pågar växte ju upp tillsammans med judepågarna — i övrigt umgicks inte de vuxna något med judarna, som jag kan minnas.” (47)

”Vi fick aldrig tillträde till deras riter.” (40)

Judarna höll sig för sig själva. (34)

Det är alltså en vanlig uppfattning bland sagesmännen att den judiska minoriteten i ett eller annat hänseende isolerade sig eller var isolerad gentemot den övriga befolkningen.

En korrelation mellan sagesmännens egen attityd till judarna, uppgifter om den allmänna inställningen till dem i Nöden och om relationen mellan de bägge grupperna å ena sidan samt isoleringsgraden å den andra sidan är källkritiskt motiverad. De som allmänt förnekat isoleringen (4, 8) har bägge uttalat sig positivt på någon av de anförda punkterna och ingenstädes negativt. Men också flertalet av dem som påpekar en generell eller partiell isolering bland judarna visar samma positiva mönster (20, 34, 35 resp. 36, 40). Blott i ett fall (43) är uppfattningen att judarna isolerade sig förbunden med en klart negativ inställning till dem; i ett annat fall (47) kan man knappast säga att inställningen är tydligt antisemitisk.

Sagesmännens olikartade åsikter om den judiska isolationismen i Nöden står således ej i samband med deras egen inställning till minoritetsgruppen eller uppfattning om förhållandet mellan de bägge grupperna. De reella omständigheterna och uppgiftslämnarnas intressekoncentration vid intervjutillfället torde i stället förklara skillnaderna. I ett par fall framgår det att det är den endogama giftermålsseden som åsyftas eller den religiösa exklusiviteten. I de avseendena är omdömena också helt korrekta. — Endast i enstaka fall visar

kyrkoböckerna att en jude gift sig med en svenska och låtit döpa sig. — Även i andra utsagor kan det vara någon av just dessa företeelser som sagesmännen närmast har åsyftat.

Av mycket stor betydelse för uppfattningarnas utbildande har emellertid säkerligen det egna umgängeslivets karaktär varit. För sådana som själva eller vilkas familjer har umgåtts intimt med judarna träder detta väl i förgrunden och giftermålsleden samt religionen tillmäts mindre betydelse. På motsatt vis kan brist på personligt umgänge med judar förmodligen göra att iakttagaren fixeras på de isolationistiska tendenserna. För en ganska stor del av den ursvenska befolkningen i Nöden torde det i själva verket ha förhållit sig så — utom vad barnen beträffar — att det saknades verkliga kontaktimpulser. Inom den ursvenska befolkningen dominerade ju helt de prononcerade närkontaktorna (grannumgänget), yrkes- men framför allt släktkontaktorna. Mellan judarna och de övriga fanns få respektive inga kontakthanledningar i de bägge sista avseendena. Framför allt boendeförhållandena bör alltså ha varit avgörande för hur starka umgängesincitamenten blev. Genom den judiska befolkningens koncentration till vissa gator uppstod på den punkten skiljaktliga förutsättningar för uppkomsten av närmare personliga relationer mellan grupperna. (Jfr. kartor) Kanske är detta i grunden den viktigaste orsaken till uttalandena om den judiska isoleringen i Nöden.

Någon generell umgängesisolering från nödajudarnas sida har det inte varit fråga om. I ett flertal uppteckningar framkommer det att personligt umgänge mellan judar och ursvenskar ingalunda saknades. T.ex. heter det hos en sagesman om en judisk familj: "Dem var vi alltid inne och lekte hos. De bodde i nr 3. Han var köpman, det var liksom bättre." (14) En annan säger: "Vi umgicks litet med judar. Mor hade tjänat hos en jude när hon var yngre och dennes dotter kom ofta hem till oss och hälsade på." (42) Av en tredje uppteckning framgår att umgänget kunde vara både regelbundet och intensivt: "Jag kan faktiskt inte minnas att någon osämja förekom mellan oss svenskar och de judar som bodde på vår gård (4—5 familjer). — — — Vi brukade t.ex. turas om att fira högtider eller andra fester hos varandra. Då minns jag att vi ofta bjöds på osyrat bröd och surt vin av judarna. Jul och nyår firade vi dock hos de 'svenska' grannarna, eftersom judarnas årshögtider och därmed sammanhängande seder avvek något mot våra." (32) En judisk sagesman uppger t.o.m. att intima vänner ur den ickejudiska befolkningen kunde bjudas med till omskärelsen och bröllop.

HELHETSUPPFATTNING OM JUDARNA

I det följande skall ett försök göras att bestämma den gängse totalattityden till Nödens judebefolkning. Traditionsmaterialens uppgifter har här indelats i uttalanden om relationerna mellan de bägge grupperna, den allmänna inställningen till judarna enligt sagesmännens mening och den egna inställningen till Nödens judar och andra.

Tendensen i uttalandena ifråga om relationerna är klar. Inte mindre än sexton av sagesmännen har yttrat sig positivt om förhållandet mellan judarna och de övriga i Nöden. Ett par exempel må anföras. I ett fall (31) har sagesmannen visat sig vara bärare av antisemitiska fördomar — bl.a. ”Ja, jag säger, judar är judar var de än kommer. Det fanns många lea, rälige judar”, avseende de ”rika” judarna — men säger om förhållandet till de fattiga judarna i Nöden: ”Jag minns så väl när ungarna kom hem och sa: nu har vi fått judabröd. Nä, de var visst inte rädda för judarna. Barnen lekte ihop och gick i skolan ihop. Det var gott förhållande med judarna.” En annan omtalar: ”De var ordentliga människor, och jag lekte ofta med flickorna. Någon hätskhet märkte jag aldrig.” (63) En tredje sagesman anför: ”Min bror gick i skola i lag med judar. Några särskilda motsättningar mellan judarna och andra märktes inte.”

Det bör här tilläggas att den påpekade tendensen får ytterligare stöd av ett antal uppteckningar. En tidigare relaterad, starkt positiv berättelse om umgänget i en fastighet med blandad befolkning (32) har t.ex. inte medtagits som allmänt omdöme. En annan sagesman säger: ”Judarna ofredade aldrig någon, om de fick vara i fred. Här i huset bodde under hela min barndom ett par judefamiljer och det var alltid god sämja.” (28) Uttalanden som att judarna aldrig ofredade någon (36) eller betraktades som andra (22, 33) får väl egentligen anses uttrycka en positiv uppfattning om relationerna — eller i det förra fallet en egen välvällig syn.

Endast fyra uttalanden omnämner eller antyder egentligen att förhållandena allmänt var dåliga.

Judar och svenskar bråkade alltid. (2)

”Det hörde liksom till att man skulle kivas med judarna härnere.” (9. Det är dock här möjligt att sagesmannen enbart åsyftar i sammanhanget omtalade trakasserier från berusade ”svenskars” sida.)

”De kom hit i massor; de förföljdes väl inte just men de älskades sannerligen inte. Ibland skedde ett överfall men det var annars lugnt men dock mycket spänt.” (12, sagesmannen starkt antisemitisk och aldrig bosatt i Nöden.)

”Judarna var en minoritet och en sådan har det aldrig bra.” (27)

Ser man sedan till sagesmännens egen inställning till judarna finner man ungefär samma fördelning av svaren. I tolv fall är uttalandena klart positiva. Det är då att märka att endast två av dessa sagesmän tillhör dem som yttrat sig positivt om relationerna mellan de bägge grupperna i Nöden. De negativa yttrandena är fåtaliga. I det ena fallet (26) är klassificeringen osäker och bygger närmast på uttalandet "det var en skitt samling" och andra negativa ordval. I det andra fallet företräder sagesmannen en närmast hatiskt antisemitisk inställning. (12) De fattiga immigranterna i "färgglada dräkter" som "zigenare" slog sig ner i Nöden likt "en flock giriga måsar". Vederbörande har i detta fallet ej bott i Nöden men har genom särskilda omständigheter haft god kännedom om särskilt den ickejudiska befolkningen där. I ett fall kan sagesmännens inställning tolkas som ambivalent. (41)

Sagesmännens positiva uttalanden om den gängse attityden till den judiska minoriteten, vilka i sak hör nära samman med uppfattningen om relationerna, är inte så dominerande som de positiva uppfattningarna i de bägge föregående klassificeringsgrupperna. Dock har tre av sagesmännen uppgivit att den allmänna inställningen till judarna i Nöden var gynnsam. En av dessa säger: "Judarna ansågs som ett hyggligt folk och några motsättningar mellan oss och judarna förekom inte." (23. Jfr även ovan)

Negativa omdömen — utom det ovan (12) anförda — förekommer i litet större antal:

"Judarna där nere i Nöden var inte alltid så välkomna. — — — Vi barn var ofta i klammeri med judebarnen, medan de äldre nöjde sig med att kalla dem 'judedjävlar'." (41)

"Judarna blev i regel sedda över axeln. Pojkarna kallade alltid judarna för 'judedjäcklar'. Barnen påverkades säkert också av föräldrarna. Judarna ansågs ju som luriga affärsmän, som sålde underhaltiga varor och lurade folk." (43)

"Man hörde smäderamsor om judarna. — — — När jag som lärarinna kom i kontakt med dem i Nöden, fann jag att barnen varit utsatta för vulgär-antisemitism. De strängt ortodoxa hade det svårast." (25)

"Inställningen till judarna i Nöden var kanske litet si och så —." (15)

"Judar var inte populära. — — — De var rädda för de svenske också; de sprang som yra höns för fulla svenskar, och ibland kallade de t.o.m. på polis." (24)

"Där var liksom ett hat mellan oss och judarna. Om det kunde bero på att de klarade sig bättre. Många började med att gå omkring med ett knyte på ryggen och blev sedan förmögna. Vi var emellertid tillsammans med judabarnen, så där förekom direkt ingen osämja." (46)

De negativa yttrandena om den allmänna inställningen till Nödens judar är

som synes inte alltid entydiga. Principen för klassificeringen av materialet har genomgående varit att hellre döma "för strängt än för mildt", vilket har kompletterats med full redovisning för denna datagrupp. För bedömningen av art och grad av de antisemitiska tendenserna i Nöden är de negativt färgade uppfattningarna naturligtvis de viktigaste.

Uppgiftslämnarna i denna grupp visar sig följa ett mönster. Blott en av sagesmännen har själv en deklarerat positiv inställning till judarna och vederbörande har ej bott i området. (25) En har ej i övrigt anfört negativa omdömen (46) medan de övriga (12, 24, 41, 43, 15) däremot åtminstone i något hänseende refererat till negativa egenskaper hos den judiska befolkningen och inte i något avseende har givit uttryck för en välvillig inställning. I ett par fall är det klart att sagesmännen har en allmänt antisemitisk inställning. I andra fall kan sagesmännens yttranden emellertid ha påverkats av att helhetsomdömet har fällts i samband med att en partikulär aversion har aktualiserats.

Trenden för de här behandlade helhetsomdömena av olika slag är som synes klart positiv. Innan ett försök göres till en sammanfattning av gängse attityder till och relationer med Nödens judar måste det emellertid påpekas att det också förekom partikulära antipatier och störningar, knutna till vissa sociala situationer. De senare har redan skymtat i föregående citat; det gäller här dels umgänget mellan barn och ungdom dels aggressiva uttryck under inflytande av berusning.

Missämja mellan judisk och ickejudisk ungdom omnämnes i åtskilliga av uppteckningarna. (T.ex. 3, 16, 29, 35) Några exempel härpå må anföras. En sagesman säger: "Vi tyckte bra om judarna — det är klart att man som påg bråkade litet med judepågarna." (5) En annan menar att det inte fanns några problem med umgänget men tillägger: "Visst retade vi dem lite. Jude, jude — skjortan hänger ude var ett vanligt tillmäle." (40) En annan sagesman, med positiv uppfattning om relationerna mellan grupperna och med mycket starka kontakter med judarna, säger: "Men vi kom bra överens med alla judar. Ibland krigade förstås vi barn och då skrek vi: Jude, jude, särken hänger ude." (14) Eller: "Det var inga motsättningar mellan oss och judarna. Jag minns, att vi lekte tillsammans med judepågar och judeflickor. Det kan väl hända att vi pågar bråkade litet med judepågarna ibland." (42) En annan, med en negativ uppfattning om den allmänna inställningen till judarna talar om "det eviga kivet" mellan barnen. (24) "De skällde varandra för jude respektive svensk, spottade och svor och sprang efter varandra. Ibland var de emellertid sams och då kunde judebarnen gå hem och säga: Mutter ge de sixi en stycke ralli med putter på. Det betydde alltså: Mamma, ge den svenska flickan en vetebulle med smör." I en till sin karaktär unik och väl delvis otillförlitlig utsägo heter det: "Judarna var alltid på oss pojkar, och vi var rädda för dem.

Judepojckarna var rädda för oss. Det fanns en polis — — — som kallades — — — som tog vårt parti. De äldre pojckarna hetsade ibland oss yngre emot judarna. Under påsken rullade vi ägg på gatan. Sura ägg kastade vi på judarna.” (62)

Småbråk med judebarnen och mindre trakasserier är så ofta omtalade i uppteckningarna att det inte råder något tvivel om att de var ofta förekommande. Som regel framställs de dock som bagateller av sagesmännen själva. Även om det i något fall — som framgått ovan — antydes djupare, bakomliggande orsaker till dessa tvistigheter, tycks det inte finnas någon anledning att tillmäta barnens beteendemönster en verklig antisemitisk signifikans. Någon gängbildning eller påtagliga segregationstendenser på folk- eller religionsbasis är inte antydd i någon uppteckning. Gängbildningar av sådant slag har tvärtom förnekats. (51) I en enda uppteckning (43) uppges visserligen att de judiska barnen inte lekte tillsammans med de övriga. Om iakttagelsen är riktig, beror emellertid förhållandet uppenbarligen på tillfälligheterna. I ett stort antal av uppteckningarna omtalas det ju uttryckligen att barnen lekte tillsammans; de i olika sammanhang tidigare anförda beläggen för detta torde vara tillräckliga för att visa att detta var regeln.

Trots vad som nu sagts vore det säkert oriktigt att bortse från att trakasserier mot de judiska barnen i viss mån kan ha varit en avspeglning av en svagt antisemitisk tendens hos en del av vuxenbefolkningen. Minst lika oriktigt vore det emellertid att enbart fatta dem som antisemitiska aggressioner. Reaktionen av detta slag mot aparta grupper och individer ingår i ett allmänt mönster för både vuxna och barn. Ibland barnen i Nöden manifesterade detta sig i de ofta omtalade bråken med barn från andra skolor, särskilt Katedralskolan och ”Spyken”. Detta i sin tur innebar inte att det enbart var fråga om klassmötningar. Gängbråk förekom ju också, som framgått, med barn från andra arbetarområden: Jutahusen och S:t Månsgatan.

Några repressalier mot de ”svenska” barnen från judebarnens sida omtalas inte i uppteckningarna, vilket också visar att segregerade gäng saknades. — Trakasserier torde f.ö. mer ha riktat sig mot judebarnen som individer än som grupp. — En episod med skenbar anknytning till frågan omtalas dock; den förtjänar att återges för det ironiska innehållets skull. ”När jag kom till Lund som 5-åring med mina föräldrar var en del judebarn inte alltid så snälla vid mig. Det berodde på att jag inte hade samma dialekt som dem eller andra barn i stadsdelen. Strax efter min födelse flyttade mina föräldrar till Södermanland och bodde där i 4 år, innan de kom till Lund. Jag hade fått en annan dialekt. Judebarnen brukade samlas i ring runt omkring mig. Där fick jag stå och läsa upp olika ramsor medan judebarnen hade mycket roligt åt det.” (21)

Tilläggas kan att sagesmannens inställning till judarna i Nöden inte påverkades menligt av händelsen.

En annan typ av ungdomliga övergrepp från de "svenska" barnens sida omtalas i några uppteckningar. Det gäller här trakasserier mot judiska familjer i form av hartsfiolspel eller liknande. (23, 35) I något fall har aktiviteten dock överskridit pojkkupptågens gränser: "Det fanns i vårt kvarter en jude som drog omkring med dragkärria och samlade lump. Så snart vi pojkar mötte honom brukade vi välta upp och ner på kärria för honom." (29)

Utsagor av dessa slag är emellertid svårbedömda och framför allt så fåtaliga att det är tvivelaktigt om de har relevans för den antisemitiska frågan. Den senast anförda uppgiften bör t.ex. jämföras med omtalandena att barnen brukade förfölja Nödens oftast omtalade original — "Döden" — med en sång om denne. "Döden" var inte jude.

En partikulär aggression av allvarligaste slag utgjorde de övergrepp judarna utsattes för av berusade svenskar. Typen har ovan framkommit på ett sätt som antyder att den ej var ovanlig. (24) Det senare verifieras av andra, spontant lämnade uppgifter.

"Hade man varit ute och festat och blivit litet full, då skulle man bråka med judarna också för att det skulle anses som en lyckad kväll." (9)

"Mellan svenskar och judar kunde ibland uppstå bråk. Det berodde nog oftast på att svenskarna hade fått litet för mycket under västen och skulle ha någon att bråka med." (28)

"Med judarna kunde det bli litet bråk ibland men det var inte judarnas fel. — — — Grupper av pojkar och ungdom samt även äldre som fått för mycket sprit i sig kunde ställa till liknande ofog för judarna." (29)

"Jobbarna därnere drack ju, och när de druckit blev det alltid bråk. Då hörde det nästan till regeln att en drucken jobbare gav sig ut på en oskyldig jude och gav han på käften, och juden slog underligt nog aldrig igen." (30)

Det förefaller tydligt att denna form av övergrepp förekom ganska ofta, varmed inte är sagt att den var en del av ett allmänt beteendemönster. Någon som helst uppfattning om hur pass talrika de aggressiva "svenskarna" var får man inte av materialet och kan knappast erhålla det på annat sätt heller. Det är också svårt att avgöra i vilken utsträckning övergreppen gjordes på basis av en antisemitisk inställning eller helt enkelt på grund av de berusades benägenhet att reta upp sig på det "störande", d.v.s. avvikande. Vissa av uttalandena antyder dock att det bland en del av Nödens ickejjudiska befolkning under berusning var en "sport" att söka gräl med judarna.

SAMMANFATTNING

Av det föregående har framgått att åtskilliga företeelser som var säregna för judarna också har uppfattats som aparta av de andra nödaborna. Trots detta och fastän judarna delvis ansågs ha isolationistiska tendenser är det emellertid tydligt att judarna långt ifrån uppfattades såsom stående utanför de ickejudiska nödabornas gemenskap. Kontakterna mellan de bägge befolkningsgrupperna var tvärtom i allmänhet goda.

Någon utbredd antisemitism har inte funnits i Nöden. De positiva uttalandena om inställningen till judarna kan här inte ignoreras. Ett överväldigande stöd får de därigenom att det omfattande traditionsmaterialet helt tiger om trakasserier av allvarligare slag. Likheten i levnadsbetingelser har, såsom antydes av några sagesmän, verkat utsuddande och förenade mellan grupperna.

Vissa antisemitiska uttryck har visserligen förekommit i Nöden men till större delen har de ej varit ideologiskt motiverade. Grunden förefaller mer ha varit gruppolikheten än vad man vanligen menar med antisemitism. Det är också karakteristiskt att de negativa attityderna till judarna mest framträdde i barnumgänget och bland berusade ickejudar.

XIX.

VAD HÄNDE MED NÖDEN?

Vad hände med Nöden efter 1920-talet? Det är den fråga som ska belysas här. Den jag hellre hade velat ställa lyder: vad hände med nödaborna? Men den får lämnas obesvarad.

Det handlar – med en travestering – om ett områdes fall och uppgång. Det finns ingenting av det romerska imperiets ståtlighet över Nödens förändring men den är ändå inte ointressant, nämligen som en illustration av en process i det svenska klassamhället.

År 1883 utgav stadsläkaren Johan Casper Andersson sin "Lunds stads viktigaste medicinskt topografiska och medicinskt statistiska förhållanden åren 1861–1880." Han konstaterar att stadens fattigbefolkning allt mer hade koncentrerats till vissa låglänta delar av staden – motsvarande det som kom att kallas Nya stan. Här bodde mer än femtonhundra människor i ett område som bara var bebyggt med envåningshus vid 1870-talets slut. Folkmängden utgjorde under perioden 1876–80 mer än 1/8 av hela stadsbefolkningen men arealen var 1/28 av området innanför de gamla vallarna. "Sammanhopningen av folk har sålunda varit betydlig. Då nu därtill kommer att en så stor del av marken, som fördelats till byggnadstomter, förut utgjort en äng, varpå blivit lagd någon fyllning, och vattenavloppet ännu vid slutet av den avhandlade perioden var så dåligt, att vid södra gränsen av kvarteren största delen av året stodo stinkande dypölar, så är ej underligt, att mortaliteten även varit stor, och att densamma även, såsom följande tabell utvisar, särdeles träffat barn."

I varje fall på ett sätt överträffade Nöden alla andra delar av staden – genom den vida högre dödligheten. Det nya bostadsområdet hade börjat med sitt fall.

Nya stan kom till för att vara och fungera som en slum, en morfologisk enklav och ett klassreservat och Tvärgatsområdet anslöt sig till detta. Här gavs de villkor som ansågs tillfredsställande för en framväxande arbetarklass och som accepterades av denna i brist på annat. Ganska säkert hade nödaborna hellre bott någonstans med mindre fukt, färre råttor och större utrymmen

precis som de hade önskat sig mer mat, bättre kläder och säkrare inkomster. De såg att allt detta fanns att få inte bara som något slags prestigeladdade borgerliga symboler utan som en behagligare verklighet. Men fostrade i den hierarkiska samhällsläran godtog de flesta av dem de ramar som hade givits dem. De var som regel inga revolutionärer utan oreflekterade råttbekämpare, matförsörjare och klädanskaffare precis som borgerskapet fast på en betydligt lägre ekonomisk nivå.

De objektiva förhållandena var från början sålunda eländiga även om de för många enskilda människor subjektivt och relativt tedde sig bättre än det man lämnade bakom sig. Kanske fanns det i denna miljö ändå vissa subjektiva plusvärden. Det saknas inte uttalanden som tyder på att jämlikheten och gemenskapen i det socialt och ekonomiskt i stort sett homogena området skapade vissa sociala livskvaliteter. *Kanske* existerade i denna slum villkor som var gynnsamma för utvecklandet av en kollektiv trygghet och svarade mot både sekundära, kulturellt förvärvade, och primära mänskliga behov.

Å andra sidan behövde den kollektiva identiteten och tryggheten inte byggas upp med precis sådana, givna former. Det är ju inte uteslutet att rinnande vatten och badrum i Nöden också var förenliga med den positiva gemenskaps-känslan! När vi i efterhand bedömer området ska vi inte heller förbise en annan aspekt, nämligen att den påtvingade och närgångna kollektiviteten kan ha känts som en plåga för en del. Det kulturmönster som dominerade passade inte alla.

Nödabornas inställning till sitt eget område var emellertid inte bara beroende av förhållandena där. Uppfattningen om vad som var bra eller dåligt grundade sig på jämförande bedömningar av den egna miljön och andras.

Med 1930-talets senare hälft började utflyttningen från området till nya bostäder med rinnande vatten, tillgång till badrum och sopnedkast. En ny ekonomisk och social verklighet hade börjat utformas i staden och många nödabor gjorde sina omvärderingar utifrån denna. De utflyttade fann en ny identitet i nya områden, kanske också en ny gemenskap som svarade mot den gamla. Privatiseringen med bil och TV, parcellering av det politiska och fackliga livet samt den snabbtänkta exploateringen av en ökad fritid parad med väsentligt förbättrade individuella ekonomiska resurser – som man inte hade utbildats till att förvalta – allt detta kom först med 1950-talet. Vi får alltså inte förutsätta att de utflyttade nödaborna på 30–40-talen med ens gick miste om alla sociala kvaliteter.

Själva Nödens fall blev emellertid för varje decennium allt snabbare och djupare. När byggnadsnämnden och Folklivsarkivet gjorde sina undersökningar vid mitten av 1960-talet hade den levande slummen redan förvandlats till en döende. Ännu fanns husägare som vårdade sina hus, ännu fanns trivsel-

värden i lågbebyggelsen och grönskan men ett mycket stort antal byggnader gick raskt mot ökat förfall och många hade rivits. Arbetarklassens kämpande barnfamiljer hade bytts ut mot pensionärer och studenter. Spekulative hus-handlare köpte upp fastigheter som fylldes av studenter utan krav på underhåll av lägenheterna och staden själv gick med stor energi in för att vanvårda området till döds. Man ska inte förvåna sig över att en del planerare och politiker diskuterade att låta jämna området med marken för att ersätta den gamla bebyggelsen med höga bostadshus och vida grönområden. Nöden hade ändå aldrig haft annat än en dålig klang i lundabornas öron, inga historiska skäl talade sig varma för det. Professorer och lektorer hade inte uppfört sina hus i Nöden eller vandrat på dess gator.

I sina memoarer för tiden 1901–1939 har Tage Erlander, kommunalpolitiker på 30-talet i Lund, erinrat sig ”en nära nog ofattbar trångboddhet och fattigdom” som stod i en dramatisk motsats till de välbeställda akademikerkvarteren på andra sidan Södergatan. Med rätta säger han: ”Klassamhället kunde knappast tydligare ha illustrerats.”

Redan generalplaneförslaget för 1936–1942 förde fram tanken på ett djupgående ingrepp i området, det sk sydöstra gatugenombrottet, som förutsatte att många fastigheter i Nöden jämnades med marken längs Lilla Tvärgatan. Biltrafiken skulle föras in till handeln i centrum. Våren 1958 fattade stadsfullmäktige beslut om uppköp av en mängd fastigheter under expropriationshot för att skapa möjligheter för det tilltänkta genombrottet. Det fanns också en tanke på en totalsanering av området. Byggnadsnämndens vice ordförande, som skulle bli en av nödaundersökningens värdefullaste medarbetare höll ett föredrag i serien ”Lund – vackrare stad” i mars 1963 och yttrade då bla: ”I Lund har vi inte märkt att någon stolt pekar på ”Nöden”, Värpinge, Möllegats- och Jutahusområdena, Smörlyckan eller äldre innerstadsområden. Låt oss förnya men för framtida undervisning bevara någon exponent för proletärbostäderna före sekelskiftet. Ställ ett par sida vid sida med Herrehuset för att man åskådligt skall kunna se hur fattig och rik bodde före vår tid.” Den 3 februari 1964 säger han i Arbetet att Nöden ”är dömt att försvinna . . . Nöden skulle kunna bli ett eldorado för unga stadsbyggare.”

En teknisk inventering av bebyggelsen i Nöden 1962 hade menat sig kunna visa att endast 3 hus höll en hygglig standard, 23 hade ”rätt påtagliga brister i fråga om material och byggnadsteknik” medan 22 var ”saneringsmogna eller utdömda”. Härutöver fanns 1 kulturhistoriskt värdefullt hus i området.

Gatugenombrott, totalsanering, kommunalt uppköp av fastigheter och målmedveten destruktion av dessa – i kvarteret Gärdet t.ex. hade kommunen åren 1955–58 köpt upp och låtit riva 6 av kvarterets 17 fastigheter. – Stackars Nöden. Inte många röster höjdes i protest. Det fanns i staden en entydig

värdering av området. Planerarnas och de flesta övrigas mening om Nöden hade dåvarande stadsingenjören uttryckt i en tjänsteskrivelse till byggnadsnämnden redan den 19 januari 1938: ”Stadsområdet ifråga hör till de lägst belägna inom staden och synes därför icke hava blivit särskilt omtyckt såsom bostadsområde. Någon ändring härutinnan synes icke vara att påräkna för de centrala delarna i området.” Hans ord skulle emellertid inte besannas.

Ungefär samtidigt med områdets slutliga fall börjar nästan omärkligt dess uppgång.

Medan en del fastigheter i Nöden köps upp för att exploatera studenternas bostadsbrist köpes andra av kapitalstarka inflyttare för eget bruk. Enstaka hus renoveras och trädgårdar nyanlägges. Där förr sex familjer hotade spränga huskroppen bor nu en enda familj med stor golvyta. En stadsbyggnadsdirektör tillträder en nyinrättad kommunal tjänst 1962 och varnar byggnadsnämnden redan i februari 1963 för kostnaderna av en totalsanering av kvarteren Bommen, Gärdet, Trädgården, Täppan, Ängen och Ripa. Inför byggnadsnämnden lägger han fram en dispositionsplanskiss som framkastar tanken på en individuell förnyelse med låga hus söder om Korsgatan, alltså i Nya stan.

Vid mitten av 1960-talet inträffar en händelse som blir av vikt för utvecklingen – Nöden lyftes ut ur sin skamsna anonymitet och får plötsligt en egen identitet. År 1964 börjar de etnologiska undersökningarna av området i ett samarbete mellan Folkklivsarkivet och byggnadsnämnden. Arbetet följes från hösten påpassligt på tidningarnas lokalsidor. Pressen förmedlar också upprop till gamla nödabor för medverkan till kartläggning av området. När den första sammanfattningen av undersökningen presenteras – min egen ”Sydöstra stadskärnan i Lund”, en stencilskrift från byggnadsnämnden – i juli 1965 väcker den stor uppmärksamhet och relateras utförligt i Sydsvenska Dagbladet och Arbetet. Rubriken till en stor artikel i SDS den 14 juli 1965 lyder: ”Låga hyror och lummiga bakgårdsidyller gör Nöden till åtråvärd adress.” Och i infälld ruta heter det bl a ”Kåkebebyggelsen är i stort sett intakt, gatorna är smala och kullriga och ännu har trafiken inte blivit störande. Människorna som bor i Nöden vill inte flytta. De trivs med lugnet och atmosfären av självklar gemenskap bland invånarna.” Artiklarna på lundasideorna kom att följas av nya 1971 då ”Nöden i Lund” kom ut. Men dessförinnan hade mycket annat hunnit inträffa.

Senare hälften av 1960-talet var ungdomsrevoltens och ifrågasättandets tid. Över hela västvärlden svepte friska vindar med hagelregn av frågor och alternativa påståenden. Samhällsplanering var plötsligt inte längre experternas – tjänstemännens och de etablerade politikernas – ensak utan skulle angå envar. Den välbehövliga men alltför kortvariga vinden nådde också Lund och träffade staden samtidigt som en för stadens centrumbebyggelse oerhört viktig fråga

fick ny aktualitet – gatugenombrottet genom Nöden.

Ifrågasättandet av skärpan i etablissemangets tänkande fick en utmärkt näring av den konservativa teknokratin som i mars 1968 lade fram betänkandet "Lund. Södra centrumleden" på uppdrag av byggnadsnämnden. Utredningen presenterade tre förslag till lösning av trafikproblemen i Lunds centrum. Två av dem – A och B – förutsatte svåra ingrepp i Nöden även om den destruktiva kommunala fastighetspolitiken redan hade banat väg för dem. Det tredje – C-alternativet – gav möjlighet att förlägga centrumtrafiken utanför området. Med en troskyldigt teknokratisk argumentering förordade den inkallade expertisen det mest ödeläggande och kostsamma av samtliga alternativ, nämligen B, som gick ut på att den breda genomfartsleden skulle läggas mitt i Nöden genom Stora Tvärgatan. Alternativ A för vilka staden ursprungligen köpt upp – och rivit – fastigheter förlade genombrottet till Lilla Tvärgatan.

I den nya situationen av medborgaraktivitet, pressade av "experttankar" som hade fötts på 1930-talet med dess obetydliga trafikvolym tvingades de lokala politikerna nu att upptäcka att stadsplaneringen kanske inte var en enkel tjänstemanna- och konsultfråga utan faktiskt ett ideologiskt och politiskt samhällsproblem.

Massmedia hjälpte verksamt till. I februari 1969 visade TV det kommunalpolitiska reportaget "Slaget om Lund" samt den ironiska musikalen "Genombrottet". Att döma av tidningsreferaten tog de kommunalpolitiska deltagarna i den beledsagande debatten de bägge inslagen om kommunal planering och demokrati med gott humör. Någon antydde att det kom sig av den lundensiska spexvanan.

Men det var en bister politisk verksamhet.

I maj 1969 kom frågan om gatugenombrottet upp i stadsfullmäktige, varvid socialdemokrater och folkpartister med 24 röster mot 20 beslöt att skrinlägga de bägge radikala – eller konservativa – genombrottstankarna enligt alternativen A och B. Nöden var räddat från det autostradaliknande gatugenombrottet men många tomter i området stod tomma eller fylldes av bilar.

Utredningen "Lund. Södra centrumleden" hade blivit till en sanningsminut för många politiker och andra i Lund. Först nu, inför utsikten av en motorväg genom Lund, blev det uppenbart vad det egentligen rörde sig om. Ifrån majdebatten i fullmäktige 1969 ska räddas ett citat som kanske är mer sanningsenligt än politiskt klokt. En företrädare för folkpartiet: "För att därefter övergå till sakfrågan, så är det ju så när vi 1958 diskuterade gatugenombrottet, så levde vi i den tron att det rörde sig om en gata med en bredd på förslagsvis 18–20 meter. Vi bedömde trafiksituationen som så allvarlig att vi omedelbart satte igång med ett omfattande expropriationsförfarande för att kunna realisera dessa planer. Vi lever kvar ännu på våren 1968 i den tron.

Visserligen måste utredarna under arbetets fortskridande ha insett att en större gatubredd erfordrades för att kunna realisera 1958 års beslut, och jag är personligen tämligen övertygad om att gatubredden har varit föremål för revidering minst ett par, tre gånger under utredningens gång. Men jag har sagt det tidigare och jag säger det nu här: för de flesta kommunalmännen, i varje fall många kommunalmän, för de flesta lundaborna, kom den Nordqvist-ska utredningen som en chock.”

Samma tankar hade framförts av en betydande socialdemokratisk politiker vid en offentlig debatt i Konsthallen i oktober 1968. Vad de hade upptäckt var – sannolikt – att de teknokratiska förslagen på ett politiskt ohållbart vis satte sig över hänsynen både till hus och människor.

Motståndarna till ”genombrottet” hade man från början funnit bland socialdemokraterna. Den mångårige vice ordföranden i byggnadsnämnden hade redan 1958 reserverat sig mot genombrottet. Men detta betydde ingalunda att socialdemokratin engagerade sig för själva bebyggelsen i Nöden. Bilden är mera komplicerad än så. Samme vice ordförande som i byggnadsnämnden av sunda stadsplaneskäl bekämpade genombrottet hade – som redan nämnts – en vision av en totalsanering av Nöden. I sin kommunala valbroschyr 1966 talade sig socialdemokraterna också varma för en sanering och modernisering av Nöden. Man strävade efter ”stora saneringsföretag”. Ännu var den politiska fronten mot Nöden obruten även om man kunde ana de kommande sprickorna.

”Rivningar av äldre hus får endast ske i undantagsfall” heter det allmänt i folkpartiets programblad inför valet 1970 medan moderata samlingspartiet fortfarande harmar sig över att socialdemokraterna har stoppat utvecklingen i centrum och bl.a. motsätter sig parkeringshus. Samtidigt fördjupar sig socialdemokraterna fortfarande i sin insats för att stoppa genombrottet – ”Brottsplats Lund” som det hade hetat i TV-programmet – utan att accentuera själva miljöfrågorna.

Vid 1973 års val har socialdemokraterna emellertid tagit ett steg vidare i sina funderingar. Inga onödiga rivningar ska göras. ”Sanering får inte vara liktydigt med att man ohämmat river ner alla gammal bebyggelse. Hus som kan bevaras bör självfallet rustas upp, men samtidigt måste lyxrenoveringar, som endast kan betalas av folk med höga inkomster, stoppas.” De moderata tillfogar: ”Det är rimligt att detta område – (Nöden) – får behålla sina låga hus. Rivningshålen kan nu fyllas igen och Lund lagas.”

Från 1973 års val är de politiska partierna till synes ense om att man ska gå varligt fram med den äldre bebyggelsen och då inte minst den i Nöden, som kommunen och politikerna faktiskt rör om till stor del. Vad som hänt under en relativt kort period är att nya värderingar av äldre bebyggelse – och nyare! –

Stora Tvärgatan mot väster. Stadsarkitektkontoret i Lund.

Prennegatans övre del. Stadsarkitektkontoret i Lund.

har konstituerats i Lund liksom på andra håll i landet. Den låga bebyggelsen har fått ett trivselvärde och uppfattas därtill som en positivt identitetsskapande faktor. Arbetarklassens nya generationer ser inte slummen som en skamfläck på sin historia, såsom bla vice ordföranden i byggnadsnämnden hade gjort. Tvärtom kan de med viss stolthet solidarisera sig med den. Det har blivit lätt att göra husrivningar till en engagerande medborgarfråga. De politiska partierna svarade på detta i sina valprogram.

Något annat hade emellertid också inträffat. Det hade blivit ännu mer uppenbart att den gamla arbetarslummen med sitt läge alldeles inpå centrum erbjöd möjligheter till en ganska stor och utomordentligt välbelägen ny bostadsbebyggelse.

Nödens uppgång har börjat på allvar. Under åren 1973–74 rives ytterligare 5 kommunala fastigheter i kvarteret Gärdet, trots att genombrottet är avskrivet. På samma vis rives i andra kvarter. När jag själv, efter flera år, återbesöker området i mars 1977 är Nöden redan ödelagt som historisk bebyggelse. Godtemplarhusen och den judiska synagogan står visserligen ännu kvar men deras tidsfrist är kort. Tvärgatsområdet är skövlat och andra delar av den gamla bebyggelsen är dödligt sårade. Vad de politiska valprogrammen än har utsagt – beroende på hur man tolkar dem har ”saneringen” fortsatt och ett nytt ”Nöden” lagt sin grund.

Ser man på Nöden idag står det klart att området inte har mycket att göra med den gamla slummen. Vissa sydliga gatusträckor finns kvar av den bättre äldre bebyggelsen. De förbindes norrut med andra sträckor som visserligen anknyter i höjd men som, utan replipunkter i det förflutna eller detaljmässig genomtänkthet, inte är annat än en modern, pastischartad nybebyggelse. På den gamla Bindgarnsfabrikens område utbreder sig en bebyggelse som inte har något alls med den gamla arbetarstadsdelen att göra men förefaller erbjuda en funktionell och tilltalande boendemiljö.

Dagens Nöden bygger på ett stadsplaneförslag från 1975, som utgår från gamla saneringstankar i kompromiss med lågbebyggelseidéen, har sin förutsättning i gatugenombrottstanken vilken i sin tur vilar på en allmän ringaktning av området inte därför att det var geografiskt lågt utan var lågstående i socialt hänseende.

Det gamla Nöden har gått från fall till uppgång. Idag kan både biskopar och professorer beträda områdets gator. Det är inte en slum. Är det ett ghetto så är det i varje fall inte för judar eller fattiga arbetare. När stadsplaneförslaget remissbehandlades 1974 opponerade sig fastighetskontoret och påpekade bla: ”Under senare år har Nöden i allt högre grad blivit ett attraktivt bostadsområde för välutbildade akademiker och studenter. --- Byggnadsnämndens förslag skulle snarast förstärka den ensidiga befolkningssammansättningen.”

Av ideologiska skäl förordade kontoret en betydligt hårdare exploatering av området och en fördubbling av antalet lägenheter. Två år efter det att kommunfullmäktige – den 11 december 1975 – hade antagit den nya, reviderade stadsplanen för området visade det sig att det marknadsmässiga priset för tomter låg på ca 800 kr/m².

Av de infödda nödaborna bor nu ett fåtal i området.

Avvecklingen av det gamla Nöden ska här inte följas i detalj. Perioden efter 1975 blev i mycket en skenkamp. Till försvar för den kvarstående gamla bebyggelsen i den norra delen av området – i stor utsträckning framträdande som isolat – trädde en allmänhet på insändarsidorna, föreningen Det Gamla Lund och stadsantikvarien, den judiska studentföreningen Jusil, antirivningsgruppen ”Arg i Lund”, till viss del folkpartiet m.fl. Mot sig hade dessa en målmedveten och svåråtkomlig planeringskraft som i sin övertygelse inte drog sig för att låta omstridda hus rivas ens på söndagsmorgnar. 1960-talet hade övergått i sent 1970-tal och opponionsyttringar hade återfått sin behagligt disciplinerade karaktär.

Man kan säga att områdets framtid för allmänheten hade blivit en identitetsfråga och en kulturhistorisk angelägenhet medan den för de professionella politikerna hade renodlats till ett stadsplaneproblem med tydligt ideologiskt innehåll: skulle området tjäna handeln eller människorna – med en förenkling inspirerad av den politiska debatten.

Den föregående översikten ger sannolikt en förvirrande bild av spelet kring Nöden. Verkligheten har också varit motsägelsefull. Jag ska ändå göra ett försök att analysera skeendet.

Det är frestande att på det kommunala mikroplanet se en utveckling som resultatet av individernas agerande. Obestriddligen finns det ett sådant sammanhang. Det är också tydligt att individernas olika begåvning och skicklighet spelar en roll för förändringens utformning. Men individen är inte en fristående skapelse. Hans tanke- och handlingsmönster har en kulturell bakgrund, han är till stora delar präglad av ett klassfärgat kulturmönster som han vuxit upp i och uppfostrats av. Människorna är alltså ett slags verkställare av de föreställningar – krafter – som skapas av de socio-ekonomiska förhållandena och de subkulturella värderingskomplexen. Man kan tänka sig kulturen – också på det lokala planet – som ett väldigt energikomplex med krafter som dels är strukturerade dels ostrukturerade och där varje positiv kraft antagligen har sin negation.

Det är dessa krafter som verkar genom individerna och driver den kulturella processen. I analysen av spelet kring Nöden ska vi försöka tolka processen just som en kamp mellan kulturella krafter.

Vi konstaterar till att börja med att den gamla slummen har förvandlats till ett centralt beläget bostadsområde som av allt att döma erbjuder sina invånare en mycket god bostadsmiljö. För det andra kan vi hävda att det kunde ha utformats på ett helt annat sätt: större delar av den äldre bebyggelsen kunde ha tillvaratagits, barnfamiljer och pensionärer kunde ha prioriterats. Detta skulle emellertid ha förutsatt ett annat samhällssystem än vårt. Det privatkapitalistiska systemet – en mäktig kraft – har dragit upp gränser för områdets möjligheter både ifråga om kulturhistoriska, kostnadskrävande insatser och socialt motiverade subventioner. Användningen av ett stadsområde är ytterst beroende av den grundläggande ideologi som samhället har utformat. Det ekonomiska systemets kraft är så stark att tillfälligheternas oppositionella möjligheter minimeras. Detta betyder naturligtvis inte att utvecklingen för Nöden i alla avseenden har följt en obeveklig lag. Det ekonomiska systemet skapar sannolikheter i en kulturutveckling som inte utesluter vissa revideringar genom processer i överbyggnaden. Att Nöden skulle ha bevarats *både* med kulturhistoriskt motiverade stora ekonomiska insatser *och* speciella sociala, ekonomiskt betungande omkostnader i ett privatkapitalistiskt samhälle är dock föga troligt.

Samhällets ekonomiska system satte alltså vissa gränser för Nödens möjliga utveckling. Men inom dessa gränser fanns olika variabler som bestämdes av kombinationer av krafter i kulturens överbyggnad.

En av dessa krafter verkade utifrån övertygelsen att handeln i centrum är viktig för vissa grupper – eller allmänheten i staden. Eftersom handeln är viktig är det också angeläget att ordna för trafiken och köparna så att de kommer nära centrum. Den kraft som alstrades av denna tanke – som i verkligheten här hade sin förutsättning i de privatkapitalistiska förhållandena – verkade för gatugenombrottet och i ett senare skede för andra goda tillfartsmöjligheter och parkeringshus inom området.

Vad gäller gatugenombrottet hade denna kraft hjälp av en annan, nämligen den allmänna ringaktningen av bebyggelsen och människorna i Nöden. Värderingen av området var sålunda en kraft som underlättade tankarna på husrivningar och gatugenombrott. Det var ingenting värdefullt som gick till spillo. I sanningens namn måste också upprepas att värderingen delvis hade en objektiv grund i bebyggelsens tillstånd. Å andra sidan är det föga troligt att de privatkapitalistiska hänsynen till centrumhandeln hade fått samma uttryck om det hade legat en nersliten professorsstad i Nöden!

Det fanns en ideologiskt betingad antikraft hos socialdemokratin och – senare – kommunisterna. Denna ville snarast hämma trafikåtgärder som med alltför stora ingrepp skulle gynna centrumhandeln på skattebetalarnas bekostnad. Det är dessa bäge krafter som drabbar samman om och om igen vad

gäller gatugenombrottet och som är huvudkombattanterna i Nöden. Frågan om själva bebyggelsen var perifer för dem bägge.

En kraft som verkar i samma riktning som tanken på gatugenombrottet är saneringsidéen. Också den bygger givetvis på den negativa värderingen av området men den är sammansatt med andra tankar. Dels önskan om att skapa bättre bostäder än de som uppförts på 1870–80-talen, dels en uppfattning om att den gamla bebyggelsen stod som en symbol för orättvisorna i det äldre klassamhället och därför borde likvideras. Samma ideologiska synsätt hade motiverat många ledande socialdemokrater att ivra för rivningen av stadens rådhus därför att det i sin tur var en symbol för en gammal borgerlig hegemoni.

Vad gällde bebyggelsen i Nöden samverkade de ”borgerliga” och ”socialdemokratiska” krafterna – genombrotts- och saneringstankarna. Man kan därför också finna politiska uttalanden om att det visserligen var oriktigt att genomföra genombrottet men att uppköpet och rivningen av fastigheter å andra sidan gjorde det lättare att genomföra en ”sanering”.

Det är uppenbart att dessa krafter kan relateras till klasser och kulturmönster. För de borgerliga med sin övertygelse om det riktiga i privatkapitalismen och det önskvärda i att underlätta för denna var genombrottet en fråga om rationell konsekvens. För borgerligheten fanns ingen som helst anledning att solidarisera sig med området eller dess invånare som man aldrig hade velat ha något att göra med – annat än som arbetskraft. För arbetarklassen var området dels en objektiv styggelse – dess medlemmar borde inte behöva bo så – dels en negativ symbol för vad arbetarrörelsen hade utgått ifrån och vad den ännu inte hade uträttat. Nöden var ur den aspekten en kvarstående skönhetsfläck i en klasskampsprocess.

Det fanns andra krafter som hjälpte till. En av de vanligaste och starkaste krafterna i vårt samhälle är den som kommer från den oreflekterade konservatismen, det senare begreppet här utan politiska bimeringar. Med den oreflekterade konservatismen avser jag den kraft som uppstår på det praktiska planet utifrån det teoretiska, vid vilken den praktiska handlingen utgår från sin teoretiska legitimering och upprepas i en följd utan att förändras av annat än en ny, given legitimering. Denna kraft påverkade – som framgått – politikerna men var minst lika verkningsfull gentemot tjänstemännen. Det beslut som en gång fattats och de åtgärder som vidtagits för att genomföra detta är i sig ett konservativt imperativ för att man icke ska ifrågasätta det fattade beslutet och pröva andra vägar. – I en diskussion inom byggnadsnämnden den 16 mars 1966 kommer detta fram med önskvärd tydlighet.

Den oreflekterade konservatismen finns inom oss alla och är en förutsättning för kulturmönstrens seghet. När det gäller stadsplaneringen kan den

emellertid antagas vara särskilt utmärkande för tjänstemännen. De uppdrag de får har ofta sikte på långsiktigt genomförande och varande verkan. Det är svårt att ständigt ompröva beslut som meddelats och som man inte direkt kan påverka. Kritik av uppdragsgivaren är direkt oförenlig med den roll en framgångsrik tjänsteman har fått sig tilldelad.

Det är ingenting märkligt eller nedsättande i att de ledande kommunala tjänstemännen längre än politikerna tycks ha omfattat genombrottstanken med gillande. Det var resultatet av en verkande kraft som inte så mycket berodde på individernas beskaffenhet som på deras arbetssituation och kulturella bakgrund. Med det senare menar jag att de högutbildade tjänstemännen, vilka som regel kommer från borgerliga hem och har genomgått borgerliga utbildningar, har fått lära sig att tjänstemannens främsta uppgift är att genomföra och inte att ifrågasätta. I deras kulturmönster ingår kravet på solidaritet mot samhället. Den oreflekterade konservatismen fick tjänstemännen att medverka till att köpa och riva hus samt göra och beställa trafikutredningar trots att mycket hade förändrats i den yttre samhällsbilden mellan 1938 och 1968, något som de om några borde ha sett.

Samtliga de krafter som nämnts samverkade till en rasing av den gamla arbetarlummen. De bekämpades av en annan som vare sig hade sin grund i det ekonomiska systemet eller klassideologier. Låt oss i detta fallet kalla den för den kulturhistoriska. Den utgick uppenbarligen från emotionella behov av identitet och trygghet som på 1960-talet blev akuta hos många människor inom skilda samhällsklasser. Ett sätt att tillfredsställa dessa behov var att bevara den invanda miljön. Lokalt fick denna kraft ett styrketillskott genom de publicerade undersökningarna av Nöden, vilka konkretiserade området som levande, befolkad historia. En annan hjälp kom från den kulturhistoriska expertisen som varnade för de resultat som skulle bli följden av de andra krafternas agerande.

Den kulturhistoriska kraften, som bestod till sista rivningen, ska inte bagatelliseras. Den fick – som nämnts – ett visst avläsbart politiskt gehör. Den utbildades visserligen alltför sent för att kunna stoppa de redan utformade krafterna men den kunde påverka dem.

Det Nöden vi ser idag är resultatet av en symbios av de krafter som sattes in mot området men den slutliga styrkan har inte varit samma som den ursprungliga.

Ur en antikvariskt kulturhistorisk synpunkt är slutresultatet föga tillfredsställande. Detta ska emellertid jämföras med vad man *inte* har fått; nämligen ett autostradaartat genombrott och ett totalsanerat område med höghus.

I stort sett får den privatkapitalistiska kraft som var så stark i början anses vara den som till sist förlorade mest i styrka. Den kom att negeras av den

kulturhistoriska som till stor del verkade bland borgerliga sympatisörer. Den kraft som utvecklades av arbetarklassens saneringsidéer har fått betydligt större framgång, även om slutresultatet inte helt kan anses motsvara de ursprungliga ideologiska förväntningarna. Också denna kraft har modifierats av den kulturhistoriska. Hänsyn har tagits till de emotionella behov som kommit till uttryck och tanken på en lågbebyggelse och ett i övrigt anpassat husbestånd har accepterats.

Den kulturhistoriska kraft som inte förmådde stoppa rivningarna i Nöden har – genom omvända politiker och tjänstemän – indirekt format dagens Nöden.

XX.

ETT FORSKNINGSPERSPEKTIV

Undersökningen om "Nöden i Lund" påbörjades redan 1964 med en längre seminarierie för det högre etnologiska seminariet i Lund. Till största delen var den slutförd 1967 men inte förrän 1971 förelåg bearbetningen i färdigt skick, så färdigt som de yttre arbetsomständigheterna tillät.

Det saknades etnologiska forskningstraditioner att bygga på vid 60-talets mitt när det gällde forskning i arbetar- och stadsmiljö. Författarens bristande kännedom om vad som hänt och höll på att hända inom närbesläktad brittisk forskning vid samma tid gjorde att möjlig draghjälp missades där den kanske kunde ha erhållits. Ett faktum är att jag i initialskedet inte visste vad som skulle komma ut av det tämligen omfattande fältarbete som föregick min sammanställning. I stort sett kan man nog to m hävda att det var nödaborna och deras vittnesbörd som kom att bestämma inriktningen av den vetenskapliga uppläggnings snarare än forskarens egen förhandsinställning. Ska man karakterisera forskningsarbetet finns det bara en täckande term – heuristiskt, alltså sökande och finnande – från materialinsamlingen till analysen.

Samtidigt kan man beteckna arbetet som en grundforskning, för vilken det gällde att finna en ny kunskap och nya vetenskapliga metoder. Det bör betonas att det material som ligger till grund för "Nöden i Lund" endast är en del av det som insamlades. Vissa delar har använts och redovisats i andra sammanhang, så framför allt läs- och studieattityderna i mitt arbete "14 augusti 1894" (1974). Ett annat material finns med i Nödenundersökningen i form av en komprimerad tabellbilaga, nämligen årsfesterna som utgjorde ett gammalt gott ämne inom den mer traditionella folklivsforskningen. Andra delar har aldrig blivit föremål för någon bearbetning alls – tex kosthåll, dräktskick, möblering och nöjesliv – i den mån de inte berörts ytterst kortfattat i sitt analytiska sammanhang i boken.

Själva materialinsamlingen skulle kunna rubriceras som ett försök att på en lokal punkt nå en generell beskrivning av livsföringen i en arbetarstadsdel, en

översikt som skulle kunna relateras till den kunskap man redan hade om den äldre, agrara kulturen.

Ambitionen kan idag synas naiv och kanske tom missriktad men den är ganska förståelig i sitt vetenskapliga och tidsmässiga sammanhang. För den forskning som skulle inriktas mot arbetarkulturen sådan denna hade utformats i det industriella samhället var det helt enkelt nödvändigt att uppnå någon form av baskunskap för att kunna börja alls. Hur många av de etnologiska forskarna hade – och har idag för den delen – den *primära* kunskapen om arbetarklassen och dess kulturmönster?

Sökandet efter grundläggande kunskap var trots allt ur vetenskaplig synpunkt mindre naiv än den kulturanalys som göres utan tillräckliga insikter om kulturen. Det ska emellertid erkännas att målet för kunskapsinhämtningen naturligtvis inte uppnåddes. Arbetet blev en ansats som beklagligtvis inte kom att systematiseras eller vidareföras vare sig av undersökningsledaren eller andra. Det som ernåddes var ett bildfragment av en subkultur.

När nu inhämtandet av kunskap om arbetarkulturen har karakteriserats som en grundforskning innebär detta inte att det eftersträvade målet enbart var kännedomen om den objektiva verkligheten, dvs den yttre kulturella ram som med sina ekonomisk-sociala förutsättningar drog upp gränserna för det subjektiva i form av arbetarklassens upplevelser, värderingar, normer och ideologier. Arbetarkulturens subjektiva utformning var från första början av intresse både för materialinsamling och analytisk bearbetning. Men utforskningen av den subjektiva kulturen hade en både snäv och diffus begränsning. Den var snarast något som man kunde tänkas återkomma till mer energiskt och preciserat i en framtid när den objektiva baskunskapen hade uppnåtts.

Detta kan naturligtvis sägas vara otillfredsställande och i dålig samklang med de socialantropologiska tendenser som fanns i tiden. Å andra sidan var det en realistisk anpassning till vad som *kunde* uppnås med de resurser som gavs och samtidigt innebar det en ödmjukhet inför forskningsuppgiftens heuristiska karaktär – var det inte riktigare att låta problemen ställas utifrån den tilltänkta nya kunskapen än från den egna – kanske delvis irrelevanta?

Frågan gäller här i viss mån prioriteringen av inom- och utomvetenskapliga hänsyn, en fråga som då hade börjat få en viss aktualitet men som, i ärlighetens namn, ställdes ganska oreflekterat av mig själv och snarare utvecklades på praktisk grund än utifrån medvetet teoretiskt övervägande. Frågan finns där än idag och jag ska återkomma till den.

Nödenundersökningen var alltså heuristisk och hade karaktären av grundforskning. Samtidigt bör det uppmärksammas att "Nöden i Lund" egentligen är en vetenskaplig torso. Den var det första steget av de tre tilltänkta. Efter den skulle följa ett andra forskningssteg – omfattande tiden ca 1920–1950,

fortfarande med själva Nöden som en geografisk utgångspunkt. Den sista fasen skulle utgöras av analysen av de fd nödabornas och deras barns kulturella värld som den var vid undersökningstillfället – någon gång på 1970-talet. Det var en tanke som växte fram och formulerades utifrån iakttagelserna i fältmaterialet men det var också en forskningsstrategi som överensstämde med de principiella deklamationer jag gjorde i skilda sammanhang vid samma tid. Målet för den sk etnologiska nutidsforskningen var dagens människor och då främst deras tankemönster och värderingar. (Se t ex Ek, Staden, folket och hembygden i Skånes hembygdsförbunds årsbok 1965; Inför ett nytt startförsök i Folk-Liv 1964–65; Stadsundersökningar i Lund i Rig 1966; Urban Ethnology and Research on the Present i The Possibilities of charting modern Life, 1969.) Målsättningen var entydigt formulerad. Det viktiga var inte det historiska i sig utan det historiska relaterat till dagens förhållanden som en delförklaring till vår egen samtid. Från det förgångna till det nutida.

I ”Nöden i Lund” är det de bägge kapitlen ”Nöden och omvärlden” samt ”Ideologier” som tydligast pekar fram emot den tilltänkta kommande utforskningen av arbetarklassens subjektiva kultur.

Delvis överensstämde denna målsättning med den som man hade inom en yngre, socialantropologiskt inspirerad etnologgeneration. Men det fanns en skillnad. Den historiska insikten hade dödförklarats av denna nya ”skola” inom etnologin. Den synkrona funktionsanalysen ansågs vara alldeles tillräcklig. Medan jag själv mycket väl kunde ha gått från det samtida till det förgångna kunde knappast de socialantropologiskt inriktade etnologerna i sin tur tänkas gå från det förgångna till det samtida. Här fanns och finns måhända på en del håll fortfarande en fundamentalt skiljaktig uppfattning om kulturen antingen som en interaktion i ett plan eller som en ständig historisk process där ingenting av det nuvarande står helt fritt från det förgångna. Man kan säga att det är två skilda vetenskapsteorier om verkligheten.

Det fanns en annan viktig olikhet också. Medan den socialantropologiskt inspirerade generationen tycktes vilja göra rent hus med en äldre etnologisk forskning överhuvudtaget var den inriktning som företrädes med ”Nöden i Lund” en medveten utveckling av forskningstraditioner som fanns inom etnologin och då inte minst i Lund. För mig hade den kulturförändringsproblematik som Sigfrid Svensson hade tagit upp som forskare och arkivchef inte något avslutat eller specifikt agrart över sig. Den handlade om människor i en ständigt föränderlig kultur där nya ekonomiska och sociala förhållanden medförde förändringar i den kulturella överbyggnaden. Från lokalstudier i det agrara samhället hade mina egna undersökningar gått över kulturmötesproblematiken i den växande tätorten Eslöv vid 1800-talets mitt – ”Stadens födelse” (1967) – till staden i det industrialiserade Sverige. Hela tiden hade de

kulturellt bundna värderingarna och tankemönstren varit de intressantaste för mig. Olika *metoder* kunde användas och fordras för olika tidsavsnitt men det behövdes ingen ny vetenskap. Etnologin var redan en kulturvetenskap och därmed också en vetenskap om människorna.

”Nöden i Lund” avvek också på en annan punkt från den nya socialantropologiska trenden inom etnologin. Bägge arbetade med sk kvalitativa material – dvs deltagarobservation i olika former och med personintervjuer – men nödaundersökningen stöder sig därutöver på ett statistiskt material. Det fanns på 60-talet en tendens att förkasta *allt* utnyttjande av statistiskt material – således inte bara den enfaldiga eller oriktiga användningen. Men i ”Nöden i Lund” prövas det kvalitativa materialet mot det kvantitativa och vice versa. För mig hade den kvantitativa underbyggnaden ingalunda förlorat sitt vetenskapliga intresse lika litet som kravet på slutsatsernas verifierbarhet. ”Nöden i Lund” har den vetenskapliga karaktären av en metodprövning – som ännu inte har blivit inaktuell.

Det är frestande att bedöma nödaundersökningen med termer som positivistisk eller hermeneutisk. Allteftersom infektionen spritt sig i de bägge orden och de har fått karaktären av skälls- och honnörsord beroende av vem som är sändare respektive mottagare blir en sådan bestämning närmast meningslös. Mången kan säkert finna slutsatserna i undersökningen lättsinniga men man kan knappast säga att författaren har sökt några vetenskapliga genvägar. Den osäkerhet som finns där är beroende av målsättningens och materialets art. Andra kanske vänder sig mot utnyttjandet av statistiskt material och den tabellariska faktaredovisningen såsom en förment vetenskaplig fiktion. Men det kan knappast vara vetenskapligt osnyggt att vilja tala om vad man bygger på. Också på denna punkten kan man säga att diskussionen de facto pågår inom etnologin.

Hur ska man då placera in ”Nöden i Lund” i ett etnologiskt forskningssammanhang idag? Finns det överhuvudtaget en linje som undersökningen träffar?

Linjen finns, även om den kanske behöver hjälp med både konstruktion och rekonstruktion. Med användning av flera, till viss del disparata verk av skilda författare med olika vetenskapsteoretisk uppfattning är det möjligt att knyta ihop en röd tråd för en del av den etnologiska forskningen. Den skulle kunna se ut så här:

Sigfrid Svensson, *Gammal bondetradition ocn ny tid* (1939)

Sven B. Ek, *Stadens födelse* (1967)

Orvar Löfgren & Jonas Frykman, *Den kultiverade människan* (1980)

Sven B. Ek, *Nöden i Lund* (1971/82)

Åke Daun, *Förortsliv* (1974)

Åke Daun, Bingospelare (1979)

Billy Ehn, Arbetets flytande gränser (1981)

I denna serie sammankopplas det till synes oförenliga; den ahistoriska synen med den historiska, deltagarobservationen med historisk källäsning och statistik, historiematerialism – i olika tappningar – med strukturalism och interaktionism. Och dock finns här ett gemensamt ramverk som är det som håller etnologin samman, nämligen att de alla handlar om människan och människans värderingar i sitt kulturella och samhälleliga sammanhang.

Låt oss titta på denna disparata och ändå sammanhängande serie av undersökningar för att förstå något av den kulturella processen och samtidigt välja ut en del frågor av framtida betydelse för den etnologiska forskningen. Och låt oss då gå ut ifrån vår egen samtid.

Billy Ehns interaktionistiska studie är en god utgångspunkt. Den beskriver och analyserar människornas handlande i en bestämd kulturell miljö. Den visar hur man utifrån arbetets förutsättningar upplever och löser sociala konflikter som formas av arbetsuppgiften eller av det nödtvungna interaktionistiska samspelet för att fullgöra den. Den visar på det rika individuella spektrum som trots allt finns inom varje grupp. Den låter oss se mångfalden av värderingar och fördomar, den sociala uppbyggnaden av arbetarnas egen organisation och – i viss mån – också spelet mellan arbetsgivare och arbetstagare.

Naturligtvis förbigår Ehn många frågor och lämnar andra obesvarade. Man kan säga att han i stort sett överlämnar åt läsaren att finna kopplingen mellan människan och kulturen, individen och mönstret. Men han redovisar en kunskap och accentuerar ett forskningsområde som är betydelsefullt för utforskningen av den kulturella processen: människan i sitt arbete idag. På liknande vis kommer Gösta Arvastson med sina ännu till största delen opublicerade undersökningar om arbetarna i arbetsmiljön att hjälpa den etnologiska forskningen att bygga upp en forskningsgrund om samtiden.

Dauns bägge undersökningar riktar in sig på människan under fritiden. För honom gäller det att skönja ett mönster i handlandet, ett slags logiskt tillfredsställande av människornas primära och sekundära behov. Också Daun måste lämna viktiga frågor åt sidan. Han söker inte ge en heltäckande beskrivning av ett klassbundet värdemönster utan koncentrerar sig på att försöka förstå och logiskt förklara ett begränsat fritidsbeteende i en viss urban miljö. Sin stora betydelse har vårbergundersökningen därigenom att den oföväget ger sig i kast med att försöka beskriva och analysera en komplicerad del av storstads-människors levnadsmönster. Med sin avhandling säger Daun med all tydlighet: det är här, bland vanliga människor idag etnologin har sin viktigaste nya forskningsuppgift.

Daun känner sig föranlåten att arbeta med statistiskt material – liksom jag hade gjort i "Nöden i Lund". Han anlägger därtill ett skenbart historiserande perspektiv med sin jämförelse med förhållandena i Reimersholme på 1920-talet. Men det som är väsentligt för Daun är inte någon historisk analys eller ett statistiskt säkerställande utan förståelsen av människornas handlande utifrån de idag givna situationerna.

De människor Arvastson studerar på arbetsplatser i Göteborg och Ehn i Stockholm liksom de människor Daun möter i en förort eller en bingolokal är samma människor som jag själv beskriver från Lund, sedda nämligen med ett historiskt perspektiv.

Till många akademikers uppenbara förvåning finner Daun att arbetare kan inrätta sig i ett av experter såsom sterilt utdömt förortsområde och tom uppleva en viss trivsel där. För dem som inte har levt hela sin tid i en skyddad akademivärld är upptäckten mindre egendomlig. Samma människor kunde finna plusvärden i en råttplågad arbetarslum i Lund; 1970-talets vårbergabor är den kulturella reinkarnationen av 1910-talets nödabor. Att storstadens arbetare kan finna större mening i att meka med cyklar och spela bingo än att lyssna till elektronmusik och gå på teater är inte heller så konstigt om man dels tänker på kulturmönstret i Nöden och i Reimersholme, dels ger akt på arbetarklassens bildningsmönster som det skildras i "14 augusti 1894" från Lund. De tämligen fasta kulturmönster som arbetarna hade fostrats i på 1910–20-talen hade inte utsatts för någon starkare påverkan vare sig i riktning mot elektronmusik eller teater. Inte heller hade de situationella omständigheterna förändrats i det avseendet.

Uppenbart är att förklaringen till människornas värderingar och val idag går över förståelsen av deras situationella handlande till familjens och klassens historiska kulturmönster. Endast om man har en extrem och ovetenskaplig tilltro till individens "fria vilja" kan man glida förbi det kulturella arvets betydelse för våra egna värde- och tankesystem.

Vad vi tänker och gör idag är således en produkt, dels av existerande yttre förutsättningar och tankemönster, dels av det förgångna som dröjer kvar i och modererar både förutsättningar och tankemönster. Samtiden är alltid bara den senaste fasen i en fortlöpande kulturell process. Denna process kan emellertid inte uppdelas i klassegment. Förändringarna av arbetarklassens subkultur har inte varit oberörda av vad man tänkt och gjort inom borgarklassen – eller inte tänkt och gjort! Vi kan av praktiska skäl i ett visst undersökningsstadium inrikta oss på utforskningen av *en* klass men de slutliga analyserna måste ta hänsyn till alla parterna i den kulturella klasskampen. Frykman och Löfgrens "Den kultiverade människan" är en vitaliserande påminnelse om detta. De bägge författarna siktar in sig på sekelskiftets borgerliga subkulturella

mönster, uppenbarligen för att med hjälp av kunskapen om dessa bättre kunna förklara dagens mönster i *hela* samhället. En borgerlig kulturell hegemoni har fått följder för utbildandet av andra klassers subkulturella mönster, påpekar de med rätta. Värderingar och idéer träder i förgrunden i deras debattinlägg. Dauns viktiga koppling mellan värderingar och behov saknas i "Den kultiverade människan" men en sådan hade knappast heller varit möjlig. Frykman-Löfgren söker de *huvuddrag* som dominerat tänkandet i en stark klass under ett visst skede och som sedan fortsatt att påverka den kulturella processen framför allt i överbyggnaden.

En besläktad problematik möter man i min "Stadens födelse" fastän perspektivet där är trängre. Är det hos Frykman och Löfgren frågan om den borgerliga klassens tankeinhåll gäller det i min undersökning snarare olika klassers sociala former i ett ekonomiskt brytningsskede. Bönder ställs mot arbetare, arbetare mot hantverkare och hantverkare mot en borgerlig överklass. Hur organiserade sig de till stationssamhället Eslöv inflyttade klasserna socialt och – i viss mån – kulturellt?

"Stadens födelse" kan betecknas som en embryonal studie av det moderna svenska klassamhällets utbildande. I tätorten söker den belysa den förändring som Frykman och Löfgren tecknar mer översiktligt inom den borgerliga idévärlden och som Sigfrid Svensson skildrar i det agrara samhället med sin artikel "Gammal bondetradition och ny tid".

Vid första påseende kan steget tyckas långt mellan Svenssons faktaredovisande översikt och Frykman och Löfgrens svepande kulturanalys. Då förbiser man att de faktiskt iakttagbara förändringarna naturligtvis i sig har ett idéinhåll, de har ett semiotiskt budskap. Med sina konkreta iakttagelser pekar Svensson på hur den nya tiden – i själva verket den kapitalistiska industrialismen – och den borgerliga kulturella hegemonin kom att påverka de agrara subkulturella mönstren och därmed också i själva verket den blivande arbetarklassens. Borgerligheten blev i det industriella samhälle, som den behärskade, långgivare av många prestigesymboler och normerande riktmärken.

Med denna snabba exposé har jag försökt visa att det inte ställer sig särskilt svårt att finna en röd tråd i den delvis motsägelsefulla kulturforskning som utförts av olika etnologgenerationer. Det är naturligtvis också en maning att man ska ta tillvara den kunskap som redan hopbragts i stället för att låtsas som om den kulturanalytiska forskningen börjar vid något sent årtal. Också bakom Svenssons här nämnda artikel kan vi givetvis hitta underliggande byggstenar. Den etnologiska forskningen började inte heller på 1930-talet.

Det finns alltså en, om än bräcklig, kulturanalytisk tradition inom svensk etnologi och "Nöden i Lund" kan placeras i denna. Men detta konstaterande

innebär inte att allt är gott och väl.

Etnologin med sin mångfald av forskningsinriktningar av vilka vi här bara har behandlat en har till följd av bristande personella och andra resurser inte hunnit mer än att utstaka sitt kulturanalytiska forskningsområde. Eftersom våra praktiska möjligheter sannolikt kommer att förbli knappa är det viktigt att vi hushållar med resurserna. Först måste vi då ställa en fråga till oss själva – har vi som forskare ställt och ställer vi de rätta frågorna?

Om frågorna är goda eller dåliga är beroende av vilken kunskap vi eftersträvar. Söker vi kunskap för kunskapens skull – vilket egentligen enligt min mening inte i sig är otillåtligt – eller söker vi efter en *speciell* kunskap som kan förklara – inte bara förstå – en kultur och därmed kanske ge underlag för en förändring? Ska vår vetenskap vara underhållande eller (r)evolutionerande?

Detta är naturligtvis antitetiska frågor som är omöjliga att besvara för enskilda undersökningars vidkommande. En underhållande studie kan ge revolutionära resultat medan en undersökning med revolutionärt syfte kan upplevas som "pure delight". Mängder av etnologiska undersökningar måste av olika skäl ha en nyktert faktainriktad karaktär. Men trots dessa reservationer måste man ta ställning till vad etnologin bör ha som ett övergripande syfte.

Min egen åsikt är för den sk kulturanalytiska inriktningen att den ska söka en kunskap som kan förklara och förändra.

Härav följer att den bör ta sin utgångspunkt i *samtida* problem, vilket naturligtvis inte utesluter att en sådan forskning behandlar ett historiskt material. Men *frågorna* ska vara väsentliga för vår egen tid. De svar de ger ska uppenbara sammanhang som är oklara för oss, ibland helt enkelt därför att vi inte reflekterar över deras existens. Det gäller de förhållanden som reglerar vår livsföring, vårt förhållande till andra människor och våra värdemönster i allmänhet. Det gäller hela vårt socialiserade komplex av subkulturella fördomar men också de samtida och historiska betingelserna för deras existens.

Detta låter sig lätt sägas; vi ser framför oss många väsentliga frågor – som jag inte ställde i "Nöden i Lund" – och som berör förhållandet mellan samhällsklasser och grupper, kön och generationer. Vi ser en väldig problematik som i grunden är kulturellt betingad, från beslutandet i riksdagens socialutskott till kommunens byggnadsnämnd; allt hänger genom människorna samman med det förgångna och med övertagna värderingsmönster.

Ändå räcker det inte.

Frågorna får inte ställas enbart av vetenskapliga och andra elitära grupper.

Låt oss gå tillbaka till "Nöden i Lund". För den halvt borgerlige undersökaren var området och människorna en enhet. Men nödaborna själva korrigerade den synen. Också här fanns grupperingar med delvis skiljaktliga mönster. Det fanns en överklass bland befolkningen, det fanns segregationstendenser av

nykterhetsideologiska skäl och andra. Det fanns en socialgeografisk värdering av det egna området som utomstående knappast anade. Det fanns olikheter ifråga om politiska, fackliga och religiösa värderingar. Det fanns skillnader i den privata symbolgivningen liksom i förhållandet till utbildning och bildning. Det var en minivärld där man ställts inför samma frågor men fattat olika beslut.

Det är inte riktigt att bara ställa nivellerande inomvetenskapliga – för forskningens resultat kanske vilseledande – frågor till sådana subkulturer. Forskningen måste också låta de utforskade ställa de rätta, dvs för dem viktiga frågorna. Det må gälla arbetare likaväl som tjänstemän och företagsarvtagare. Den idag utomvetenskapliga dialog som onekligen har påbörjats mellan etnologerna och omvärlden bör fortsättas och utvecklas. De kunskaper, värderingar och bedömningar som finns utanför den fredade högskolemiljön måste accepteras och få ställa sina frågor till etnologin. Ju förr vi går in för detta desto snabbare utvecklar vi vår vetenskap.

Det är nödvändigt att vi accepterar etnologin – liksom all humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning – som en heuristisk vetenskap. Lyssnande, sökande, finnande och kombinerande i en ständig dialog med omvärlden. En forskning vars yttersta mål är kunskap för att förändra och förbättra, en vetenskaplig kulturdiagnostik.

XX.

KÄLLMATERIAL OCH BILAGOR

Två huvudmaterial har anlitats för undersökningen. Underlag för analys av ålder, yrken, härkomst, migration, familjestruktur m.m. i de s.k. migrationsfastigheterna har hämtats ur husförhörlängder och kyrkoböcker. För de angivna perioderna har följande fastigheter undersökts: i Stora Tvärgatan 151 A och B, 152 A och B samt 159 F; i Hospitalsgatan 145 A—E, G—I, K—L samt 428 G—I och K—M; i Korsgatan 427 A och F samt 428 A och G. Ur kyrkoböckerna har också hämtats karteringsuppgifterna om mosaiska trosbekännare. Det omfattande materialet har insamlats och bearbetats av fil. kand. Lars-Erik Larsson som också svarar för den socialgeografiska karteringen av Lunds befolkning år 1892. Primärmaterialet finns i Domkyrkoförsamlingens arkiv.

Uppgifterna om de sociala och byggnadstekniska förhållandena har hämtats ur Sundhetsnämndens och — från 1875 — Hälsovårdsnämndens protokoll och handlingar i Lunds Stadsarkiv respektive Byggnadsnämndens protokoll i Stadsingenjörskontorets arkiv.

Kartmaterial, bebyggelsehistoriska sammanställningar o.dyl. har genomgått på Stadsingenjörskontoret, hos Byggnadsnämnden samt på Kulturen. De senare bägge institutionerna har också välvilligt ställt fotomaterial till förfogande.

Det omfattande intervjumaterialet har insamlats genom Folklivsarkivet, där det också förvaras i M-arkivet. I undersökningen redovisas och refereras framför allt till det i bilaga 1 medtagna basmaterialet. Ytterligare material har tillkommit efter arbetets huvudsakliga färdigställande men har inte åberopats i större utsträckning, då det endast haft konfirmerande karaktär. För uppläggning och omfattning av intervjuarbetet hänvisas till SVEN B. EK "Stadsundersökningar i Lund" i Rig 1966.

Med viss anknytning till Nöden har en rad undersökningar utförts av mina seminariedeltagare. Särskilt bör nämnas U. CEDERHOLMS och M. OLÉNS "Brottsligheten i Lund år 1883 och 1893", I. JÖNSSONS "Prostitutionen i Lund

under slutet av 1800-talet” samt B. ÅHSTRÖMS ”Stilgjutare i Lund” vilka ingår i Folklivsarkivets A-arkiv.

Den tryckta litteraturen har inte kunnat åberopas i större utsträckning; än mer sällan har den anförts. Jämförelser har jag avsiktligt avstått från att göra på forskningens nuvarande stadium.

Av allmänna och välkända källor har utnyttjats DET GAMLA LUNDS ÅRSSKRIFTER (DGL), bl.a. bidrag A. Ernberg, Några minnesbilder från 1880-talet (DGL 36); I. INGERS, Ortnamn i Lund I (DGL 44); W. KARLSSON, Stads-vakt och poliskår i Lund (DGL 30—31); A. LUNDBERG, Köpmansgårdar, köp-män och köpenskap i Lund på 1860—80-talen (DGL 36) samt LUNDENSISK VARDAG FÖR 150 ÅR SEDAN (DGL 33). En likartad källa är A. BROOMÉ, Gamla lundaminnen i Från skånska städer (1932).

Allmänna översikter över skilda områden har varit LUNDS STADSBILD (1952), KOMMUNAL SJÄLVSTYRELSE I LUND (1964) samt H. TRUEDSSON, Arbetarrörelsen i Lund 1850—1950. (1958).

För avsnittet om den judiska minoriteten har utnyttjats C. V. JACOBWSKYS bidrag i Israeliten 1925:5 samt W. SIEGEL och H. RUBENSTEIN, Mosaiska församlingen i Malmö 75 år. (1946) Yrkesstatistik har åberopats ur SVEN B. EK, Sydöstra stadskärnan i Lund. (Stenc 1965) En värdefull komplettering har erhållits genom J. GINSBURG, Ortodoxa judar i helg och söcken. (1946)

Data om sagesmännen.

Kolumner: 1 Upppteckningsnummer. 2 Sagesmannens födelseår. 3 Sagesmannens födelseort (L=Lund, U=utanför Lund).
 4 Föräldrars födelseort. 5 Familjens totala storlek. 6 Husägare (H). 7 Uppgivna bostadsplatser under och
 närmast kring undersökningsperioden. 8 Nuvarande bostad. 9 Bostadens storlek. 10 Yrkesverksamma i famil-
 jen (F=fader, M=moder, B=barn). 11 Övriga upplysningar.

Basgruppen

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
18	1880	U	—	10	H	Kobjer Prennegat	Bankgat 14 B	2+k	F	Skofabriksarbetare. Hustrun om egna förhållanden 1921—45.
20	85	L	U	8	H	Mariagat	Ö. Vallgat 59 A	4+k	F	Polis. Välbeställt. Barnen fick utbildning och söner tog stud.ex.
19	88	L		4		Korsgat Prennegat Kannikegat	Nygatan 3	1+k	F	Skräddare. Arbetsplats hemma. Nykterist. Modern tidigt död.
26	89	L	LU	9		Hospitalsgat	Korsgat 13	2+k	F	Egen småföretagare. Relativt god inkomst.
17	89	L	LU	7		Prennegat Prennegat L. Råby Tomegapsgat Prennegat	Tullgat 7 A	2+k	FMB	Byggnadsarbetare

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
44	1890	L	U	15		Mariagat Trädgårdsgat Grönegat Laboratoriegat	Mellanvångsv 6 A	1 + k	FMB	Diversearbetare, främst byggen. Lämnade Nöden 1910. Nykterist.
1	91	L	U	15		Prennegat Trädgårdsgat	Postiljonsgat 7	1 + k	FMB	Grovarbetare
24	91	L	U	13		Prennegat Hospitalsgat	Hospitalsgat 3	2 + k	FM	Skomakare. Ekonomiskt väl. Verkstad i hemmet. Fam. först ägare till Hosp. 3.
41	91	L	U	8		St. Tvärgat	Fjelievägen 21	2 + k	FB	Toffelmakare. Verkstad i hemmet.
10	93	L	U	8		L:a Tvärg. Grynmalargat	St. Södergat	2 + k 2 + k	FMB	Murare
2	93	L	U	9		Mariagatan St. Tvärgat Prennegat Trädgårdsgat	Prennegat 10	1 + k	MB	Tvätterska. Fadern på Mårtenslund
6	93	L	U	12		Prennegat Tvärgat Prennegat	Spolegat 24	1 + k	FMB	Plåtslagare. Knappt men ej ”direkt dåligt.”

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
46	93	L	U	10		Prennegat Grynmalargat Prennegat	Brunngat 18 B	2+k	FB	Renhållningsarbetare
7	94	L	L	12		Prennegat Mariagat Nödens slott	Åldermansgat 8 A	1+k 1(2)+k	FM	Maken byggnadsarbetare. Tidvis arbetslös. Alkoholiserad. Främst sagesmannens egen tid som gift från 1914.
28	94	L	U	4	H	Korsgat	Korsgat 7 B		FB MB	Fadern målare. Modern arbetade sedan fadern dött tidigt. Välbeställt hem.
23	97	L	U	3		Prennegat	Linnégat 4 C	2+k	FMB	Skomakare. Arbetsplats i hemmet. Välbeställt.
5	97	L	U	8		Mariagat	Prennegat 23 A	2+k	FB	Socketbruksarbetare, bygg- nads- och banarbetare.
40	97	L	U	13		Mariagat	Tullgat 5 B	2+k	FMB	Bokbindare
16	98	L	LU	5		Korsgat	S. Esplanaden 18 A	2+k	FB	Tegelbruksarbetare
29	98	L	L	6		St. Tvärgat	S. Esplanaden 20 B	1+k	FMB	Möbelsnickare. Emigrerade 1912.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
21	99	U	U	11		St. Tvärgat S:t Månsгат St. Tvärgat	Akarp	2+k 3+k	FB MB	Skräddare. Verkstad i bostaden. Efter faders död 1915 tog modern arbete.
22	1901	L	U	7		Mariagat Prennegat Smörlyckan	Mariagat 8	2	F	Gasverksarbetare. Nykterist
39	01	L	L	9		Trädgårdsgat	Sättaregat 5	2+k	FB	Tunnbindare
27	01	U	LU	5		Trädgårdsgat	L. Fiskareg 5	2+k	F	Trädgårdsmästare. Nykterist
43	03	L	U	9		Korsgat Mariagat Mariagat Trädgårdsgat	Erik Dahlbergsgat 5	2+k	FM	Skomakare. Verkstad på gården. Periodsupare
14	03	L	L	6		Mariagat	Flormansgat 10	1 2+k	M	Fabriksarbeterska. Ogift mor, senare gift
15	04	L	U	8		Mariagat	van Dürens väg 8	1+k	FMB	Byggnadsarbetare
3										Jude. Se nedan.
45	06	L	UL	8		Hosp.gat	S. Esplanaden 15 A	2+k	FB MB	Fadern ambulerande kakel- ugnsmakare. Dog tidigt.

Bilaga 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
9	06	L	U	9	H	Trädgårdsgat	Norbergsgat 2	2+k	FMB	Byggnadssnickare
8	07	U	LU	8		Trädgårdsgat	Åldermansgat 3 B	2+k	F	Byggnadsarbetare
11	07	L	L	—		Trädgårdsgat Korsgat St. Tvärgat	Bangat 8	2+k 2+k	FMB	Byggnadsarbetare
42	08	L	L	8		Smörlyckan Prennegat	Syrénväg 16	2+k	FMB	Byggnadsarbetare. Period- supare. Fattighjälp till familjen.
48	08	L	U	8		Trädgårdsgat	Mäster Olovs väg 2	1+k	F	Vaktmästare. Reparator. Särpräglad, aktiv familj.
47	09	L	UL	11		Hospitalsgat	Grävareväg 2 B	2+k	FB	Bagare

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
12	81	U	U								Ej bosatt i Nöden. Modern anställd vid barnkrubban.
13	82	U					Hyllegränd Bankgat Trädgårdsgat Korsgat	Korsgat 9 A			
31	82	U	U	U	9		vid Allhelgona Prennegat Grynmalargat Bankgat Prennegat Prennegat Brunnsgat	Brunnsgat 18 A	2 + k	FM	Berättar om egna förhållanden
4	84	U					Trädgårdsgat	Trädgårdsgat 17			Tidigare kontakter med Nöden
33	87						Hospitalsgat Prennegat	Prennegat 23	1	FM	Maken formare. Sagesmannen fabriksarbeterska
38	91	U	U	U	5		St. Tvärgatan Trädgårdsgat St. Tvärgat	Allhelgona Kyrkog 6 A	2 + k	FMB	
36	94	L	U	U	6		Trädgårdsgat	Trädgårdsgat 10	2 + k	FMB	Järnarbetare

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
25	99	L	U							Uppvuxen i L. Råby. Genom skolgång och svärföräldrar kontakter med Nöden.
34	1900			6		Papegojlyckan Trädgårdsgat Trädgårdsgat		2+k	FM	Slakteriarbetare
37	04	L					Lindebergska skolan		B	Se 48. Efter skolgång, arbete.
32	04	U				Trädgårdsgat Bredgat	Tegelväg 17	2+k		Uppvuxen i L. Råby
35	08	U	U			Korsgat	Fjelievägen 33			
30										Se 3 och 48
63	1892	U	U	3	H	Mariagat		2+k	F	
50										
62	93	L		13		Mariagat	Brunnsgat 18 E	2+k	FMB	
<i>Judiska sagesmän</i>										
51	94	L	U	7	H	Mariagat	Tullgatan	2+k		Handelsresande
3	05	L	U	9	H	Hospitalsgat	Ö. Mårtensgat 2	3+k	F	Religionslärare

Affärs-, hantverks- och industriföretag år 1913.

Gator och gatunummer efter Lunds stads adresskalender för 1913—1914.

	St. Tvärg.	L. Tvärg.	L. Söderg.	Trädgårdsg.	Prenneg.	Korsg.
Antikvitetshandel	11					
Bryggerier		2		7		
Glasmästeri	19					
Kagelugnsmakare		6				
Kopparslagare	17					
Kvarn			3			
Målare	30		11			
Pantlåneinrättning	20					
Pappershandel	2					
Skomakare	1, 9, 13 24	6 2	5		5	
Skräddare		11				9
Specerihandel	2					
Toffelmakare	15					
Urmakare				4		
Åkeri		18				

Migrationsrörelsen inom staden

Avser migrationsfastigheterna i Nya stan (A) samt Tvärgatsområdet (B). Procenttalet uttrycker andelen av den totala migrationen.

Utflyttning		1875/76—81/82	1892—97	1914—19
B-fastigheter till	B-området	22% (100)	6% (78)	17% (77)
	A-området	16	6	9
	övriga Lund	39	59	45
A-fastigheter till	A-området	47 (584)	37 (384)	24 (315)
	B-området	12	9	11
	övriga Lund	19	28	31
Inflyttning				
B-fastigheter från	B-området	27 (166)	23 (140)	29 (137)
	A-området	13	7	9
	övriga Lund	28	39	37
A-fastigheter från	A-området	22 (815)	42 (646)	37 (529)
	B-området	17	12	12
	övriga Lund	34	22	30

Uppfostran och familjeliv

Kolumner: 1 Upppteckningsnummer. 2 Huvudsaklig uppfostrare i familjen (F=fader, M=moder). 3 Utdelare av aga (—= aga brukades ej, +=aga förekom). 4 Tidpunkt då barnen skulle vara inne (S=skymningen). 5 Tidpunkter för sänggåendet. 6 Familjeutflykter (FP=Folkets Park, B=Bjurred, H=Helgonabacken, Ö=övriga platser och tillfällen). 7 Barnens hjälp i hemmet (S=passning av småsyskon, H=deltagande i hemmets skötsel)

1	2	3	4	5	6	7
18	M	—	8	10		S H
20	M	M				H
19		—			FP	
26					FP B H	
17		F	8			S
44	M	M			B	
1	M	M				H
24	F	F	S	8—9	B Ö	
41	M	+			FP H Ö	
10	M	+	S		FP H	S
2	M	M				
6	M	M		9	FP B	S
46	FM	F		9	FP	H
7	M	—				
28	M	M			FP	
23	M	F		8—9	FP	
5	M	F		8—9	Ö	
40					FP	H

1	2	3	4	5	6	7
16						
29	M	MF	S		FP B	S
21	FM		9		FP	S H
22	FM	—	9			S H
39	FM	M	S			
27		+	9			
43					Ö	H
14					Ö	S
15	M	M	9		B	
45					FP	
9		F	9	9	B Ö	H
8	M	M		9	FP	
11	M	F				
42	FM	F		9—10	B	
48						
47					FP	

Umgängeslivet

Kolumner: 1 Uppteckningsnummer. 2 Regelbundet umgänge med släkt i staden. 3 Regelbundet umgänge med lantbor (+ = släkt, 1 = andra). 4 Sporadiska kontakter med landsbygds släkt. 5. Goda grannkontakter framhåves. 6 Umgänge med arbetskamrater (Fa = familjevis, f = enbart fadern). 7 Barnkalas. 8 Familjeumgängets intensitet (L = låg, H = högre, det senare bedömt efter uppgifter). 9 Umgängesplatser (T = trapporna, G = gården). 10 Uttalanden om sammanhållningen mellan nödaborna. Anm.: + = förekom, — = förekom ej.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
18			+	+	+			L		
20			+				+			
19			+	+	+	—		L		
26		+	+	+	+				T G	
17					+		—	L		
44								L		+
1							—		H	T G
24		+	+				—	L		+
41							—			+
10			+		+		+		H	
2										
6			+					L		
46								L	T G	+
7		+					—	L		
28		+	1		+	Fa	—		H	
							(+20- talet)			
23			+		+		+		H	T G

Årsfesterna

Kolumner: 1 Uppteckningsnummer. 2 Nyårets firande (H=familjevaka i hemmet, D=familjen vid Domkyrkan klockan 24). 3 Uppgifter om stjärngossar vid Trettondagen (+ = stjärngossetåg i Nöden, K = stjärngossetågen på Kulturen nämnes). 4 Fastlagsfirandet (B=bullar och mjölk, R = fastlagsris i hemmet). 5 Påskfirandet (F = äggfärgning, L = ägglek, S = "skymfning" med papperstremor och dyl, U = utklädsel om skärtorsdagen). 6 Valborgsmåss (S = man såg på studenterna, E = eldar, M = majsjungning). 7 Förstamajfirandet (D = deltagande i demonstrationståget till Folket Park). 8 Pinstfirandet (F = familjeutlykt, U = ungdomsutlykt, M = majning i hemmet). 9 Midsommarfirandet (G = gårdsdans i Nöden). 10 Mårtensfirandet (G = gås, A = anka, T = tupp, H = höna, K = extra köttbit). 11 Adventsfirandet (L = ljusständning, S = adventstjärna). 12 Luciafirandet. 13 Julfirandet (G = julgran, i hemmet, J = julklappar, T = tomte). Anm.: — = firades eller förekom ej.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
18													
20	Famil- jen i domkyr- kan kl 24.	K		F	S		F		firades	L	S	fam. medl. G deltog i stud. firan- det	T
19			B	R	F	L	S	D	F	G		godtemp- larna fi- rade Lucia	ej G förrän som gift ej J, julfest med gran på 100-manna- föreningen
26		K	L		var för stud.	D	F	G	lutfisk			G, julen ej så fest- lig som påsken	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
10	H ungdomarna även i föreningsel. egen fest	+ K	B	F	S	D	U	G		—	godtemplarna, ej i fam.	G J
2				F								G
			vetebröd, annars som vardag									
6	H även med grannar	K	inget särskilt	inget särskilt	S	D	F	G	A T			utklädsel förekom
46	högtidigare hemma	+ K	vanliga bul-lar t. kaffet, ej ris	F L S U sällan	ej E, ej M	D	F	G		—		litet J, ej T
7	Stundom vaka på Folkets hus eller bio			F		D		G	H	—	Barnen kring i lägenheterna och sjöng	ej J i barndoms-hemmet men i egna Anm. uppgifter gäller sagesmannens familj, som gift

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
28	H	K		länfre- dag stilla	S S	D	F	G	GA	L	— dock på 20-ta- let i sages- mannens fam. som gift	G, J
23	H	—	B R	F SU	ungdo- mar bål i Espla- naden	D	F M	G	extra mat, ej G eller A	—	—	G, J, ej T
5	H	—	B R	F SU	E utan- för stan, M?	D	F	G	G T H	—	— på "inrätt- ningar"	G J T
16	D	—	B R	F, S och U ej van- ligt	ej E, ej M	D		G	—	—	—	G J (bok, tid- ning), T
29	H	+ K	minns ej nå- got sär- skilt	L S U långfre- dag stil- la	ej E, ej M	D	godtemp- larna ut- flykter	G	GT firades borta	—	—	G J

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
21	H			F	studen- terna roade sig	såg på D	G	G	G T			G J T
22	Vakades in först omkr 1920, re- vy, bio, D	— K	fettis- dags- bullar	F SU		såg på D	M	G	ibland ”fjällgås” (sill)	—	—	G, ej J eller T julfest på nykter- hetslogen
39	H	—	B ej ris	F SU ej L	ej E, el. M	D	U	G	sten- kakor	—	—	G, J (jultidning), ej T
27	H	—	B R	F S långfre- dag stil- la i sa- gesman- nens hem, ej i kvar- teret	ej E el. M	D	mycket blom- mor sål- des till Nöden			—	—	G J
43	D på ”senar- re år”	—	B R	F L S ej U	ej M, E i stans utkanter	D	U	G	H	—	—	G J, ej T

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
15	Föräldrar ibland nyårsrevy		B R	F L	ej E el. M	D	F	G	T	—	—	G (bords), J, ej T, pojkar gick julaspöke
45	D	ungdom- en kun- de gå ju- laspöke	B R	F S ej L el. U	S	D	U, ej M	G	G A	—	ej hem- ma men på Fräls- ningsar- mén	G J T, vanligt att ungdomar gick julaspöke
9	—		R	F		D			H			G
8	Kvar- terets ungdom tillsam- mans		vanli- ga bul- lar var tis- dag		S	D	utflykt	G				
11	H	K	bullar R ”ingen sär- skild hög- tid”	F ej L		D	—	G	—	S	—	liten G, J, ej T

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
42	D		—	vete- bul- lar m. gräd- de när barnen större. ej ris	F SU påska- ris	E före- kom i kolonier, ungdo- mar sjöng majvisa	D		G höll på att för- svinna eldar i kolo- nier	H	—	—	ej J?, ej T. flickorna jula- spöken
47	H			B R	F S ej L	ej E, ej M	D	F ej M	G	T	—	—	G J, ej T

Religiös aktivitet

Kolumner:

1 Upppteckningsnummer. 2 Besök i statskyrkan (+ = ofta, 0 = ibland, — = aldrig). 3 Förekom aftonbön i hemmet (+ = ja, — = nej). 4 Bordsbön i hemmet. 5 Annan kyrklig aktivitet. 6 Inställningen till frikyrkan (+ = positiv, — = negativ). 7 Förekom borgerlig vigsel eller konfirmation i familjen (+ = förekom). 8 Kyrklig konfirmation i familjen.

1	2	3	4	5	6	7	8
18	0	+	+	+			
19						+	
26	0	—	—				+
17	0	—	—			+	+
44	0	—	—		+		
1	0			+			
24	0	—	—	—		+	+
41	0	—	—	+	—		+
10	0						+
2					+		
6			—				+
46	0	—	—		+		+
28	+	+	—	+			+
23	0	+	—		—		+
40	0		—		—		+
16	0	—	—				+
29							+
21						+	+
22	+	+	—				+

Bilaga 7

1	2	3	4	5	6	7	8
39	0						+
27	0	—	—				
43	0	—	+				+
14	0	—	—				
15	0	—	—				+
11	0	—	—				
8	0	—	—				
42	0	—	—				+
47	0	—	—				+

Kooperationen

Kolumner:

1 Uppteckningsnummer. 2 Gemensamma inköp eller ägodelar (+ = förekom i familjen, — = förekom ej).

3 Familjen med i kooperativ rörelse (+ = med, — = inte med).

1	2	3
22	—	—
46	—	+
11	—	+
15		+
10	+	
24	+	
29	+	+
47	—	+
39	—	+
26	—	+
45	—	—
23	—	+
43		+
42	—	+
40	—	+
41	—	+
24	+	—
16	—	
1		—
8	—	+
6	+	+
5	—	

Politisk och facklig aktivitet

Kolumner:

1 Upppteckningsnummer. 2 Socialdemokratiska föräldrar (+ ja, —=nej). 3 Familjens tidningar (A=Arbetet, Sk D=Skånska Dagbladet, FT=Folkets Tidning). 4 Uppfattning om föräldrarnas politiska aktivitet (+ = hög, —=låg). 5 Uppgift om familjens deltagande i första majtåget (+ =deltagande). 6 Förekomst av politiska porträtt i hemmet (+ =förekom —=förekom ej). 7 Förekomst av kungliga porträtt i hemmet. (+ =förekom —=förekom ej). 8 Uppgift om stark facklig aktivitet i hemmet. 9 Allmänt omdöme om inställningen till fackföreningarna (+ =positiv inställning, —= negativ inställning).

1	2	3	4	5	6	7	8	9
22			—			—		—
34			—				+	
46	+	A	+			+	+	—
11	+	A	+			—		—
15	+				+	—		
28	+	A		+			+	—
10	+	A		+				+
29	+	A	+	+	+	—	+	
31						+		
44	+	A		+				
47	+	A		+		+	+	
39	+	A	—	+		—		
26	+	A, FT				+		
45	+	A, SkD		+		+		
23	—	Sk D				+		
43	+	A	—	+		+		—
40	+	Sk D, FT	+	+			+	

1	2	3	4	5	6	7	8	9
42	+		—	+		+		
41	+	SKD, FT, A		+		—		
24	+	FT, A						—
14	+			+				
16	+	A				+		
32	+			+				
21			—					
37			—					—
19	+	A, FT						
1	—	SkD				+		—
2	+	A						
8	+	A						
27		FT				+		—
18	+	SKD, A		+				
17	+	SkD		+				
6	+	A		+				

Begravningsrägnerna

Kolumnerna:

1 Uppptecknings nummer. 2 Sagesmannens egen inställning till judarna (+ = positiv). 3 Lämnade uppgifter om den gängse attityden mot judarna i Nöden eller relationerna mellan befolkningsgrupperna (+ = positiv, — = negativ). 4 Kristus skulle ges stenar. 5 Kristus skulle slängas, lades efter, på eller i kistan vid Södertull. 6 Stenar skulle ges stenar. 7 Stenar slängdes, lades efter, på eller i kistan. 8 Stenar var nerlagda i kistan. 9 Stenar var från början nerlagda i kistan. 10 Mat var nerlagd i kistan. 11 Kistan hanterades eller nedsattes upprättstående. 12 Vanlig låda var kista.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
20	+			×		×	×			
41		—			×					
23		+	×				×			
5		+			×					
40		+					×	×		×
16		+			×					
22					×				×	
43		—			×					
14		+	×		×				×	×
9		—			×					×
11	+				×					×
42		+			×					
47					×					
13	+				×					
31		+	×		×		×		×	×
25	+		×		×					
35		+			×			×	×	×
30		+							×	×

Inställningen till judarna

Kolumner:

1 Uppteckningens nummer. 2 Relationerna mellan befolkningsgrupperna (+ = goda, — = mindre goda eller dåliga). 3 Den egna inställningen till judarna i Nöden (+ = positiv, — = negativ, 0 = ambivalent). 4 Den allmänna uppfattningen om judarna i Nöden (+ = positiv, — = negativ). 5 Den egna inställningen till judar i allmänhet (+ = positiv, — = negativ). 6 Judarna visade inbördes sammanhållning och hjälpsamhet. 7 Judarnas ärlighet (+ = positiv uppfattning, — = negativ). 8 Judarna visade inbördes sammanhållning och hjälpsamhet. 9 Judarnas isolering (+ = ej isolerade, — = isolerade). 10 Sagesmännens kontakter med judar (+ = täta, — = obetydliga.) 11 Negativ uppfattning om judarnas yrkesval. 12 Judarna i Nöden var fattiga. 13 Positiva uttalanden om judisk mat.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
20			+				+		—	+		+	
19													+
26			—										+
17			+				+	+					
44		+											
1			+										
24				—						+			
41			0	—							—		
2		—	+										
6		+											
46				—									
7		+	+										
28		+											
23		+		+						+			+
5		+		+									

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
40		+						+	+				
16				+				+					
29			+									+	
21			+									+	
22										+			+
27		-				+	+	+					
43				-			-						+
14		+		-									
15				-							-		
45										-			
9		-								+			
8		+							+				
11		+								+			
42		+								+			
47													
12		-		-									
13			+										+
31		+			-							+	+
4		+											
38		+											
36				+				+			-		
25			+	-		+	-						
34		+											
32			+										
35		+											
30		+				+	-	+				+	
63		+	+								-		+

SKRIFTER FRÅN FOLKLIVSARKIVET I LUND

1. John Pape. *Kloka flickan från Vallåkra*. Lund 1949. 176 sid.
2. Johan Pettersson, *Kupolbyggnader med falska valv*. Engl. summary. Lund 1954, 56 sid.
3. Norden och kontinenten. *Föredrag och diskussioner vid Trettonde nord. folklivs- och folkminnesforskarmötet i Lund 1957*. Deutsches Ref. Lund 1958. 208 sid.
4. Karl Mattisson. *Det sydsvenska halmtaket*. Deutsches Ref. Lund 1961. 179 sid.
5. Axel Hörlén, *Knyppling och knypplerskor i södra delen av Ingelstads härad*. Deutsches Ref. Lund 1962. 136 sid.
6. Nils-Arvid Bringéus. *Brännodling. En historisk-etnologisk undersökning*. Engl. summary. Lund 1963. 183 sid.
7. Viktor Åkerman, *Minnen och anteckningar från Gärdslövs och Önnarps pastorat*. Deutsches Ref. Lund 1965. 153 sid.
8. Selma Frode Kristensen. *Vid brunnen. En kulturbild från sekelskiftet*. Deutsches Ref. Lund 1966. 127 sid.
9. Artur Larsson, *Hur annorlunda då. Minnen från ett samhälle på Söderslätt*. Deutsches Ref. Lund 1967. 103 sid.
10. Gabrielle Jeansson och Inga Kindblom, *Kring livets högtider i Örkelljunga församling*. Engl. summary. Lund 1968. 95 sid.
11. Sven B. Ek, *Nöden i Lund. En etnologisk stadsstudie*. Engl. summary. Lund 1971. 2 uppl. Lund 1982. 245 sid.
12. Gabrielle Jeansson och Renée Valeri, *Viken, äldre bebyggelse och miljö*. Engl. summary. Lund 1972. 95 sid.
13. Anders Gustavsson, *Kyrktagningsleden i Sverige*. Deutsches Ref. 1972. 338 sid.
14. Ernst Walerius, *Pottemakare Krukmakare Kakelugnsmakare i Falkenberg*. Deutsches Ref. Lund 1973. 185 sid.
15. Monika Minnhagen, *Bondens bostad. En studie rörande boningslängans form, funktion och förändring i sydöstra Skåne*. Deutsches Ref. Lund 1973. 161 sid.
16. Kurt Genrup, *Gåsskötsel. En etnologisk studie med särskilda hänsyn till skånska förhållanden*. Deutsches Ref. Lund 1975. 235 sid.
17. Jóan Pauli Joensen. *Færøske slupfiskere. Etnologisk undersøgelse af en erhvervsgruppes liv*. Engl. summary. Lund 1975. 254 sid.
18. Tomas Jönsson, *Jordstugor i Sydsverige. Den ingrävda bostadens utbredning, form, funktion och konstruktion*. Deutsches Ref. Lund 1976. 82 sid.
19. Gösta Arvastson. *Skånska prästgårdar. En etnologisk studie av byggnadsskickets förändring 1680–1824*. Deutsches Ref. Lund 1977. 160 sid.
20. Renée Valeri, *Le confit et son rôle dans l'alimentation traditionnelle du Sud-Ouest de la France*. Engl. summary. Lund 1977. 230 sid.
21. Agneta Boqvist, *Den dolda ekonomin. En etnologisk studie av näringsstrukturen i Bollebygd 1850–1950*. Engl. summary. Lund 1978. 148 sid.
22. Gunnar Alsmark. *Herdar på Korsika*. Engl. summary. Lund 1979. 264 sidor.
23. Brita Hardenby, *En stad – tre världar. En studie i sunt förnuft och kulturmönster*. Engl. summary. Lund 1982. 252 sid.
24. Inger Lövkrona, *Det bortrövade dryckeskärlet. En sägenstudie*. Engl. summary. Lund 1982. 196 sid.
25. Christian Aarsrud, *Smidda gravkors. En studie i folklig formbildning*. Lund 1982. 150 sid.

Nöden i Lund handlar om ett slumområde som i tiden gränsar både till det gamla bondesamfundet och det moderna industrisamhället. Från landsbygden vällde fattigbefolkningen in till staden i hopp om att finna något bättre. Den sk Nöden blev bopplatsen för många. Stadsdelen råkade tidigt i vanrykte för sin fattigdoms skull och "nödaborna" kom att betraktas med misstänksamhet av andra lundabor. Nöden har ingen lag, hette det. Med vad var sanning av alla illasinnade omdömen? Hade Nöden verkligen inga lagar?

Med hjälp av en mängd intervjuer med gamla nödabor och annat dokumentariskt material visar boken hur verkligheten gestaltade sig och hur nödaborna formade sina liv. Ett större avsnitt ägnas åt den stora judiska minoritet som var bosatt i Nöden.

I dag är många av de gamla husen borta och ersatta med komfortablare nybyggen vilkas invånare har föga gemensamt med de ursprungliga nödaborna. I denna nyutgåva av boken tecknas även Nödens utveckling under de senaste decennierna.

Som en skildring av en arbetarbefolkning under perioden omkring 1890—1920 har boken mycket mer än rent lokalt intresse. *Nöden i Lund* är också berättelsen om en etapp av det svenska samhällets väg till dagens Sverige.

"en utomordentligt väldokumenterad skildring av bostadsförhållandena i slumdistrikten i Lund . . . präglade av en nära nog ofattbar trångboddhet och fattigdom. Klassamhället kunde knappast tydligare ha illustrerats."
Tage Erlander i 1901-1939.

"ett synnerligen intressant arbete, som berättar om bostäder, demografi och ekonomi, ideologier, värderingar och attityder, familjeliv, sociala strukturer och kontakter, asocialitet och kriminalitet osv i denna föraktade enklav i lärodomsstaden."
Jan-Öjvind Swahn i Biblioteksbladet.

Omslagsbild från Lilla Södergatan efter foto av Jöns Mårtensson.